

Наукові праці

Видається з грудня 2001 року

Науково-методичний журнал

Серія

«ІСТОРІЯ»

Випуск 262, 2016

Том 274

Наказом МОН України від 21.12.2015 року № 1328
цей журнал включено до переліку наукових фахових видань
з історичних наук, у яких можуть публікуватися результати
дисертаційних робіт на здобуття наукових
ступенів доктора і кандидата наук.

Засновник видання –
Національний університет
«Києво-Могилянська
академія».
Видання засноване у 2001 р.
Свідоцтво КВ № 5817
від 30.01.2002 р.

Перереєстрація:

Засновник видання –
Миколаївський державний
гуманітарний університет
ім. Петра Могили
Свідоцтво КВ № 9506
від 14.01.2005 р.

Перереєстрація:

Засновник видання –
Чорноморський державний
університет ім. Петра Могили
Свідоцтво КВ № 15281-3853ПР
від 10.04.2009 р.

Рекомендовано до друку та
поширення мережею Інтернет
рішенням вченої ради
Чорноморського державного
університету ім. Петра Могили
(протокол № 8 від 18.05.2016)

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧА РАДА

Клименко Л. П.	голова редакційно-видавничої ради, головний редактор журналу «Наукові праці», доктор технічних наук, професор, ректор ЧДУ імені Петра Могили.
Беглиця В. П.	заступник голови редакційно-видавничої ради, заступник головного редактора журналу «Наукові праці», доктор наук з державного управління, доцент, проректор з наукової роботи ЧДУ імені Петра Могили.
Смельянов В. М.	голова редколегії серії «Державне управління», доктор наук з державного управління, професор.
Іванов М. С.	голова редколегії серії «Політологія», доктор політичних наук, професор.
Мещанінов О. П.	голова редколегії серії «Педагогіка», доктор педагогічних наук, професор.
Горлачук В. В.	голова редколегії серії «Економіка», доктор економічних наук, професор.
Грабак Н. Х.	голова редколегії серії «Екологія», доктор сільськогосподарських наук, професор, старший науковий співробітник.
Матвєєва Н. П.	голова редколегії серії «Філологія. Мовознавство», доктор філологічних наук, професор.
Григор'єва Л. І.	голова редколегії серії «Техногенна безпека. Радіобіологія», доктор біологічних наук, професор.
Пронкевич О. В.	голова редколегії серії «Філологія. Літературознавство», доктор філологічних наук, професор.
Котляр Ю. В.	голова редколегії серії «Історія», доктор історичних наук, професор.
Гавеля В. Л.	голова редколегії серії «Соціологія», доктор філософських наук, професор.
Січко Д. С.	голова редколегії серії «Юриспруденція», кандидат юридичних наук, доцент.
Фісун М. Т.	голова редколегії серії «Комп'ютерні технології», доктор технічних наук, професор, старший науковий співробітник.
Андрєєв В. І.	відповідальний секретар журналу «Наукові праці», кандидат технічних наук, доцент.

Н 34

Наукові праці : науково-методичний журнал. – Вип. 262. Т. 274. Історія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2016. – 124 с.

Збірник містить статті, присвячені актуальним питанням історії України, всесвітньої історії, джерелознавства, історіографії, краєзнавства, а також повідомлення про наукові події та заходи.

Призначений для вчених, працівників державних архівів та музеїв, студентів, вчителів, краєзнавців.

Статті друкуються в авторській редакції

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ СЕРІЇ:

1. **Котляр Юрій Вадимович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *голова редакційної колегії*.
2. **Багмет Михайло Олександрович** – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри державної політики та менеджменту Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
3. **Боданова Тетяна Євгенівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
4. **Боряк Геннадій Володимирович** – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, заступник директора з наукової роботи Інституту історії України НАН України (м. Київ).
5. **Колісниченко Анатолій Іванович** – доктор історичних наук, професор кафедри політичних наук Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
6. **Кротофіль Мацей** – доктор філософії, ад'юнкт (Університет ім. Миколи Коперника, Торунь, Польща).
7. **Левченко Лариса Леонідівна** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, директор Державного архіву Миколаївської області (м. Миколаїв).
8. **Міронова Ірина Сергіївна** – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
9. **Мокляк Ярослав** – доктор габілітований, ад'юнкт, професор (Ягеллонський університет, м. Краків, Польща).
10. **Сінкевич Євген Григорович** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *заступник голови редколегії*.
11. **Тригуб Олександр Петрович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *заступник голови редколегії*.
12. **Тригуб Петро Микитович** – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
13. **Шевченко Наталія Володимирівна** – завідувач кабінету кафедри історії Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *технічний секретар редакційної колегії*.
14. **Шкляж Йосип Михайлович** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів, зберігає стиль матеріалів, залишає за собою право редагувати тексти. Автор несе відповідальність за зміст статті та достовірність матеріалів. Друковані в інших виданнях тексти до розгляду не приймаються. При передруку публікації посилання на «Наукові праці. Історія» обов'язкове.

ISSN 2311-1674

Включено до міжнародних науково-метричної баз даних Ulrichweb (Ulrich's Periodical Directory) та «Google Scholar»

© Чорноморський державний університет імені Петра Могили, 2016

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

54003, м. Миколаїв,
вул. 68 Десантників, 10
Тел.: (0512) 76-55-94, 76-55-57,
факс: (0512) 50-03-33,
E-mail: natasha150690@yandex.ua

ЗМІСТ

Розділ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ	6
<i>Зеркаль М. М., Сірий Ю. М.</i> Періодизація історії вищої освіти України та практика існування філій у роки незалежності України	7
<i>Котляр Ю. В.</i> Південноукраїнське повстанство у творчості Юрія Яновського	12
<i>Лозко Г. С.</i> Історія «Родового Слов'янського віча» (2003–2015)	17
<i>Міронова І. С.</i> Мовна політика в навчальних закладах національних меншин Півдня України у 1920–30-ті рр.	25
<i>Хомутовська І. І.</i> Українська РСР у світовому господарстві (1985–1991 рр.).....	32
<i>Шевченко Н. В.</i> Вплив урбанізації на розвиток нотаріату Херсонської губернії в другій половині XIX ст.....	37
<i>Ярошенко С. О.</i> Повстанський рух українців у «особливих» радянських таборах (1953–1954 рр.).....	43
Розділ 2. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ	48
<i>Висоцька Г. В.</i> Духовно-лицарські ордени в середньовічній Європі.....	49
<i>Іванов О. В.</i> Китайсько-американські відносини: за часів Мао та після (1972–2014 рр.)	54
<i>Компанієць О. В.</i> Державобудівництво у державах, що втратили дієздатність.....	57
<i>Підберезних І. Є.</i> Роль Південно-Східної Азії в стратегії Сполучених Штатів Америки щодо Китаю	64
<i>Селіванова-Зеркаль І. О.</i> Інтеграція до Європейського Союзу сільського господарства Польщі (1989–2003 рр.).....	69
Розділ 3. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ	74
<i>Морозова О. С.</i> Ідея незалежної України в діяльності Єжи Гедройця	75
<i>Шевченко Н. В.</i> 2000 км. історичної спадщини	80
<i>Шостак В. М.</i> Ідеологія державотворення в контексті проблеми культурної ідентичності України	85
Розділ 4. КРАЄЗНАВСТВО	91
<i>Коваль Г. П.</i> Склад Ізмаїльської комунальної ради і міської управи та її діяльність у галузі торгівлі у 1878–1917 рр.	92
<i>Левченко Л. Л.</i> Архіви Миколаївщини у контексті архівної історії України 1917–1925 рр.....	97
<i>Радойнова Д., Копринаров Б.</i> Священні навколоселищні топоси у Середній Странджі – реальні та віртуальні зустрічі	117
Розділ 5. ХРОНІКА	120
<i>Животовська В. В., Чернявський В. В.</i> Конференція «Військова історія Північного Причорномор'я: від найдавніших часів до сьогодення».....	121

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ 1. ИСТОРИЯ УКРАИНЫ	6
<i>Зеркаль Н. Н., Серый Ю. Н.</i> Периодизация истории высшего образования Украины практика деятельности филиалов в период независимости Украины.....	7
<i>Котляр Ю. В.</i> Южноукраинское повстанчество в творчестве Юрия Яновского.....	12
<i>Лозко Г. С.</i> История «Родового Словянського веча» (2003–2015).....	17
<i>Миронова И. С.</i> Языковая политика в учебных заведениях национальных меньшинств Юга Украины в 1920–30-е гг.....	25
<i>Хомутовская И. И.</i> Украинская ССР в мировом хозяйстве (1985–1991 гг.).....	32
<i>Шевченко Н. В.</i> Влияние урбанизации на развитие нотариата Херсонской губернии во второй половине XIX в.	37
<i>Ярошенко С. А.</i> Повстанческое движение украинцев в «особых» советских лагерях (1953–1954 гг.).....	43
РАЗДЕЛ 2. ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ	48
<i>Высоцкая Г. В.</i> Духовно-рыцарские ордена в средневековой Европе.....	49
<i>Иванов О. В.</i> Китайско-американские отношения: во времена Мао и после (1972–2014 гг.).....	54
<i>Компаниец А. В.</i> Государственное строительство в государствах, которые утратили дееспособность.....	57
<i>Подберезных И. Е.</i> Роль Юго-Восточной Азии в стратегии Соединенных Штатов Америки в отношении Китая.....	64
<i>Селиванова-Зеркаль И. А.</i> Интеграция в Европейский Союз сельского хозяйства Польши (1989–2003 гг.).....	69
РАЗДЕЛ 3. ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ, ИСТОРИОГРАФИЯ	74
<i>Морозова О. С.</i> Идея независимой Украины в деятельности Ежи Гедройца.....	75
<i>Шевченко Н. В.</i> 2000 км. исторического наследия.....	80
<i>Шостак В. М.</i> Идеология государства в контексте проблемы культурной идентичности Украины.....	85
РАЗДЕЛ 4. КРАЕВЕДЕНИЕ	91
<i>Коваль Г. П.</i> Состав Измаильского коммунального совета и городской управы и ее деятельность в области торговли в 1878–1917 гг.....	92
<i>Левченко Л. Л.</i> Архивы Николаевщины в контексте архивной истории Украины 1917–1925 гг.....	97
<i>Радойнова Д., Копринаров Б.</i> Священные топосы около селений в Средней Страндже – реальные и виртуальные встречи.....	117
РАЗДЕЛ 5. ХРОНИКА	120
<i>Животовская В. В., Чернявский В. В.</i> Конференция «Военная история Северного Причерноморья: от древнейших времен до современности».....	121

CONTENTS

Section 1. HISTORY OF UKRAINE	6
<i>Zerkal M., Siryi Y.</i> Periodization of history of Ukraine higher education practice the activities of subsidiaries in the period of independence of Ukraine.....	7
<i>Kotlyar Y.</i> South of Ukraine therebellion in the works of Yuriy Yanovsky.....	12
<i>Lozko H.</i> History of «Slavonic Generic Veche» (2003–2015).....	17
<i>Mironova I.</i> The language policy in educational institutions of national minorities of the South Ukraine in 1920-30-ies.....	25
<i>Homutovska I.</i> The Ukrainian SSR in the world industry (1985–1991).....	32
<i>Shevchenko N.</i> Urbanization impact on the development of notariate in Kherson province in the second half of the XIX century.....	37
<i>Yaroshenko S.</i> Ukrainian rebel movement in the «special» Soviet camps (1953–1954 years).....	43
Section 2. WORLD HISTORY	48
<i>Vysotska H.</i> Vysotskaya G. V. Sacred-knightly orders in medieval Europe.....	49
<i>Ivanov O.</i> Sino-US relations: during and after Mao (1972–2014).....	54
<i>Kompaniets O.</i> State-building in failed states.....	57
<i>Podbereznykh I.</i> The role of South-East Asia in the USA strategy toward China.....	64
<i>Selivanova-Zerkal I.</i> Iintegration into the European Union agriculture of Poland (1989–2003).....	69
Section 3. SOURCE STUDIES, HISTORIOGRAPHY	74
<i>Morozova O.</i> The Jerzy Giedroyc’ idea of the independent Ukraine.....	75
<i>Shevchenko N. V.</i> 2000 km historical heritage.....	80
<i>Shostak V. M.</i> Ideology of State Formation in the Context of Cultural Identity of Ukraine Problem.....	85
Section 4. HISTORICAL REGIONAL STUDIES	91
<i>Koval G.</i> The composition of Izmail municipal and executive Council and its activities in the trade sector in 1878–1917.....	92
<i>Levchenko L.</i> The Archives of Nikolayevshchina in the context of the archival history of Ukraine 1917–1925.....	97
<i>Radoynova D., Koprinarov B.</i> Sacral settlement – adjacent topoi in Middle Strandzha – real and virtual ethnic assemblies.....	117
Section 5. CHRONICLE	120
<i>Zhivotovsky V., Cherniavsky V.</i> Conference «Military history of the Northern Black Sea: from ancient times to the present».....	121

Розділ 1

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Зеркаль М. М.,
д-р іст. наук, доц.,
завідувач кафедри методики викладання суспільствознавчих дисциплін
Миколаївського національного університету імені В. Сухомлинського
м. Миколаїв, Україна;
Сірій Ю. М.,
канд. наук з держ. упр., завідувач Миколаївського відділення
Національної академії внутрішніх справ,
м. Миколаїв, Україна

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКА ІСНУВАННЯ ФІЛІЙ У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Проаналізовано етапи історичного становлення державної та недержавної форми власності вищих навчальних закладів в Україні у період від здобуття незалежності по теперішній час. Розглянуто окремі проблеми сучасної державної політики щодо закладів вищої освіти, за матеріалами дистанційної освіти Миколаївщини.

Ключові слова: освіта; дистанційне навчання; філія; реформування вищих навчальних закладів; фахівці; державні органи.

Після здобуття Україною незалежності населення продовжувало жити і однією з принципових форм суспільного існування була і залишається освіта. Це неперервний процес і в умовах зміни системоутворюючих принципів почала трансформуватись і система освітніх закладів. Вища освіта традиційно відіграє принципову роль у формуванні наступного покоління і тому історичний аналіз та періодизація освітнього концепту вкрай важлива для розуміння і усвідомлення сучасних трансформацій та програм подальшого розвитку державної політики у цій галузі. Європейський досвід сьогодні приймається багатьма урядовцями безапеляційно і бездумно шляхом механічного перенесення на українське підґрунтя, що може мати катастрофічні наслідки для держави в цілому.

Незважаючи на невеликий історичний проміжок ми вже маємо можливість зробити певні узагальнення щодо сучасного стану системи закладів вищої освіти та сформулювати певні побажання щодо подальшого розвитку цієї галузі.

Дана розвідка покликана висвітлити процеси у системі вищої освіти в Україні, визначити етапи становлення недержавних вищих закладів, філій провідних вузів та їх роль в забезпеченні української економіки та державних органів влади підготовленими фахівцями для забезпечення ефективної та цілеспрямованої діяльності по виконанню своїх конституційних функцій.

Вища освіта в Україні притягувала і притягує до себе пильну увагу як з боку держави та її органів, так і пересічного населення. Сама потреба суспільства у вищій освіті завжди відігравала роль прояву зрілості суспільства до системних перетворень. В умовах перманентного реформування системи освіти в цілому і

вищої зокрема, набуває особливої актуальності питання аналізу та визначення ролі і значення системи галузевих вищих навчальних закладів. Саме на них ґрунтується, або має ґрунтуватись, система державних органів, чиновництво повинно формуватись впродовж тривалого часу і набувати досвіду для забезпечення ефективного функціонування всіх складових елементів державного механізму. Тому об'єктом буде саме діяльність галузевих вузів і їх територіальних органів у роки незалежності.

Певні дослідження з обраної проблеми були здійснені Ю. М. Алексєєвим, М. О. Тимошенко [14], М. Н. Курко [7], С. Г. Головком [5], В. В. Астаховим, В. П. Андрущенко [12], В. С. Журавським, О. Тоффлером [13], В. М. Огаренком [9], М. І. Пановим, А. В. Мазакон [8], В. П. Погребняком [10], А. Д. Ятченко [10]. Не може функціонувати та задовольняти потреби споруда без фундаменту. В освітньому просторі потрібно, незважаючи на невеликий хронологічно проміжок часу, досліджувати практику та хронологію трансформації на смугі часу освітнього концепту вищої школи. Здобуття незалежності надихнуло не лише поетів, музикантів, митців на нові звершення та розкриття своїх талантів, а також і талановитих науковців, менеджерів від освіти, які хотіли створити навчальні заклади нового типу заради швидкого та ефективного реагування на запити часу щодо підготовки «дефіцитних» спеціалістів. Адміністративний радянський апарат вимагав для втілення певних змін у навчальний процес та запровадження нових спеціальностей значного проміжку часу, а підприємства вимагали вже «сьогодні» великої кількості фахівців, яких потрібно було не лише готувати «з чистого аркушу», а

перекваліфікувати у відповідності із змінами економіки і вивільненням великої кількості інженерно-технічного персоналу з підприємств-гігантів.

Фактично вже в 1991 р. почали з'являтися перші приватні навчальні заклади. Це був час, коли повною мірою реалізовувався принцип «що не заборонено законом – те дозволено». Відповідно, системи законодавства яке б регламентувало таку діяльність ще не існувало, робилися лише перші кроки на цьому шляху. З 1992 по 1994 рр. спостерігається стрімке кількісне зростання альтернативних державним приватних вищих навчальних закладів. Це був період, коли ще не виникало потреби у підведенні перших підсумків своєї роботи – видачі документів про освіту. У червні 1992 р. створюється Міжгалузева республіканська акредитаційна комісія. Починається процес запровадження ліцензування, по аналогії з іншими секторами економіки, діяльності вищих навчальних закладів, випрацьовується єдиний перелік необхідних документів для ліцензування та створюються інші уніфікації та систематизація керівництва. Загальний ентузіазм та цілковита довіра у населення до працюючих закладів у межах країни де раніше існували виключно державні установи і ніяких сумнівів у законності та відповідності стандартам не виникало ні у кого. Наступним був етап, коли треба було відзвітувати перед студентами про здійснену роботу у вигляді атестатів чи свідоцтв. В 1995–1996 рр. відбувається процес акредитації приватних вищих навчальних закладів. Спостерігається значне скорочення кількості приватних вузів. Низку скандалів взагалі викликало питання про доцільність існування приватних вищих навчальних закладів. Виходячи з існуючої ситуації, у 1997 р. видаються першим випускникам приватних вузів дипломи державного зразка.

Існують і інші види періодизації історії становлення у період незалежності системи як державної, так і приватної вищої освіти, наприклад, притягує увагу думка М. О. Тимошенко [14], який в основу поклав критерій рівня державного регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів. На його погляд: I етап – період «пострадянського» розвитку законодавства України, яке було спрямоване на реформування правового регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів з початку 90-х рр. XX ст.; II етап – з кінця 1991 по 1995 рр., коли відповідно з стрімким скороченням державного фінансування поширюється практика позабюджетного фінансування. Прийняття 1 червня 1992 р. Постанови № 303 Кабінету Міністрів України «Про акредитацію вищих навчальних закладів» було на державному рівні задекларовано право приватних вищих навчальних закладів здійснювати свою діяльність в правовому колі [4]. Вже у листопаді 1992 р. Міністерство освіти України регламентує порядок проведення акредитації вищих навчальних закладів. III етап припадає на 1996–2000 рр., з прийняття Конституції України до прийняття 12 лютого 1996 р. Постанови Кабінету Міністрів України «Про ліцензування, атестацію та акредитацію навчальних закладів». У цей час приймається значна кількість нормативно-правових актів з роз'ясненнями та деталізацією положень Закону «Про

вищу освіту» [1]. останній, IV етап розпочинається з 2000 р. і триває по сьогодні. На думку автора, цей підхід цікавий, але не остаточний.

З прийняттям у 2002 р. Закону України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. було закріплено регламентування змісту вищої освіти, документи, які посвідчують отримання вищої освіти; закріплювалась система стандартів вищої освіти; встановлено порядок управління у системі вищої освіти [1]. 24.12.2003 р. Наказом Міністерства освіти і науки України було затверджено «Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти», якими було встановлено мінімальні нормативи забезпечення навчальних закладів матеріально-технічною, навчально-методичною та інформаційною базою, науково-педагогічними та педагогічними кадрами.

1 липня 2014 р. за підтримки 276 народних депутатів було прийнято новий Закон України «Про вищу освіту» [1]. Фактично декларується ним, що його головне призначення – врегулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної підготовки громадян України. Він встановлює правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях.

Фактично, і на це звертають увагу фахівці, реформа вищої освіти стала майже єдиною системною реформою в пореволюційній Україні (революція Гідності).

Вся система вищої освіти була спрямована на підготовку не лише ерудованих вузьких спеціалістів, а також і особистостей спрямованих на вдосконалення існуючого соціального середовища. Активну і принципову роль у дотриманні та захисту законності та правопорядку традиційно відігравали представники органів внутрішніх справ. Незважаючи на зміну укладу економіки та політичної надбудови, роль даного інституту влади залишалась принципово важливою.

Складна система правоохоронних органів вимагала оперативно реагувати на виклики часу. Змінювалась криміногенна ситуація і змінювались методи роботи співробітників правоохоронних органів. Відомчі вищі навчальні заклади змушені були відповідним чином реагувати на це. Підготовку кваліфікованих спеціалістів, здатних ціною власного життя стати на бороні державних інтересів та правопорядку неможливо було віддати до приватних навчальних закладів, але і сидіти без діла було теж неможливо.

Кваліфіковані фахівці, які за вислугу років змушені були залишити оперативну роботу не могли стояти осторонь процесів, які загрожували системі захисту прав та інтересів населення. Певні економічні негаразди спричинили девальвацію заробітної платні кадрових правоохоронців, виникає криза кадрів. Треба було знаходити рішення проблеми, яким чином із молодого поповнення укомплектувати правоохоронні органи кваліфікованими фахівцями. Слід було враховувати також той фактор, що значна частина молодого поповнення не могла на тривалий сесійний період залишати робочі місця. Національна академія внутрішніх справ була однією із перших, яка оперативно прореагувала на виклик часу і розпочала роботу над ство-

ренням регіональних відділень. Славетні навчальні традиції формувались впродовж тривалого часу, адже своє заснування вона веде з 1921 р. У структурі академії існує інститут заочного та дистанційного навчання, у складі якого були створені регіональні відділення, які сьогодні і здійснюють ступеневу підготовку фахівців за заочною формою навчання для органів внутрішніх справ. Загалом щорічний ліцензований обсяг підготовки фахівців за заочною формою коливається від 3000 до майже 4000 осіб.

Фахова підготовка у навчально-науковому інституті заочного та дистанційного навчання університету здійснюється у м. Києві та 12 відокремлених регіональних відділеннях інституту без права надання їм статусу юридичної особи і розташованих в інших містах України в межах загального ліцензованого обсягу академії.

У Миколаєві 2003 р. було створено та відкрито регіональне відділення. Незважаючи на те, що по 2016 р. минуло не багато часу, відокремлений місцевий підрозділ вже встиг напрацювати не лише методичні здобутки, а також і культурно-історичні традиції.

Через п'ять років, після першого набору, у 2008 р. у відділенні відбувся перший випуск 60 слухачів та 45 студентів, які отримали дипломи спеціалістів за спеціальністю «Правознавство».

Сьогодні багато випускників відділення обіймають керівні посади, а саме: Пономар Т. М. – генеральний директор підприємства «Юридична практика» м. Херсон; Ковтун Є. П. – заступник начальника Головного управління Національної поліції у Миколаївській області, полковник поліції; Водовозова С. Б. – заступник начальника Пенсійного фонду Миколаївської області; Філашкін В. С. – заступник начальника ГУ Національної поліції у Донецькій області, полковник поліції; Кур'ян В. В. – голова громадської організації «Захист від корупційних проявів»; Кафтан Ю. П. – начальник Іллічівського відділу поліції ГУ НП в Одеській області та багато інших.

У 2015–2016 н. р. у Миколаївському відділенні навчаються понад 450 студентів і слухачів. Відділення вже відоме своїми династіями, наприклад, родина Щербакових (батько – випускник 2008 р., донька випускниця в 2011 р.), Степанових (батько випускник 2010 р., а син – 2014 р.), Пуричів (батько – випускник 2008 р., а донька – 2014 р.).

Відповідно з новим законом «Про національну поліцію», в українській державі не просто відбулось перейменування міліції на поліцію, а важливі трансформації у підході до виконання службових обов'язків та ролі у суспільстві [2]. Аналізувати результати такої зміни поки що зарано, але вже сьогодні навіть «неозброєним» оком можна побачити прорахунки у навчанні патрульних поліцейських. Зокрема, при

першому прийнятті на службу достатньо пройти первинну професійну підготовку за відповідними навчальними програмами (планами), затвердженими Міністерством внутрішніх справ України (Ст. 73). Окремою статтею 74 регламентовано питання підготовки поліцейських у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, Одним лише стимулюючим фактором є зміст ст. 82, у якій закріплено, як вмотивуючий фактор при присвоєнні чергового спеціального звання – навчання та здобуття вищої освіти різних рівнів.

За результатами аналізу прийнятих на службу патрульних поліцейських від 2 % до 21 % співробітників мають спеціальну юридичну освіту, інші лише бажання та відповідні фізичні здібності. На жаль, навіть міністр Внутрішніх справ А. Аваков змушений визнати значне зростання злочинності та нерозкритих злочинів. Якість роботи поліції демонструє неможливість ефективної роботи без фахової освіти, а особовий склад поліцейських, повинен мати можливість здобути вищу юридичну освіту у відомчих вищих навчальних закладах. Актуальним стає питання державного фінансування та створення умов для здобуття вищої юридичної освіти.

Таким чином, період незалежного існування України демонструє складний процес формування та реформування системи вищих навчальних закладів. Державні вузи стали основою для виникнення та кристалізації системи приватних вищих навчальних закладів. Галузеві вищі навчальні заклади, наприклад міністерства внутрішніх справ, стали основою для системи правоохоронних органів у перехідний період і створили можливим утримати хвилю злочинності на достатньому рівні підготовленими фахівцями. Реформування правоохоронної системи отримало кредит довіри у населення, який не вічний і вже виникають перші запитання про ефективність копіювання кращих взірців поліцейської роботи на українську сьогоденність. Скорочення державного фінансування, невизначеність майбутнього відомчих вищів у світлі загальної політики МВС України та МОН на скорочення кількості вузів в цілому і юридичних зокрема. Коли основним критерієм прийняття на роботу в поліцію стають фізичні показники, а не інтелектуальні і освітні, усе це може спричинити певну ситуацію відірваності поліцейських органів не лише від реальної кваліфікованої роботи, а також і від населення, що вкрай небажано і суперечить основним положенням чинного поліцейського законодавства. Регіональні відділення Національної академії внутрішніх справ стали скарбницею місцевого досвіду знищення якого створить певний правовий та фаховий вакуум, що може негативно вплинути на криміногенну ситуацію в цілому і на місцевому рівні, зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004. (Із змінами на 02.06.2015 р.)
2. Закон України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015р. № 580 VIII // Відомості Верховної Ради, 2015, № 40-41, ст. 379. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

4. Бондарчук Н. В. Організаційно-правові засади забезпечення фінансування вищої освіти: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. / Н. В. Бондарчук; Нац. ун-т біоресурсів та природокористування України. – К., 2009. – 20 с.
5. Вища освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання : Нормат. зб. / За заг. ред. М. Ф. Степка, Л. М. Горбунової. – К. : Форум, 2007. – Т. 1. – 798 с.
6. Головка С. Г. Імплементация закону України «Про вищу освіту»: завдання та механізми реалізації / С. Г. Головка // Юридичний вісник. – 2015. – № 1 (34). – С. 24–29.
7. Імплементация Закону України «Про вищу освіту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.gov.ua/gozrobka/>.
8. Курко М. Н. Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в Україні і: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / М. Н. Курко; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 40 с.
9. Мазак А. В. Управління освітньою галуззю в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: регіональний аспект: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / А. В. Мазак; НАДУ при Президенті України. – К., 2005. – 20 с.
10. Огаренко В. М. Недержавна вища освіта в Україні: перше десятиліття / В. М. Огаренко. – Запоріжжя : Х-Принт, 2000. – С. 42–82.
11. Погребняк В. П. Нова парадигма: реалії і проблеми. (Розвиток національної освіти в світовому контексті) / В. П. Погребняк, А. Д. Ятченко // Рідна школа. – 1994. – № 6. – С. 3.
12. Порядок запровадження акредитації вищих навчальних закладів // Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту. – 2008. – Вип. 1. – С. 311–316.
13. Приватна вища школа України на шляху інновацій / за ред. В. П. Андрущенка, Б. І. Корольова. – Х. : Вид-во ХУА, 2005. – С. 15–16.
14. Тоффлер О. Особистість майбутнього / О. Тоффлер // Генеза. – 1996. – № 1. – С. 110–116.
15. Тимошенко М. О. Історія становлення та розвитку господарсько-правового регулювання вищої освіти в Україні / М. О. Тимошенко // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 234–240.

**Н. Н. Зеркаль,
Ю. Н. Серый.**

ПЕРИОДИЗАЦИЯ ИСТОРИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ И ПРАКТИКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФИЛИАЛОВ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ УКРАИНЫ

Проанализированы этапы исторического становления государственной и негосударственной формы собственности высших учебных заведений в Украине в период от обретения независимости по настоящее время. Рассмотрены отдельные проблемы современной государственной политики в отношении высших учебных заведений, на примере дистанционного обучения Николаевщины.

Ключевые слова: образование; дистанционное обучение; филиал; реформирование высших учебных заведений; специалисты; государственные органы.

**M. Zerkal,
Y. Siryi**

THE PERIODIZATION OF THE HISTORY OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE AND PRACTICE THE ACTIVITIES OF SUBSIDIARIES IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF UKRAINE

Stages historical development of state and non-state institutions of higher education in Ukraine in the period from independence to the present. We consider some problems of modern public policy institutions of higher worlds, based on distant worlds Mykolayiv.

This intelligence is designed to illuminate processes in higher education in Ukraine, identify the stages of private higher institutions, branches of leading universities and their role in the Ukrainian economy and state authorities trained professionals to ensure effective and purposeful activity for the performance of their constitutional functions.

In fact, as early as 1991 began to appear the first private schools. It was a time when fully implemented the principle of «not prohibited by law – is permitted». Under the system of laws that would regulate such activities did not exist, made the first steps along the way. From 1992 to 1994gg. there is a rapid quantitative growth of alternative public private higher education institutions. This was a period when there was no more need for summarizing first results of their work – issuing credentials. In June, 1992. created Intersectoral Republican Accreditation Commission. The process of introducing licensing, similar to other sectors of the economy, of higher education, vypratsovuyetsya only documents required for licensing and created more unification and systematization management. The general enthusiasm and complete trust in public institutions to working within the country where previously there were only government agencies and no doubt about the legality and compliance arose no one. The next stage was when he had to report to the students about the work carried out in the form of diplomas or certificates. In 1995–1996 rr. the process of accreditation of private universities. There was a significant reduction in the number of private universities. A number of scandals caused general question of whether the existence of private universities. Based on the current situation in 1997 is the first private university diplomas to graduates of state.

Thus during the existence of independent Ukraine demonstrates the complex process of forming and reforming the system of higher education. State universities were the basis for the emergence and crystallization system of private higher education institutions. Sectoral universities, such as the Ministry of the Interior, became the basis for the law enforcement system in the transition period and created a possible wave of crime to keep sufficient trained specialists. Reforming law enforcement received the trust of the population that is not eternal and there are questions about the effectiveness of the first copy of the best models of police work in the Ukrainian sohodennist. Reduced state funding, the uncertainty of future departmental institutions in the light of the general policy of the Interior Ministry of Ukraine and MES to reduce the number of universities in general and businesses in particular. When the main criterion for the employment of the police are not the physical parameters and intelligent education can all lead to a situation of isolation police not only from the actual qualified work, as well as from the public, which is extremely undesirable and contrary to the basic provisions of the current police laws. Regional branch of the National Academy of Internal Affairs began to experience local treasury destruction of which would create a legal and professional vacuum that could adversely affect the criminal situation in general and in particular at the local level.

Key words: *education; distance learning; branch reform of higher education institutions; experts; public authorities.*

Рецензенти: *Тригуб П. М., д-р іст. наук, проф.
Міронова І. С., д-р іст. наук, проф.*

© Зеркаль М. М., Сірій Ю. М., 2016

Дата надходження статті до редколегії 17.03.2016

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКЕ ПОВСТАНСТВО У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО

У статті розглядається показ повстанського руху селян Півдня України у творчості відомого українського письменника і драматурга Ю. Яновського.

У духовному формуванні Ю. Яновського значну роль відіграли його рідний південний український степ, що прославив себе переможними повстаннями 1919 р., і дружба з такими різними людьми, як: Ю. Тютюнник, О. Довженко та М. Хвильовий.

В основу роману «Чотири шаблі» було покладено факти, пов'язані з селянським повстанським рухом на Півдні України. Роман був різко засуджений соціалістичною критикою як націоналістичний, неправдивий, наклепницький стосовно тріумфальних дій Червоної армії. Тому «Чотири шаблі» стали останнім твором, у якому Ю. Яновський був ще самим собою.

Роман «Вершники» – це своєрідна духовна смерть Ю. Яновського, який змушений відіркатись від колишньої буремної молодості у лавах загонів УНР і перейти на позиції соціалістичного реалізму. Не випадково, у літературознавчих дослідженнях поширена думка, що після «Вершників» лірико-романтичний пафос у творах Ю. Яновського почав згасати.

Справжнє визнання Ю. Яновському, як драматургу, принесла романтична трагедія «Дума про Британку». Тому О. Гончар назвав її «Кришталевою «Думою», що повіяла «свіжим ароматом грозової ночі в спалахах сухих блискавиць».

Ключові слова: повстанський рух; Ю. Яновський; роман; драма; «Чотири шаблі»; «Вершники»; «Дума про Британку».

Повстансько-партизанський рух (отаманщина) – це не бандитизм, як намагалася протягом десятиліть представити офіційна радянська історіографія і не бездумно-кривава анархія про що пишуть деякі дослідники з діаспори. Це феномен, притаманний українській селянській ментальності. Під впливом сильного колективного стресу (революції, війни), що діяв протягом тривалого часу і практично не припинявся, починаючи з кочових набігів і закінчуючи більшовицькими експериментами, селянська ментальність проявлялась у неприйнятті будь-якої з існуючих влад, крім власної. Це вилилось у постійну боротьбу селян проти існуючих влад. Повстанський рух на Півдні України мав глибоке історичне коріння. Він поширювався з тих окраїнних територій, на які весь час нападали вороги і від волелюбності селянства, яке не приймало насадженої їм влади [2].

На нашу думку, повстанство і отаманщина, як історичні явища, можуть служити ілюстрацією до основних положень історіософії М. Грушевського: пріоритету народних мас, «національної самооборони»: «Розбудження невідпорної енергії національної самоохорони перед небезпекою видимої національної смерті [10, с. LXVII].

З припиненням у листопаді 1920 р. на території України регулярних військових дій громадянська війна на цьому фактично не закінчилася, бо продов-

жувало боротьбу повстале селянство. Французький дослідник А. Безансон зазначав, що «за своїм розмахом і небезпекою для більшовицької влади селянська війна була більш масовою і загальнонародною, ніж війна громадянська» [1, с. 129]. Американський історик А. Граціозі вказував на хронологічні рамки війни більшовиків проти селян. Перша фаза: 1918–1922, друга – 1928–1933 рр. [3, с. 5].

Героїчні й трагічні події, пов'язані з діяльністю повстанських осередків не могли не зацікавити українських письменників, поетів, композиторів та кінорежисерів. Особливо це стосується одного із найвизначніших романтиків української літератури – Юрія Івановича Яновського. Тим більше, що в роки Української національно-демократичної революції він, 16-річним юнаком воював кавалеристом в армії УНР. Героїка українського повстанства вплинула на письменника і вилилася у написання романів «Чотири шаблі» (1931 р., заборонений на той час цензурою); «Вершники» (1935 р.) та революційної драми «Дума про Британку» (1937 р.) [16; 17; 18].

Мета нашої статті показати, як розкрита проблема повстанського руху на Півдні України у творчості відомого українського письменника Ю. Яновського.

У духовному формуванні і творчості Ю. Яновського значну роль відіграли його рідний південний український степ, що прославив себе переможними

повстаннями 1919 р., і дружба з такими різними людьми, як Ю. Тютюнник, О. Довженко та М. Хвильовий. Народився майбутній письменник у селі Нечаївка Компаніївського району Кіровоградської області, а виріс у Єлисаветграді, одній із «столиць» степової України, у місті, що ввібрало в себе дух традицій козацького степу [6, с. 112]. Проте, найвпливовішим, найавторитетнішим для нього був, мабуть, все-таки його власний внутрішній голос, те, що можна назвати совістю художника, його пристрастю і його власним розумінням світу.

Перші оповідання, що стосувалися подій громадянської війни та повстанського руху ввійшли в збірки «Мамутові бивні» (1925) та «Кров землі» (1927).

В основу роману «Чотири шаблі» було покладено факти, пов'язані з селянським повстанським рухом на Півдні України. Працюючи художнім редактором Одеської кінофабрики з 1925 по 1926 рр., Ю. Яновський познайомився і потоваришував із легендарним військовим діячем українського повстанського руху Ю. Тютюнником. Ю. Тютюнник на той час працював у Всеукраїнському фотокіноуправлінні. Грав себе у художньо-документальному фільмі «ПКП». Разом з М. Йоганесом та О. Довженком написав сценарій до фільму «Звенигора», який вийшов на екрани в 1928 р. [4]. Зйомки фільму проходили в Одесі і саме там відбулася зустріч Ю. Тютюнника і Ю. Яновського. Отаман розповів письменнику чимало цікавого з тих героїчних часів, із яскравими подробицями, деталями, які й були використані у романі.

Роман «Чотири шаблі» був різко засуджений ортодоксальною соціалістичною критикою як націоналістичний, неправдивий, наклепницький стосовно триумфальних дій Червоної армії під проводом комуністів. Авторів дорікали за оспівування анархії та отаманства. За ці серйозні «вади» «Чотири шаблі» надовго були викреслені з української літератури, перші видання заховані до спецфондів. Митця змусили виправдовуватися за переклади роману чеською та німецькою мовами, появу їх за кордоном, а невдовзі й прилюдно засудити роман як свою помилку. Певно, треба було мати в серці багато мужності, щоб витримати всі звинувачення за цей по-справжньому щирий, чесний і правдивий твір, щоб насильно змінити свої ідейно-художні орієнтири, власне, відректися від свого «Я». «Чотири шаблі» стали останнім твором, у якому Ю. Яновський був ще самим собою [15].

Після жорстоких критичних нападів на «Чотири шаблі» письменник робить спробу поєднати свою творчу манеру з офіційними вимогами. У результаті українська проза поповнилася твором, у якому за зовнішніми високомайстерними романтичними прийомами приховувалась ідейно-спотворена реальність, позначена тавром відступництва автора від своїх колишніх переконань. Романтизм «Вершників» націлений перш за все на розкриття душевних станів героїв-творців революції, психологічних джерел їхньої героїки. Це завдання виконується за допомогою ряду прийомів, як-то певна умовність, символічність, метафоризм, ліричні відступи. Але за невеликим винятком, вони трансформувалися відповідно до вимог соціалістичного реалізму. Розкриваючи героїку через роман-

тичні картини високої образної концентрації, Ю. Яновський досяг того, що й весь роман набув звучання героїчної саги, справді епічної поеми [5, с. 460].

Складаються «Вершники» з восьми новел, у кожній з яких розвинуто різні мотиви, що пов'язані з громадянською війною. Символічними видаються брати Половці з новели «Подвійне коло», які опинилися з різних боків політичних барикад і своїми діями спричиняють розпад роду людського. Символічне світло випромінюють батьки Половців у «Шаланді в морі», зусилля яких спрямовані на збереження роду, а також символічним є безіменний листоноша у новелі «Лист у вічність», який не схиляє голову навіть перед самою смертю.

Тому роман Ю. Яновського «Вершники», вже певною мірою пристосований до нової ситуації, був у 30-ті роки ХХ ст. чи не останньою спробою втримати українську літературу на тому рівні, до якого піднесли її таланти Розстріляного Відродження.

Не випадково головним образом роману «Вершники» є «Смерть». Смерть – те, на що приречені всі. «Подвійне коло» – смерть братів Половців. Коли один із синів помирає, батько згадує про нього. «Дитинство» – комісар згадує про смерть свого діда. «Адаменко» – факт самогубства як одна з вершин людини. Смерть не є невдоволення життям. Адаменко – горда людина, шахтар, вершник революції. Зробив усе, щоб не померти лежачи: встає, коли стріляє в себе [8].

Роман «Вершники» – це ще й своєрідна духовна смерть Ю. Яновського, який змушений відрікатись від колишньої буремної молодості в лавах загонів УНР і перейти на позиції соціалістичного реалізму. Не випадково, у літературознавчих дослідженнях поширена думка, що після «Вершників» лірико-романтичний пафос у творах Ю. Яновського почав згасати [5, с. 462].

Справжнє визнання Ю. Яновському, як драматургу, принесла романтична трагедія «Дума про Британку» (1937) [18, с. 252–306], вперше видана окремою книжкою Держлітвидавом України в 1938 р. У 30-х рр. ХХ ст. письменник особисто відвідав центри селянських республік, кілька місяців він прожив на Миколаївщині, зустрічався з учасниками повстансько-партизанського руху: З. Мурляном, М. Іванцем, Я. Кужільним, С. Божком, М. Руденком, Г. Скиданом [7]. У Рукописному відділі Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка зберігається вісім редакцій твору. В архіві ж самого письменника нараховується кілька сотень чорнових заміток до героїко-революційної трагедії і близько ста варіантів назв.

У першому пункті плану роботи над патетичною трагедією Ю. Яновський зазначив: «М'ятежне село – виселене 150 років тому в степи – знову стало вільним, як колись, коли воно було панів і розігнало суд. А тепер його ідея – республіка ...» [11, с. 231]. Яке ж село мав на увазі драматург? Виявляється – Висунськ. А допоміг відповісти на це запитання відомий миколаївський письменник, журналіст, художник – А. Сірош у своїх публікаціях «Прототиби героїв Юрія Яновського» [12, с. 216–217] та «Хто прототиби героїв драми Ю. Яновського?» [13].

У результаті склався логічний ланцюжок, розроблений Ю. Яновським. Виселене в степи повстале село – це Турбаї з Турбаївським повстанням (1789–1793 рр.). Одне з найбільших антикріпосницьких селянських виступів у Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст. відбулося у селі Турбаях Градизького повіту Катеринославського намісництва (тепер Глобинський район Полтавської області). Безпосередньою причиною повстання стала спроба селян добитися звільнення від кріпосної залежності. У червні 1793 р. у село було введено батальйон піхоти Бузького єгерського полку і 200 козаків на озброєнні яких було навіть дві гармати. Урядові війська провели масові арешти селян. Суд над повстанцями тривав з 11 (22 липня) 1793 р. до 31 січня (11 лютого) 1794 р. У найбільш активних учасників вирвали ніздрі, зробили на щоках і лобі тавро «вор» і відправили на довчні каторжні роботи в Тобольськ, інших – покарали канчуками. 15 селян після знущань померли. Частина турбаївців було виселено у степи Херсонської і Таврійської губерній. Власті змінили навіть назву села Турбаї, перейменувавши його у Скорбне (до колишньої назви повернулись лише у 1919 р.) [11, с. 232–233].

За прикладом Турбаївського повстання, козацька голота на чолі з Федором Британом повстала у містечку Батурино Чернігівської області та була за це виселена до Висунська. Висунчани-батуринці підняли повстання проти денікінців продовживши давні козацькі традиції. Таким чином, маємо: Турбаї – Батурино – Висунськ. А також прізвище Ф. Британа – історичної особи, яка пов'язує всі ці події. Звідси – назва драми «Дума про Британку» – написана на основі подій Висунської народної республіки.

Таким чином, «спрацював» хронологічний та термінологічний ланцюжки: 1789–1919 і, як наслідок: Турбаї – Скорбне – Турбаї – Висунськ.

Перший значний виступ висунчан проти самодержавства відбувся під час революції 1905–1907 рр.: було роззброєно поліцію й розігнано суд. «У січні 1906 р. Висунськ захопили козаки. П'ятьох активних учасників повстання рішенням військово-польового суду було страчено, багатьох засудили на каторгу, відправили на поселення до Сибіру. Серед засуджених був Федір Савич Юхименко – майбутній голова уряду Висунської народної республіки, виведений Ю. Яновським в образі Лавріна Устиновича Мамає – керівника Британської республіки» [12, с. 217]. Особисто драматург познайомився з Ф. Юхименком у 1929 р. на будівництві Дніпрогесу.

Досконало вивчивши історію повстанських осередків степової України, Ю. Яновський зрозумів: цього епізоду громадянської війни не можна обійти. Про нього слід розповісти сучасникам і наступним поколінням. І розповісти так, щоб мистецька простота та епічна велич органічно зливалися з поетичною привабливістю, а героїчні образи замальовувалися у плані революційно-романтичної символіки [11, с. 232–233]. Тому й «Дума про Британку», написана в дусі українського народного епосу і нагадує народні думи не тільки монументальністю характерів, а й піднесеним урочистим стилем викладу [14, с. 10].

В основу сюжету «Думи про Британку» Ю. Яновський поклав справжні події, що відбувалися у Висунську, Полтавці-Баштанці та інших територіях степової України в 1919 р. Проте, образи героїв не слід оцінювати «критеріями звичайної життєвої, а тим більше побутової правдоподібності, бо Яновський зображав виняткові характери і показував їх у незвичайних обставинах гострої революційної боротьби» [14, с. 11].

Мудрий філософ, живе втілення довголіття народу, Мамаїха – баба Лавріна Устиновича – в найтрагічніший момент протистояння з ворогом говорить: «Слухайте, люди, старшої од мене в селі немає ... І скажу вам ... Ця війна народна! Вона вгодна Богу» [18, с. 256].

До революційно-романтичного символу піднесений і реалістичний образ уповноваженого ревкому Єгора Івановича. Його праобразом був Сергій Давидович Аносов – представник Миколаївського підпілля у Висунську, знайомий Ф. Юхименка по Херсонській каторжній в'язниці [11, с. 235].

Високохудожньо змальовує Ю. Яновський і представника інтелігенції – вчителя Матвія Степановича. Його праобраз можна знайти серед членів ревкому Полтавки-Баштанки. «1918 р. в Баштанці було створено ревком. До його складу, крім робітників та селян (В. Гайдука, П. Тура, Н. Руденка) та інших, увійшов вчитель Іван Васильович Легенький. Колишні повстанці згадували, що вони збиралися на квартирі Легенького і мріяли про той час, «коли герої будуть з'являтися з народних мас – цілим потоком, коли ціла країна буде героєм» [9].

Знамениті фінальні слова одинадцятирічного сина Ганни Іванової Романа: «Нас усіх розстріляли, а я встав ...» [18, с. 306]. Цим образом Ю. Яновський утверджує ідею безсмертя селянської вольниці, незламного козацького духу. В. Петренко вважає, що у образу Романа також був реальний прототип – Роман Іполитович Фоценко, якому в 1919 р. також було одинадцять років. «Юрій Яновський неодноразово зустрічався з Романом Іполитовичем, який ділився з письменником своїми дитячими спогадами про повстання» [9]. Пізніше Р. Фоценко став режисером Київської кіностудії хронікально-документальних фільмів, а до 50-річчя Баштанської республіки він створив фільм «Сини Баштанської республіки» [6, с. 119].

Відомий український режисер, письменник-шістдесятник, сценарист, актор, уродженець міста Первомайськ Миколаївської області М. Вінграновський разом з І. Ветровим у 1969 р. зняв художній фільм «Дума про Британку», за мотивами драми Ю. Яновського, де особисто зіграв роль Петра Несвятипаски. Сценаристом фільму був Ю. Пархоменко, а музику написав П. Майборода. Фільм було знято на кіностудії імені О. Довженка, а головні ролі виконали відомі українські актори: В. Мірошниченко, М. Олялін, Н. Поліщук, К. Степанков, К. Єршов, О. Найдук [6, с. 119].

За мотивами «Думи про Британку» заслужений діяч мистецтв Української РСР В. Губаренко у 1970 р. створив оперу «Мамаї» [6, с. 120].

Не випадково, О. Гончар назвав драму Ю. Яновського «Дума про Британку» «Кришталевою «Думою», що повіяла «свіжим ароматом грозової ночі в спалачах сухих блискавиць» [11, с. 239].

Таким чином, у творчості відомого українського письменника і драматурга Ю. Яновського чітко простежується захоплення романтикою селянського повстанського руху періоду Української національно-

демократичної революції 1917–1921 рр. Намагаючись увіковічнити визвольний рух українського народу, Ю. Яновський втілює його насамперед у героях «Чотирьох шабель». «Присвячую партизанам України» – ці слова стоять біля автографу твору, однак не ввійшли в жодне його видання. Проте, продовжилися у «Вершниках» та «Думі про Британку».

ЛІТЕРАТУРА

1. Безансон А. Війна більшовиків проти селян / А. Безансон // Всесвіт. – 1993. – № 9–10. – С. 128–132.
2. Борьба. – 1920. – 10 марта.
3. Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917–1933 / А. Грациози. – М. : РОССПЭН, 2001. – 96 с.
4. Звенигора (фільм) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
5. Історія української літератури. В 2-х томах / голова ред. колегії І. О. Дзверін. – К. : Наукова думка, 1988. – Т. 2. Радянська література. – 742 с.
6. Котляр Ю. В. Висунська і Баштанська республіки (До 90-ї річниці проголошення) / Ю. В. Котляр. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2009. – Кн. 3. – 92 с.
7. Матеріали музею історії села Висунськ (Березегуватський район Миколаївська область). – Інв. № 32.
8. Мотиви ранньої творчості Юрія Яновського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parta.com.ua/ukr/composition/view/536/>.
9. Петренко В. «Кришталева «дума» / В. Петренко // Літературна Україна. – 1983. – 3 листопада.
10. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського / О. Прицак // Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. – К. : Наукова думка, 1991. – Т. 1. До початку XI віка. – С. XL–LXXVI.
11. Семенчук І. Р. Юрій Яновський: Життя і творчість / І. Р. Семенчук. – К. : Радянська школа, 1990. – 256 с.
12. Сірош А. Прототипи героїв Юрія Яновського / А. Сірош // Вітчизна. – 1976. – № 9. – С. 216–217.
13. Сірош А. Хто прототипи героїв драми Ю. Яновського? / А. Сірош // Народна трибуна. – 1979. – 7–9 серпня.
14. Стеценко Л. // Дума про безсмертних / Л. Стеценко // Юрій Яновський. Дума про Британку. – К. : Дніпро, 1967. – С. 5–16.
15. Юрій Яновський «І світ розчинено як двері» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/article/346.html>
16. Яновський Ю. Вершники / Ю. Яновський. – Х. : Фоліо, 2006. – 318 с.
17. Яновський Ю. Чотири шаблі / Ю. Яновський. – Х. : Фоліо, 2012. – 572 с.
18. Яновський Ю. І. Дума про Британку // Твори: в 5-ти томах / упоряд. К. Волинський, М. Острик. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 3. – С. 252–306.

Ю. В. Котляр

ЮЖНОУКРАИНСКОЕ ПОВСТАНЧЕСТВО В ТВОРЧЕСТВЕ ЮРИЯ ЯНОВСКОГО

В статье рассматривается повстанческое движение крестьян Юга Украины в творчестве известного украинского писателя и драматурга Ю. Яновского.

В духовном формировании Ю. Яновского значительную роль сыграли его родная южноукраинская степь, которая прославилась победоносными восстаниями 1919 г., и дружба с такими разными людьми, как Ю. Тютюнник, А. Довженко и Н. Хвелевой.

В основу романа «Четыре сабли» были положены факты, связанные с крестьянским повстанческим движением на Юге Украины. Роман был резко осужден социалистической критикой как националистический, неправдивый, клеветнический в отношении триумфальных действий Красной армии. Поэтому «Четыре сабли» стали последним произведением, в котором Ю. Яновский был еще самим собой.

Роман «Всадники» – это своеобразная духовная смерть Ю. Яновского, который вынуждено, отрёкся от прежней бурной молодости в рядах отрядов УНР, и перешел на позиции социалистического реализма. Не случайно, в литературоведческих исследованиях распространено мнение, что после «Всадников» лирико-романтический пафос в произведениях Ю. Яновского начал угасать.

Настоящее признание Ю. Яновскому как драматургу принесла романтическая трагедия «Дума о Британке». Поэтому О. Гончар назвал ее «Хрустальной «Думой», которая повеяла «свежим ароматом грозовой ночи во вспыхах сухих зарниц».

Ключевые слова: повстанческое движение; Ю. Яновский; роман; драма; «Четыре сабли»; «Всадники»; «Дума о Британке».

SOUTH OF UKRAINE THE REBELLION IN THE WORKS OF YURIY YANOVSKY

The article discusses the showing of the insurgency of the peasants in the South of Ukraine in the creativity of the famous Ukrainian writer and playwright Yu. Yanovsky.

In the spiritual formation of Yu. Yanovsky played a significant role his native South Ukrainian step, glorified victorious uprisings of 1919, and friendships with such different people as Yu. Tyutyunnik, A. Dovzhenko and M. Hvalovy.

The basis of the novel «The Four swords» was based on facts related to the peasant insurgent movement in the South of Ukraine. The novel was sharply condemned by critics as a socialist nationalist, untruthful, defamatory of the triumphal action of the Red Army. Therefore, «The Four swords» became the last composition in which Yu. Yanovsky was still himself.

Novel «Riders» is a kind of spiritual death Yu. Yanovsky, who is forced to renounce former violent youth in the ranks of the units of the UPR and move to the positions of socialist realism. Not by chance, in literary studies it is widely believed that after the «Riders» lyrical and romantic pathos in the works of Yu. Yanovsky began to fade.

The present recognition of Yu. Yanovsky how the playwright brought the romantic tragedy «The Duma about the Britanka». Therefore, O. Hanchar, called it «Crystal «Duma» that breathed «the fresh scent of a thunderstorm at night in the flashes of dry lightning».

Key words: *insurgency; Yu. Yanovsky; novel; drama; «The Four swords»; «Riders»; «The Duma about the Britanka».*

Рецензенти: *Тригуб П. М., д-р іст. наук, проф.
Даниленко І. І., д-р філол. наук, проф.*

ІСТОРІЯ «РОДОВОГО СЛОВ'ЯНСЬКОГО ВІЧА» (2003–2015)

Розглянуто історію міжнародного слов'янського форуму «Родове слов'янське віче», створеного за ініціативою релігійної конфесії рідної віри (етнічної релігії слов'ян) для спілкування, обміну інформацією, науковими та мистецькими здобутками, здійснення спільних громадських обрядів та вироблення спільної стратегії розвитку. Форум працює в традиції вічового кола; форум виробив ряд конструктивних документів щодо розвитку етнорелігії слов'ян на сучасному історичному етапі. Показано, що діяльність форуму спрямована на самозбереження слов'ян як великої суперетнічної спільноти з власною самобутньою духовною культурою; у Родовому слов'янському вічі створено психологічно сприятливий, доброзичливий клімат, який дозволяє учасникам здійснити синтез отриманих наукових результатів і практичних здобутків, дає змогу реалізації духовного і наукового потенціалу учасників віча та сприяє активізації мислительного процесу, позитивному обміну інформацією. Показано, що наукові напрацювання і розробки Родового слов'янського віча широко використовуються рідновірськими організаціями різного напрямку, навіть тими, які до традиціоналістів не належать або вважають себе альтернативними, що свідчить про значний інтелектуальний вплив віча на рідновірський рух у цілому.

Ключові слова: Родове Слов'янське віче; етнічна релігія (етнорелігія); рідна віра; слов'яни; язичництво.

Відродження етнічних релігій (далі «етнорелігія» або «рідна віра», що є синонімами) розпочалося у країнах Європи переважно на початку ХХ ст. В Україні ідею повернення до життя власної етнорелігії в 1934 р. започаткував Володимир Петрович Шаян (1908–1974), професор Львівського університету (що нині носить ім'я Івана Франка). Перерване двома світовими війнами та комуністичними репресіями, в Україні з новою силою це відродження продовжилось лише на початку 90-х рр. зі здобуттям державної незалежності. Завдяки уведенню в дію міжнародних та вітчизняних законів про свободу совісті та віровизнання, релігійні організації рідної віри поступово почали реєструвати як офіційно визнані релігійні громади та конфесії (релігійні центри). Однак, у суспільстві внаслідок як тривалої пропаганди атеїзму, так і поновленого християнського тоталітаризму, до рідної віри склалося упереджене ставлення, а то й побутує відверта дискримінація громад і окремих рідновірів. Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України з перших років появи рідної віри в Україні почало досліджувати це явище як релігійний феномен.

Явище рідної віри не є винятково українським. Громади етнічних релігій створюються в багатьох європейських країнах: Англії, Норвегії, Німеччині, Бельгії, Греції, Італії, Литві; а також і серед слов'ян: у Польщі, Словенії, Хорватії, Чехії, Білорусі, Росії, Болгарії та ін. З'явилась потреба спілкування людей з

близьким світоглядом. Перше міжнародне «Родове слов'янське віче» (далі РСВ) як нарада лідерів язичницьких організацій традиційного напрямку відбулося 13 липня 2003 р. у столиці України місті Києві. Робота проходила на лоні мальовничого півострова, на березі однієї з Дніпрових заток, що його рідновіри назвали «Перуновим островом». Саме неподалік від цього місця в Дніпрі був знайдений відомий язичницький дуб з іклами кабана, що цілком слушно визнаний сакральною частиною давнього капища. За дванадцять років свого існування РСВ виробило свій Статут, стратегію розвитку, основні принципи, значну кількість методичних розробок з відродження філософії, богослов'я, етики, обрядової практики рідної віри. Серед учасників РСВ чимало представників наукової та мистецької інтелігенції, фольклористів, етнографів. Оскільки офіційні ЗМІ приділяють вкрай мало уваги цьому етнокультурному явищу, існує потреба детальнішого вивчення історії РСВ.

Об'єктом дослідження цієї статті є етнорелігійне відродження в слов'янських країнах, предметом – історія Родового Слов'янського віча.

Аналіз досліджень і публікацій. Праць, присвячених сучасному відродженню рідної віри в слов'янських країнах небагато, тому звертаємо увагу насамперед на історіографічні джерела, такі як: праці засновників відродження рідної віри В. Шаяна (Україна) [24]; Я. Стахнюка, С. Потребовського, Т. Щепанського (Польща); М. Анжура (Словенія) [22, с. 109–128];

А. Добровольського, В. Казакова, І. Черкасова (РФ); а також конфесійні журнали «Сварог», газета «За рідну віру!» (Україна); «Родноверие» (РФ); «Druvis» (Білорусь); «Триглав» (Польща) та ін. Основним історіографічним джерелом РСВ залишається щорічний вісник «Слава!» [20], де оприлюднюються матеріали РСВ (ухвали, відомості щодо країн-учасниць, огляди літератури та найбільш значимі доповіді), а також кілька збірників матеріалів наукових конференцій РСВ, виданих в Україні, Сербії, Росії, Словенії [4; 16; 21; 22; 23].

Описи окремих світоглядних явищ та обрядів рідної віри подає у своїх працях український етнолог Г. Кожолянко; певною мірою висвітлюють проблеми рідної віри й праці історика Ю. Котляра [4, с. 66–70]; державницьку політику щодо рідновірських організацій вивчав М. Рогатін [19]; дослідженню європейського етнорелігійного ренесансу присвячено кілька наукових праць, у т. ч. монографій автора цієї статті, одна з яких перекладена польською мовою [7; 8; 11; 13; 14; 15; 25]; при кафедрі релігієзнавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка готується до захисту дисертаційна робота на тему язичницьких мотивів у сучасному музичному мистецтві (К. Качан). Неорелігійним рухам приділяли увагу українські вчені з Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Г. Сковороди: А. Колодний (дослідження РУНВіри) [6], Л. Филипович (дослідження з етнології релігії), Н. Дудар [3] та ін.

Проте, традиційна рідна віра, яка нині відроджується, не тотожна неоязичництву (що їх, зазвичай, доволі часто змішують). Це відбувається через те, що неоязичники використовують будь-яку літературу та ідеї, у тому числі й рідновірські, додаючи до своїх віровчень чимало власних фантазій та інтерпретацій. Для розрізнення цих рухів нами було запропоновано критерії аналізу [9; 10; 12; 16, с. 35–44]. Проблема відродження рідної віри та її відмежування від рухів Нью-Ейдж була присвячена наукова конференція у Санкт-Петербурзі (Росія, 2011) [16].

Росіяни А. Добровольський (Доброслав) [2], В. Безверхий, І. Яблоков визначили рідну віру (язичництво) як одну з чільних складових духовності європейських націй, зокрема слов'ян; соціальні функції неоязичництва досліджував А. Гайдуков [1]. Існує й негативна мотивація досліджень рідної віри слов'ян: так, російські сектознавці Л. Шнірельман, А. Дворкін розглядають рідну віру виключно під кутом зору провідних церков як однозначно «шкідливу секту» (що вже за визначенням є хибним, оскільки сектою називають групу, яка відділилась від основної конфесії; рідна віра ж ні від чого не відділилась, вона була і є самостійною автохтонною етнорелігією); релігієзнавець Р. Шиженський створив групу з вивчення рідної віри при науковій лабораторії з міжконфесійних відносин НГПУ (м. Нижній Новгород), однак науковцям цієї групи не вдалось уникнути суб'єктивізму та імперської упередженості, зокрема й щодо української рідної віри.

Новизна об'єкту і предмету дослідження полягає у системному погляді на етнічну релігію слов'ян (язичництво) як на потужний етноінтегративний феномен,

що ще не вичерпав свій філософський та етнокультурний потенціал, має стихійне (природне) походження, не фінансується і не спрямовується ніким ззовні, а постає внаслідок інтелектуальної роботи самосвідомих представників слов'янських (як і інших європейських) народів. Історія Родового Слов'янського віча розглядається вперше.

Ми використовуємо кілька загальнонаукових принципів: об'єктивності, науковості, діалектичного підходу, світоглядного плюралізму та ін. При вивченні зв'язків української конфесії рідної віри з подібними чи близькими релігійними центрами та громадами в контексті міжнародних духовно-культурних явищ застосовувався компаративний метод. Історичний та історико-генетичний метод, а також метод спостереження (експедиційні дослідження автора, безпосередня участь у роботі РСВ) дозволили автору отримати нові результати дослідження. Мета статті – увести в науковий обіг фактологічний і релігієзнавчий матеріал з історії діяльності міжнародної наради «Родове слов'янське віче», з'ясувати його роль в етнокультурному відродженні слов'янських народів.

Духовно-культурний феномен – виняткове явище, яке свідомо чи підсвідомо виявляє саме себе, досягається безпосереднім досвідом, чи сприймається органами чуттів, що ніби «говорить саме за себе». Етнічна духовна домінанта найбільше проявляє себе у сфері сакрального. В умовах глобалізації витіснення етнічного духу із побуту сучасного суспільного життя викликало відповідну рефлексію, внаслідок чого «включився» інстинкт самозбереження – прагнення найбільш свідомої частини громадян до своєї рідної компенсації за примусову деетнізацію. Це закономірно вилилося у стихійні спроби відродити свої власні етнічні релігії. Розширення міжнародних культурних комунікацій через інтернет, соцмережі сформувало бажання безпосереднього спілкування одновірців, проведення спільних обрядів, обмін інформацією. Так виникла ідея створити періодично діючу Всеслов'янську нараду волхвів, жерців (служителів культу) і провідних діячів рідної віри – Родове слов'янське віче (тут термін «родовий» є слов'янським відповідником грецького «етнічний»). Ініціативна група запропонувала збиратися за олімпійським принципом – один раз на рік у кожній зі слов'янських країн-учасниць, де вже існують громади рідної віри. Ця ініціатива виходила від волхвів і жерців, тому і РСВ планувалося, насамперед, як нарада духовних провідників рідновірського руху слов'янських країн. Виходили з того, що саме духовні особи, за звичаєм, мають виробляти стратегію і тактику розвитку рідної віри. На перших вічах робота проходила у формі «вічового кола», що обговорює актуальні проблеми розвитку рідної віри слов'ян, де кожен учасник має право голосу.

Вже, починаючи з перших нарад, було домовлено публікувати матеріали РСВ у спеціальному віснику під однією назвою для всіх країн «Слава!» («Slawa!», «Sláva!», «Slava!») різними слов'янськими мовами, запропоновано створити свій інформаційний простір в Інтернеті «Родовід», де знайомити з матеріалами віча, або рубрику на сайтах родових громад. Одним з найважливіших завдань учасники РСВ вбачали фор-

мування жрецького суспільного стану, бо рідна віра слов'ян, як споконвічна релігія предків, може бути збережена і розвинена лише шляхом цілеспрямованої, добре організованої і скоординованої діяльності суспільного стану (варни, касти) волхвів (у ведизмі брахманів), першочерговим завданням яких завжди було збереження, відновлення і природний розвиток основ рідного світогляду, богосзнавства і обрядів предків [13; 18].

I установче РСВ відбулось 13–15 липня 2003 р. у Києві. Учасниками були представники 5 слов'янських країн (Білорусь, Болгарія, Польща, Росія, Україна), всього 21 особа. Господарем віча був Релігійний центр Об'єднання Рідновірів України (офіційно визнана конфесія: Свідectво про реєстрацію № 33 від 24 травня 2001 р.). Було прийнято Ухвалу, яку опубліковано [20, № 1]. Робочими мовами всіх заходів, що проводились в рамках РСВ, було прийнято всі слов'янські мови (рідні мови учасників). Після закінчення віча делегати мали змогу заслухати лекційний курс Української духовної академії рідновірів, узяти участь у святі Перуна 20 липня. Про цю історичну подію створено документальний фільм Ганни Гомонай «Острів забутих Богів» (демонструвався на «Новому каналі» УТ), у якому було подано інтерв'ю з учасниками віча, їхнє бачення проблем збереження етнічної самобутності, спільні обряди, а також реакцію на рідну віру з боку служителя християнської церкви, що засвідчило неспроможність церкви до міжконфесійного діалогу.

II РСВ відбулося 7.08.2004 у містечку Кобрин (Білорусь), було представлено 4 країни: Білорусь, Польща, Росія, Україна. Координатор В. Сацевич відійшов від початково прийнятої ідеї віча, яке мало формуватися за віросповідним принципом. Прагнучи, щоб з рідною вірою познайомилося ширше коло білорусів, він запросив на РСВ ще й представників інших конфесій: т. зв. «анастасійців», «голяківців» (Санкт-Петербург), неохристиянську секту Віссаріона, навіть одного мусульманського імама, а також науковців і представників певних політичних груп, наприклад, було не зрозуміло, чому на з'їзді були присутні такі російські діячі, як: В. Дьомін і А. Аратов. РСВ не ставило мети знайомити зі своєю внутрішньою організаційною діяльністю представників інших конфесій, адже цього не робить жодна церква. Таке порушення установчих положень віча не сприяло роботі, а навпаки спровокувало деструктивні дії з боку представників інших конфесій та неорелігійних груп, що завершилися викликом наряду міліції. У таких умовах рідновіри були змушені провести свою нараду окремо на галявині лісу, де було запропоновано виробити точне визначення поняття «група рідної віри». РСВ ухвалило вважати слов'янськими рідновірськими громадами ті, які генетично належать до слов'янського роду (суперетносу); шанують традиційний слов'янський звичай; вважають родовий (етнічний) світогляд основним; славлять одвічних слов'янських Богів (політеїзм). Було також сформульовано статус тих громад, які не належать до рідної віри: громади і групи, які генетично не належать до слов'ян; заперечують многобожжя; сповідують чужо-

рідні релігії як монотеїзм, так і політеїзм; поклоняються штучно створеним богам (ню-ейдж); винаходять чи здійснюють обряди, які не мають ніякого зв'язку з народною традицією; вважають себе послідовниками будь-яких пророків і їхніх власних учень [20, № 2]. Віче завершилось спільним святом Врожаю (Спожинки). Основним у роботі РСВ залишився віросповідний принцип.

III РСВ відбулось в м. Калуга, (Росія, 23.04.2005). Характерне дуже непропорційним представництвом. Якщо від Білорусі (1 особа), Польщі (1 особа), України (3 особи), то решта понад 100 делегатів представляли Росію. Віче координував волхв «Союзу слов'янських общин слов'янської рідної віри» (ССО СРВ) Вадим Казаков, який запропонував до порядку денного визначення статусу «родноверческой общины», що мало актуальність лише для росіян, бо в Україні й Польщі це питання було вирішено ще з початку 90-х рр. ХХ ст., а в Білорусі була одна громада, яка на вічі не була присутня; один делегат, що представляв Білорусь, В. Сацевич своєї громади не мав. Віче проходило в конференц-залі на 700 осіб, і ризикувало перетворитися на розширені збори громад ССО СРВ, оскільки обговорювалися переважно місцеві особливості 15-ти громад, що представляли регіони «необъятных» просторів РФ. Делегація від України запропонувала конструктивний проект Статуту РСВ, який Калужке віче не було готове прийняти і лише рекомендувало до вивчення. Отож, концепція рідновірської громади, схвалена III РСВ стосувалася самих росіян (община складається мінімум з 7 рідновірів, має власного жерця, який здійснює ініціації та дає рідновірські імена, має культове місце для проведення обрядів, святкує не менше чотирьох свят на рік) [20, № 3]. Таке визначення «общини» не стосувалося інших країн, оскільки, наприклад, за законодавством України для державної реєстрації релігійної громади необхідно 10 осіб, для реєстрації релігійного центру (конфесії) – понад 13 зареєстрованих громад у різних областях; у Польщі, аналогічно, громада реєструється за наявності 10 осіб. Треба зазначити, що в РФ досі громади рідної віри не мають юридичного статусу. Віче завершилось екскурсією в Музей космонавтики (К. Ціолковського), спільний обряд був організований недбало, через що не всі делегати змогли взяти в ньому участь.

IV РСВ відбулося 26.06–27.06.2006 у м. Щечин (Польща), на якому були представлені 5 слов'янських країн (Білорусь, Польща, Росія, Сербія, Україна) та запрошені гості: Голова Світового конгресу етнічних релігій (WCER) Йонас Трінкунас з дружиною Інією Трінкунене (Литва). Польське віче відбувалось у Центрі української культури м. Щечин та ознаменувалось прийняттям Статуту РСВ, за яким Родове Слов'янське Віче – це міжнародна Всеслов'янська нарада волхвів, жерців і мислителів Родової слов'янської традиції – рідної віри. Водночас зазначалося, що РСВ не є релігійною організацією з формалізованою адміністративною структурою (пірамідою) і юридичними повноваженнями, де які-небудь країни могли б диктувати або нав'язувати свою волю іншим; воно має суто інформативну мету – обмін досвідом. Для розширення кола слов'ян-рідновірів віче організовує заходи

іншого жанру: з'їзди, конференції, фестивалі, ярмарки і т. п. (у яких можуть брати участь усі рідновіри). Враховуючи, що релігія, як правило, створювалася і удосконалювалася в колі волхвів, жерців, релігійних мислителів (філософів і теологів) стародавнього світу, віче сприяє обміну знаннями і досвідом між представниками нового покоління слов'янського духовного стану. Віче також стежить за збереженням автентичного слов'янського світогляду та обрядової практики, що ґрунтується на політеїзмі, природності, генетичній пам'яті, родовій логіці та етиці, традиційній моральності, утвердженні здорового способу життя та екологічної свідомості. Було визначено повноваження оргкомітету, координатора та ін. Зокрема, зазначено, що до обов'язків координатора входить координація роботи впродовж поточного року, організація і проведення чергового віча у своїй країні, залучення нових громад, забезпечення інформаційної та організаційної діяльності за сприянням інших членів Оргкомітету [20, № 4]. РСВ завершилось добре організованим слов'янським етнофестивалем «Ніч Купали» у Щечинському замку, проведеним Ігорем Горевичем, та спільними купальськими обрядами в лісі. Важливою також була екскурсія у давній язичницький град Волін, знайомство з історичними сакральними пам'ятками.

V РСВ відбулося 8–9.09.2007 у Белграді (Сербія). Віче координували Ждїслав Словїньський (Польща) та Александра Маринкович-Обровски (Сербія). Взяли участь делегати з 8 країн: Болгарія, Польща, Росія, Сербія, Словенія, Словаччина, Україна та США (Громада «Словенство»). У рамках РСВ відбулася наукова конференція про Слов'янську спадщину, результатом якої став збірник наукових доповідей під назвою «Сунце – старшина словенского народа» [21]. Ухвала V Віча приймалася у складній дискусії, де було піддано критиці монополію росіян на портал «Родовед», на якому П. Тулаєв інтерпретував слов'янський рух лише з власних імперських позицій (напр., заголовок «Русские на Балканах», російський погляд на Польщу, звинувачення українців у «русофобії» і т. п.); віче запропонувало зробити реконструкцію інтернет-порталу, де кожна країна вела б свою сторінку на власному електронному ресурсі. РСВ також засудило збройний напад християн УПЦ МП 19.08.2007 на українців-рідновірів у Києві, про що віче направило лист-звернення до Президента України. Віче завершилось спільним обрядом єднання слов'ян на березі Дунаю.

VI РСВ відбулося 8–9.08.2009 в Замку Струга (Словенія, область Доленська). Учасники від 6 слов'янських країн: Болгарія, Сербія, Словенія, Польща, Росія, Україна. Віче координував директор історико-музейного комплексу «Замок Струга» Матяш Анжур. В Ухвалі VI віча зазначалося, що РСВ повинно стати духовним концептуальним центром Відродження слов'янської рідної віри. Відмежовуючись від псевдоязичницьких та неорелігійних рухів і культів, віче звернуло увагу на термінологію, зокрема, нейтральну наукову назву рідновірського руху – «язичництво», «рідна віра», «стара віра» або «ведична віра» і запропонувало уникати назв: «неоязичництво» і, тим паче, «поганьство», «неопоганьство» (що є церковними

вульгаризмами). Було переглянуто відеофільми про свято Перуна в Україні, проведено майстер-класи з обрядовості. Пропозиція розробити Звернення до урядів слов'янських країн від учасників Віча із загальною відозвою (відповідними мовами) про припинення переслідування рідновірів за їхні релігійні переконання, у подальшому так і не була реалізована. Віче в Словенії було завершено на Вішнагорі (Верхня гора) священним обрядом Спожинки (Свято Врожаю) та спільним закладенням підмурівку для майбутнього капища. Видано науковий збірник доповідей «Триглав» [22].

VII РСВ відбулося 28–29.05.2010 у Києві (Україна) і стало одним з найбільш пам'ятних. Організоване Об'єднанням Рідновірів України, яке є офіційно зареєстрованим релігійним центром. Учасники від 5-ти слов'янських країн: Білорусь, Болгарія, Польща, Росія, Україна; а також дистанційно взяли участь і надіслали свої доповіді та повідомлення представники 4 країн: Інформаційний центр «Свевлад» (Сербія); «Občanské sdružení Rodná víra»: Прага (Чехія); Громада «Світovid» (Словенія); «Інститут Прави», видавництво «Топорел» (Польща). Напередодні віча відбулась Міжнародна науково-теоретична конференція на тему: «Філософське осмислення феномену слов'янської етнокультурної єдності», проведена кафедрою філософії Київського університету імені Бориса Грінченка, у якій узяли участь 51 учасник із 5 слов'янських країн, з них: 21 доктор наук, 17 кандидатів наук, аспіранти, здобувачі та студенти; публікація доповідей здійснена у «Філософському часописі» [23, № 1–2]. Проведено майстер-класи «Слов'янська символіка – пробудження генетичної пам'яті» (Г. Лозко), «Вербальна магія слов'ян: сакральний вимір» (І. Борисюк), «Осмислення часу в білоруській традиції» та «Символіко-семантичні аспекти числа «сім» (Я. Крук, А. Катовіч, Білорусь) [23, № 1–2, с. 105–116].

Учасникам була запропонована дуже насичена культурна програма: спільні славлення та обряди на капищі Перуна (с. Федорівка Київської обл.), на капищі Сварога біля Національного музею історії України (розкопки В. Хвойки); вшанування пам'яті князя Святослава біля його пам'ятника на Пейзажній алеї, Персональна виставка картин на тему слов'янського язичництва В. Крижанівського в Українському Домі. Найбільш піднесеним стало відзначення 600-ліття Грюнвальдської битви як славної перемоги слов'ян над хрестоносцями (біля кумира Перуна, встановленого в 2009 р. на подвір'ї того ж музею), де виступив кобзар-бандурист Тарас Силенко, здійснено обряд вшанування полеглих слов'ян, дружнє єднання учасників віча та обмін пам'ятними дарунками. Важливим здобутком цього віча стало й прийняття фундаментального документу «Стратегічна Програма розвитку Рідної Віри Слов'ян», яка складається з чотирьох частин: 1) Мета і завдання відродження рідної віри слов'ян; 2) Рідна Віра – як спосіб самозбереження слов'янства та альтернатива глобалізму; 3) Відносини з державою та відновлення історичної справедливості щодо Рідної Віри; 4) Шляхи й форми відродження Рідної Віри у слов'янських країнах [20, № 7, с. 8–15;

4, с. 101–112]. Попри значні успіхи цього РСВ, варто згадати й негативні наслідки:

1) з деструктивної позиції представника Білорусі В. Сацевича (вимога виголошувати доповіді виключно російською мовою або перекладати йому персонально з української вголос, при тому, що йому було надано робочий текст Стратегічної програми російською, та ін.) стало очевидно, що він діяв не самостійно, а під дистанційним керівництвом відсутнього на вічі П. Тулаєва (Москва). Тому наступне віче було вирішено провести не в Білорусі, як пропонував В. Сацевіч, а в Санкт-Петербурзі;

2) успішно проведена міжнародна наукова конференція потягла за собою відверту дискримінацію кількох науковців кафедри філософії, що виявило недосконалість Закону України № 987-ХІІ «Про свободу совісті та релігійні організації», який був прийнятий ще 23 квітня 1991 р., і нині немає правового механізму юридичного захисту громадян.

VIII РСВ відбулося 29–31.07.2011 у м. Санкт-Петербург (Росія). Учасниками було чотири країни; для кращого прояснення подій варто вказати й назви громад. Білорусь: Мінська громада «Ма-Веда» (В. Сацевич не приїхав); Польща: конфесія «Родзіма Вяр» (Вроцлав); Росія: Культурно-просвітнє товариство «Союз венедей», громада імені Святослава Хороброго, Санкт-Петербург; громада «Радогощ», Великий Новгород; громада «Крина» (Санкт-Петербург); П. Тулаєв, редактор журналу «Атенеї», який позиціонував себе як член громади «Родолюбіє» з м. Москва; Україна: Релігійний центр Об'єднання Рідновірів України (ОРУ), Київська громада «Православ'я» і Нікопольська громада «Православ'я». У якості гостей у Вічі взяли участь представники слов'янського духовного руху «Великий Вогонь» (м. Житомир, Україна), латиського руху «Марас Локс» (м. Рига), а також науковці, дослідники слов'янської рідної віри.

Віче координував Олексій Тищенко, Голова культурно-історичного товариства «Союз Венедей». У рамках РСВ було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Рідна віра – духовний стрижень слов'янської культури», що мала важливе значення для подальшого розвитку рідної віри у слов'янських країнах. У доповідях були показані деякі реальні проблеми й труднощі відродження рідної віри в сучасних умовах: 1) проблема співвідношення історичної традиції та нових форм культури; чи слід однозначно відтворювати і включати в сучасне життя стародавні міфологічні форми світорозуміння, психології, форми мислення, релігійні вірування, обряди

і т. д.; 2) яким має бути співвідношення в сучасній рідновірській ідеології раціональних та ірраціональних моментів, логіки та емоцій, знань і віри; 3) не вирішена проблема єдності, взаємозв'язків і взаємопроникнення слов'янських культур; 4) особливу увагу конференція приділила осмисленню негативного впливу на єдність рідновірського руху ідеології Нью-Ейджу.

Конференція рекомендувала вважати стародавнє слов'янське рідновір'я – комплексом світоглядних, релігійних, моральних, естетичних уявлень і цінностей – основою розвитку сучасної культури слов'ян-

ських народів, найважливішим засобом протистояння руйнівним впливам глобалізації та уніфікації культур народів світу. РСВ рекомендувало громадам рідної віри та дослідникам-науковцям у публікаціях та наукових конференціях, інших громадських заходах, у засобах масової інформації розрізняти рухи рідновірів-традиціоналістів і неоязичників-глобалістів як протилежні за своїми цілями напрямки, а також викривати сутність різноманітних форм нью-ейджу як руйнівних псевдорелігійних утворень. Підсумки наукової конференції опубліковані в науковому збірнику [16]. Віче завершилося прогулянкою катером по Неві, де українською делегацією був проведений спільний обряд вдячності за Врожай.

Поруч з успіхами цього віча, була й спроба дискредитації РСВ: мали місце шовіністичні закиди П. Тулаєва (Москва), звинувачення лідерів Об'єднання рідновірів України в «русифобії», спрямовані на ліквідацію віча або зміни його формату (напр., пропозиція створення регіонального «Віча Русі» для росіян, українців і білорусів). Такі відверті прояви нетерпимості були одностайно засуджені всіма делегатами віча; було визнано, що формат регіонального віча планувалося реалізувати на інших організаційних і світоглядних принципах, що суперечать Статуту РСВ, де всі країни мають рівні права і обов'язки. Проведенні нами аналіз публікацій російських рідновірських сайтів виявив, що ще на IV Вічі в Калузі з боку росіян були намагання нав'язати РСВ централізовану систему слов'янської рідної віри з єдиним керівником на чолі (причому, відверто було заявлено, що очолити «піраміду» має лідер ССО СРВ Вадим Казаков). Саме тому в Калузі, ймовірно, й було проігноровано прийняття Статуту РСВ з системою вічового кола, а коли статут у Польщі все ж таки був прийнятий, ССО СРВ перестав брати участь у Вічі. Після VIII віча П. Тулаєв зробив офіційну заяву про свій вихід з РСВ. Оскільки узурпація влади зазнала невдачі, в Москві почалися спроби дискредитації РСВ, які успіху не мали.

IX РСВ відбулося 16–18.08.2012 на священній горі Сленжа (м. Сobotка) поблизу Вроцлава (Польща). Координатором був Станіслав Потребовський, голова конфесії «Rodzima wiara» (Польща). У ньому взяли участь представники 4 країн: Болгарія, Польща, Росія, Україна. Господарі віча були представлені такими організаціями: конфесія «Родзіма Вяр» (Вроцлав); громади областей Сленск, Помор'я, Мазовше; рідновірська група «Ватра» (Вроцлав); політична партія «Зв'язок слов'янський»; товариство традиції і культури «Ніклот». Науково-практична конференція на тему «Нагальні питання рідновір'я та слов'янства» засвідчила, що все по-справжньому цінне і якісне, як правило, формується впродовж тривалого часу, дбайливо передаючись від покоління до покоління.

В Ухвалі віча зазначено: «Родове Слов'янське віче <...> створило цілий ряд конструктивних документів стратегічного характеру щодо розвитку рідної віри та самозбереження слов'ян як великої суперетнічної спільноти з власною самобутньою духовною культурою; <...> нагальним завданням Родового Слов'янського Віча має стати вироблення таких форм нашої роботи, які б могли максимально задовольнити інте-

рес слов'янської молоді до віри Предків, її духовних, світоглядних основ та обрядово-звичаєвих практик, використовуючи для цього новітні технології, постійно осучаснюючи процес навчання та виховання рідновірської молоді» [20, № 9]. З метою запобігання діям, які мали місце на VII і VIII віках, було одногослодно прийнято доповнення та поправки до Статуту РСВ та виведено зі складу РСВ П. Тулаєва і В. Сацевича, які не є представниками діючих громад. Делегати піднялися на вершину гори Сленжі, де на давньому капищі здійснили обряд освячення хліба та овочів, пом'янули предків, а також відвідали Музей краєзнавчий м. Соботка, де ознайомилися з багатою колекцією сакральних об'єктів рідної віри, здійснили екскурсійну прогулянку містом Вроцлавом.

X ювілейне РСВ, яке відбулося 12–14.07.2013 в м. Ужгород (Україна), стало одним з найбільш представницьких з часу заснування, оскільки Ужгород виявився рівновіддаленим для всіх слов'ян і зручним для зустрічі. Організатором було Об'єднання Рідновірів України. Прибули учасники від 8-ми слов'янських країн: Болгарія, Польща, Росія, Словенія, Сербія, Україна, Хорватія, Чехія – всього 39 осіб. В Ухвалі віча зазначено: «Оскільки нашою стратегічною метою є збереження слов'янського суперетносу шляхом відновлення рідної віри, вважаємо, що Родове Слов'янське Віче як форма спілкування однодумців у цілому виправдало себе: відбулося об'єднання зусиль слов'ян-рідновірів у спільній співпраці, знайдено оптимальні засоби для поширення інформації про нашу діяльність, здійснено практичні навчально-збагачувальні заходи (віче, майстер-класи, славлення Богів, спільні обрядодії та братчини, музичні вечори), а також вільне спілкування представників слов'янських країн між собою, що викликало взаємні симпатії, сприяло порозумінню, спонукало до єднання та подальшої роботи. Віче і надалі буде розширювати своє коло, залучаючи до спілкування рідновірів інших слов'янських країн».

Позитивним у роботі РСВ є залучення науковців до вивчення автохтонної духовної спадщини слов'ян, зокрема, науковий потенціал учасників X віча був представлений так: 4 доктори наук, професори; 2 кандидати наук, 1 доцент; 3 аспіранти; 9 студентів. Отже, створено єдине духовне коло споріднених мислителів-інтелектуалів, які спіраються на спільний релігійний світогляд та керуються рідновірськими етичними нормами. В історії РСВ і раніше були спроби залучати науковців до розробки актуальних проблем рідної віри, що не завжди виявлялися вдалими, оскільки, поперше, не всі представники науки обізнані зі специфікою етнорелігійної практики; по-друге, науковці часто аналізують релігійні явища під кутом зору тієї конфесії, до якої самі належать (отже, конфесійно заангажовано). У даному випадку наукові інтереси збігались з належністю до конфесії рідної віри. Результати віча оприлюднені у збірнику «Етика рідної віри», що становить очевидну наукову новизну [4; 20, № 10].

XI РСВ відбулося 18–19.07.2014 у містечку Мошенице (Хорватія). У ньому взяли участь представники 7-ми країн: Болгарія, Росія, Сербія, Словенія, Укра-

їна, Хорватія, Чехія. Гостями Віча були представники громадських організацій – товариство «Перунова Свєтіня» (Хорватія, м. Ловран), Культурне товариство «Праві свет» (Словенія), «Вігрід» (Норвегія). Віче координував голова Об'єднання хорватських рідновірів Дамір Маркотіч. Проведена в рамках РСВ науково-практична конференція «Вчення слов'янської рідної віри про Душу» підтвердила свою актуальність і необхідність подальшого проведення подібних наукових форумів. Віче відзначило практичне зближення вчених-славистів і рідновірів у вирішенні спільного завдання – відродження і зміцнення рідної віри – найважливішої складової національних культур у слов'янських країнах. В Ухвалі віча записано: «Відродженню рідної віри в слов'янських країнах, яке розпочалося в кінці ХХ – початку ХХІ ст., перешкоджають глобальні виклики й загрози політичної дестабілізації. У складних умовах неоголошеної війни відбувається руйнація споконвічних традицій слов'ян і міжслов'янських відносин, може статися й ослаблення дружнього психологічного клімату, який уже встановився між нашими громадами протягом десятиліття. Родове слов'янське віче засуджує політику інформаційно-військової агресії, яка становить потенційну загрозу для всього слов'янського світу» [20, № 11].

Відбулися музичні вечори (рок-гурт «Сваріца»), кулінарні виставки-гостини, організовані Об'єднанням хорватських рідновірів. Особливо важливим стало сходження на гору Перун (висота 881 м над рівнем моря), здійснення спільного обряду вшанування Бога Громовержця. Завершилось віче екскурсією в м. Опатію та купанням в Адріатичному морі. На жаль, науковий збірник доповідей в Хорватії не видано; здійснено лише публікацію автора в Україні [15].

XII РСВ відбулося 14–16.08.2015 р. у місті Любляна (Словенія). У ньому взяли участь представники 7-ми країн: Польща, Росія, Сербія, Словенія, Україна, Хорватія, Чехія. Гостями Віча були: директор департаменту з питань релігійних організацій Грегор Лесяк; громадська організація «Слованські круг» (Чехія), представники громад зі Словаччини, представники словенських музичних колективів – ансамблі «Ведун» з Любляни, «Дружина Батіста» з Копера і «Гіта» з Ново Место; а також члени кількох громадських організацій. Дистанційно взяли участь у конференції д-р Геріл Сівер (Болгарія, Товариство «Шумен») і д-р історичних наук, професор Юрій Котляр (Україна), котрі передали свої реферати (тексти доповідей). Віче координував Нейц Петріч (громада «Словенські Староверці»). Тема наукової конференції, проведеної в рамках РСВ: «Культ предків у слов'ян» має велике значення для відновлення духовного зв'язку зі слов'янською духовною етносферою. Розглянута тема засвідчила свою актуальність на даному етапі історичного шляху слов'янських народів. Віче відзначає практичне знайомство державних установ, що координують релігійні організації, засобів масової інформації, представників мистецьких та народознавчих товариств і вчених-славистів з рідновірами у вирішенні спільних завдань – збереження та розвитку національних культур у слов'янських країнах. В Ухвалі

віча записано: «Політичні й військові події останніх двох років ускладнюють стосунки між представниками братніх слов'янських країн. Віче рекомендує своїм учасникам отримувати правдиву інформацію з надійних першоджерел, від своїх друзів, а не від ЗМІ. Слов'яни-учасники Родового слов'янського віча не повинні піддаватися на провокації, але мають виступати за єднання рівноправних слов'янських країн у мирі й добросусідстві <...> У діяльності Родового слов'янського віча актуальною залишається рекомендація: не допускати будь-яких проявів втручання у внутрішні справи країн-учасниць РСВ з боку інших учасників, зберігати дружні контакти, миролюбні горизонтальні стосунки».

Важливим практичним здобутком XII РСВ було здійснення обряду вшанування предків слов'ян, які загинули, захищаючи рідні святині: учасники піднялися на гору Айдовський градець, де в кінці VIII ст. відбувалися жорстокі бої останніх захисників храму Живи з військами баварських місіонерів християнства. Дорогою делегати помилувалися пейзажами Бледського озера (глибина 45 м) з острівцем посередині, на якому в давнину стояв храм Живи, а нині височить невеличка церква Діви Марії.

Висновки:

1. Розглянувши основні надбання міжнародного форуму рідновірів, можна констатувати, що, незважаючи на певні проблеми, РСВ постійно розширює коло спілкування слов'ян-рідновірів, обговорює актуальні проблеми розвитку рідної віри та, прийнявши цілу низку важливих документів і рішень, за свою вже дванадцятилітню історію стало авторитетною нарадою слов'янських духовних провідників.

2. РСВ виробило традицію родового кола та прийняло низку конструктивних документів стратегічно-

го характеру щодо розвитку рідної віри й самозбереження слов'ян як великої суперетнічної спільноти з власною самобутньою духовною культурою.

3. РСВ створило психологічно сприятливий, доброзичливий клімат, який дозволив здійснити синтез отриманих результатів наукових і практичних здобутків кожного з учасників Віча, невимушена дружня атмосфера дала змогу реалізації духовного і наукового потенціалу учасників віча та сприяла активізації мислительного процесу.

4. Наукові напрацювання і розробки РСВ широко використовуються рідновірськими організаціями різного напрямку, навіть тими, які до традиціоналістів не належать або вважають себе альтернативними, що свідчить про інтелектуальний вплив РСВ на рідновірський рух у цілому.

5. Викристалізувалося здорове ядро дієздатних рідновірських організацій та лідерів, які стоять на традиційних автохтонних засадах і взяли на себе відповідальність за збереження автохтонних основ рідної віри.

6. У суспільстві поступово формується позитивне ставлення до рідної віри; вже в деяких країнах Європи громади рідновірів не лише офіційно визнані, а й отримують підтримку держави: Литва, Ісландія, Словенія та ін., що свідчить про належний інтелектуальний і культурний рівень їхніх урядів.

7. У деяких країнах, як то: Польща, Україна, Чехія та ін., ще залишається актуальною проблема свободи віровизнання; необхідна розробка Звернення РСВ до урядів слов'янських країн (слов'янськими мовами) щодо припинення переслідування та дискримінації рідновірів за їхні релігійні переконання, у якому треба роз'яснити важливу роль рідної віри у відродженні автохтонної національної культури і духовності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдуков А. В. Социальные функции неоязычества : проблема изучения / А. В. Гайдуков. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-funktsii-neoyazychestva-problema-izucheniya#ixzz3Dh1pQeuN>
2. Доброслав. Язычество как волшебство / А. Добровольський. – М. : «Слава!», 2004.
3. Дудар Н. Нові релігійні течії в Україні. Огляд, документи, переклади / Н. Дудар, Л. Филипович. – К., 2000. – 132 с.
4. Етика рідної віри. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Морально-етичні норми життя слов'ян : рідновірська етика». – Ужгород, Україна 12-13 липня 2013. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 112 с.
5. Кампанелли П. Возвращение языческих традиций / П. Кампанелли. – М., 2000.
6. Колодний А. РУНВіра (Рідна Українська Національна Віра) / А. Колодний. – К., 2002. – 64 с.
7. Лозко Г. Етнодержавознавство: Філософсько-теоретичний вимір / Г. Лозко. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 384 с.
8. Лозко Г. Європейський етнорелігійний ренесанс: витоки, сутність, перспективи (на матеріалі відродження етнорелігій у європейських країнах) / Г. Лозко. – К. : Такі справи, 2006. – 424 с.
9. Лозко Г. Критерії типології НРР і релігієзнавча класифікація рідної віри / Г. Лозко // Наукові праці : Соціологія. – 2014. – Випуск 246. – Том 258. – С. 124–131.
10. Лозко Г. Рідна віра в літературному процесі ХХ – початку ХХІ століть / Г. Лозко // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). – Вип. 16. – Ужгород, Видавництво УжНУ «Говерла», 2001. – С. 178–183. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oru.org.ua/index.php/bogoznavstvo/statti/324-ridna-vara-v-literaturnomu-protsesi.html>.
11. Лозко Г. Пробуджена Енея : Європейський етнорелігійний ренесанс / Г. Лозко. – Харків : Див, 2006. – 464 с.
12. Лозко Г. Автентичні етнорелігії і проблеми типології нових релігійних рухів / Г. Лозко // Вісник Черкаського університету. – 2015. – Серія : Філософія. – № 31 (364). – С. 96–106.
13. Лозко Г. Боги і народи. Етносоціальний вимір / Г. Лозко. – Тернопіль : Мандрівець, 2015. – 620 с.
14. Лозко Г. Ренесанс язичництва. Етнорелігійні рухи в країнах Європи / Г. Лозко // Політика і час. – 2004. – № 1. – С. 89–96.
15. Лозко Г. Еволюція уявлень про душу: від етнічних до світових релігій / Г. Лозко // Наукові праці : Філософія. – 2015. – Випуск 250. – Том 262. – С. 64–70.
16. Материалы международной научно-практической конференции «Родная вера – духовный стержень славянской культуры». – Историко-культурное просветительское общество «Союз венедров». – Санкт-Петербург, 2012.

17. Петрик В. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій / В. Петрик, О. Штоквиш, В. Полевий, В. Кальниш, В. Остроухов. – К. : Росава, 2006.
18. Расате Ш. Жрецтво – справжня національна еліта // Сварог. – 2004. – № 15–16. – С. 23–24.
19. Рогатін В. М. Державницька політика стосовно неорелігійних об'єднань : досвід Європи та України / В. М. Рогатін // Историчний архів. – 2010. – № 5. – С. 44–48.
20. Слава! (Вісник Родового Слов'янського веча, додаток до часопису «Сварог») – 2003–2015. – № 1–12.
21. Сунце – старшина словенског народа. – Београд, 2008.
22. Triglav. Religiozni pomen pri slovanih / Zbornik šeste mednarodne konference «Slovanska dediščina» / Uredil Matjaž Anžur. – Ljubliana, 2009.
23. Філософський часопис. Збірник наукових праць: філософія, етнологія, культурологія, релігієзнавство. – К., 2011. – № 1–2.
24. Шаян В. Віра Предків Наших / В. Шаян. – Гамільтон, Канада. – 1987.
25. Lozko H. Rodzima wiara ukrainska / Halina Lozko. – Wroclaw, Polska, 1997. – 125 s.

Г. С. Лозко

ИСТОРИЯ «РОДОВОГО СЛОВЯНСКОГО ВЕЧА» (2003–2015)

Рассмотрена история международного славянского форума «Родовое славянское вече», созданного по инициативе религиозной конфессии родной веры для общения, обмена информацией, научными и художественными достижениями, совершения совместных общинных обрядов и выработки общей стратегии развития. Форум работает в традиции вечевого круга, и принял ряд конструктивных документов по развитию этнорелигии славян на современном историческом этапе. Такая деятельность направлена на самосохранение славян как большого суперэтнического сообщества с собственной самобытной духовной культурой; в этом сообществе создан психологически благоприятный, доброжелательный климат, который позволяет участникам осуществить синтез полученных результатов научных и практических достижений, помочь в реализации духовного и научного потенциала участников веча, что способствует активизации мыслительного процесса. Доказано, что научные разработки Родового славянского веча широко используются родноверческими организациями различного направления, даже теми, которые к традиционалистам не принадлежат или считают себя альтернативными, что свидетельствует о значительном интеллектуальном влиянии веча на родноверческое движение в целом.

Ключевые слова: Родовое Славянское вече; этнорелигия; родная вера; славяне; язычество.

H. Lozko

HISTORY OF «SLAVONIC GENERIC VECHE» (2003–2015)

The history of the International Forum of Slavonic Generic Veche initiated by the religious confessions of the native faith (ethnic religion of the Slavs) is under the author's consideration. It was created for communication, exchange of information, scientific and artistic achievements, realization of joint public ceremonies and work on a common strategy of development.

The Forum works in the tradition of the Veche circle. It has produced a number of constructive documents for the development of the native faith of the Slavs at the present historical stage. It is shown that the activity of the Forum is aimed at self-preservation of the Slavs as a big super-ethnos community with its own distinctive spiritual culture. In the Slavonic Generic Veche a psychologically favorable and friendly climate is created and it allows the participants to synthesize obtained scientific results and practical achievements, enables the realization of spiritual and scientific potential of the Veche participants and activates intellectual process and positive exchange of information.

It is shown that scientific achievements of Slavonic Generic Veche are widely used by organizations of the native faith followers of different directions, even by those which do not belong to the traditionalists or consider themselves as alternative, indicating a considerable intellectual influence of Slavonic Generic Veche on the movement of the native faith followers in general.

Key words: Slavonic Generic Veche; ethnic religion; native faith of Slavs; the Slavs; heathen.

Рецензенти: *Котляр Ю. В.*, д-р іст. наук, проф.
Тригуб О. П., д-р іст. наук, проф.

МОВНА ПОЛІТИКА В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДНЯ УКРАЇНИ В 1920–30-ТІ РР.

Проаналізовано мовну політику радянського уряду в навчальних закладах національних меншин Півдня України в 1920–30-ті рр. Виділено основні етапи її реалізації. Показано, що для першого етапу (1921–1924 рр.) характерним було подолання русифікації, процес українізації і відкриття національних освітніх закладів; для другого (1924 – початок 1930-х рр.) – розвиток закладів освіти рідною мовою; для третього (1933–1938 рр.) – згортання та знищення національно-культурного будівництва. Доведено, що мовна політика розглядалася урядом як тимчасовий захід. Відхід від неї супроводжувався посиленням русифікаторських тенденцій, що призвело до зниження якісних показників навчання.

Ключові слова: Південь України; національні меншини; політика «коренізації»; мовна політика; навчальні заклади.

Розвиток мов національних меншин в Україні належить до пріоритетних завдань сучасної етнокультурної політики держави. Від успішного вирішення мовних питань залежить політична стабільність, гармонійний розвиток суспільства та окремої особистості. Дослідження мовного середовища в різних регіонах України допомагає віднайти шляхи до мовної інтеграції в державі, зменшення соціальної напруги та міжособистісних конфліктів на мовному ґрунті. Південь України був і залишається регіоном з багатонаціональним складом населення, тому питання, пов'язані з мовною політикою були актуальними в 1920–30-ті рр. і залишаються актуальними сьогодні.

Проблеми розвитку та функціонування мов національних меншин в Україні вже були об'єктом дослідження науковців. Серед численної низки робіт можна виділити праці І. Зварича [25], М. Козиревої [26], О. Куць [29], І. Лопушинського [30], К. Мануїлової [31], М. Ярмоленка [43]. Переважно у своїх роботах дослідники позитивно характеризують політику «коренізації» у 1920-ті рр., що була направлена на розвиток національно-культурного будівництва, і негативно характеризують період її згортання наприкінці 1930-х рр., що призвело до штучного витіснення мов

різних народностей і закриття національних закладів освіти. Радянська доба історії національних меншин розглядалася упереджено, з перебільшенням позитивних аспектів. Сьогодні ж більшість дослідників стверджують, що радянська політика стосовно національних меншин принесла шкоду і заклала підвалини до міжетнічних конфліктів на мовному ґрунті у сучасні роки. Зважаючи на наявні джерела та історіографічну базу, автор статті ставить за мету проаналізувати мовну політику радянського уряду в навчальних закладах національних меншин Півдня України в 1920–30-ті рр., виявити основні цілі, які ставила перед собою влада, і дати оцінку ефективності і послідовності цих заходів.

Станом на 1 січня 1924 р. на території Півдня України проживали представники більш як 50 національностей [33, с. 44–57]. Друге місце після українського населення регіону посідали росіяни, чисельність яких за даними Всесоюзного перепису населення 1926 р. становила 538 308 осіб [4, с. 12–37]. Окрім кількісного складу, цей перепис дає важливі відомості про рівень писемності національних меншин Півдня України (див. таблицю).

**Рівень писемності населення Півдня України рідною мовою
за національною ознакою (у відсотках) [за даними перепису 1926 р.]¹**

Національність	писемні		у тому числі мовою своєї національності	
	міське населення	сільське населення	міське населення	сільське населення
українці	67,1	44,6	28,2	23,5
росіяни	68,4	55,4	66,9	53,3
німці	84,6	66,2	58,8	58,4
євреї	76,1	71,4	26	35,8
болгари	74,9	56,1	31,4	8,4
греки	70	71	21	15,7
білоруси	83,4	59,7	6,4	2,6
молдавани	62,2	28,7	16,7	2,5
поляки	78	66,3	36,9	34,9
чехи та словаки	87,3	79,2	51,4	44

Відомості про національну належність, зафіксовані переписом, безпосередньо пов'язувалися з даними про рідну мову, хоча це питання прямо не залежало від визначення національності опитуваного. Рідною мовою вважалася найбільш уживана і зрозуміла мова. Зокрема, серед мешканців Півдня України кількість писемного населення в середньому становила 49,5 %, а писемних рідною мовою лише 30,4 % [4, с. 12–37].

Серед етнічних груп найосвіченішими були німці. Це пояснювалось як культурними та мовними традиціями, так і їх національною обособленістю. Друге місце посідали євреї, які незважаючи на високий рівень писемності, рідною мовою володіли набагато гірше. З іншими національностями ситуація була аналогічною – більш-менш писемні українською або російською мовою, люди майже не вміли писати й читати на рідній мові.

Малий відсоток володіння рідною мовою серед національних меншин пояснювався, перш за все, асиміляційними процесами, під які вони підпадали. Цей процес включав набуття особами однієї національної групи мови і культури іншої, чому сприяло, по-перше, укладення міжнаціональних шлюбів, висока питома вага яких була властива німцям, болгарам, грекам і молдаванам [3, с. 106]. Іншим фактором, що характеризує асиміляційні зміни у суспільстві, є рівень володіння рідною мовою особами певної національності. Абсолютна більшість українців Півдня спілкувалися мовою своєї національності. Приблизно така ж тенденція характеризувала й інші національності. Винятком були лише поляки і білоруси: перші менше ніж наполовину зберегли рідну мову як засіб спілкування, а другі – на 4/5 своєї чисельності втратили її.

Стосовно ж спілкування мовою іншої національності, то тут слід відмітити популярність української та російської мов. Так, майже половина поляків вважали рідною українську мову. Певне поширення вона одержала серед білорусів (5,9 %) і молдаван (4 %). Схожі показники, хоча і в мінімальних величинах (до 1,5 %) мали місце і серед представників інших етнічних груп. Власне, українці лише на 5,6 % свого складу спілкувалися російською мовою. Серед греків таких

осіб нараховувалося 17 %. Майже чверть загальної кількості євреїв і 3/4 білорусів вважали рідною мовою російську [3, с. 106–108].

Отже, беручи до уваги асиміляційні процеси, проблема змішування мов мала відношення до кожної національності, що проживала на території Півдня України. На зміну рідній мові прийшли українська та російська мови: перша – переважно у сільській місцевості, друга – у містах.

У 1920–30-ті рр. мовна політика в УРСР цілком залежала від політики партійного керівництва СРСР, яка була спрямована на формування єдиної спільності – радянського народу з єдиною мовою міжнаціонального спілкування – російською. З огляду на це, ідеологи у свідомості громадян формували поняття «друга рідна мова» та утверджували думку про можливість гармонійного розвитку особистості в умовах двомовності [43, с. 204]. Низький рівень писемності національних меншин та асиміляційні процеси були вдало підхоплені сталінським керівництвом і втілені в нову політику «злиття націй».

Етапи здійснення процесу «злиття націй» названо Й. Сталіним у праці «Національне питання й ленінізм», згідно з якою: на першому етапі раніше гноблені нації мали посилено розвивати свою мову і культуру; на другому – повинна виникнути необхідність поряд зі своєю національною мати одну загальну, міжнаціональну мову; і лише на третьому етапі (вже після перемоги соціалізму в світовому масштабі) національні мови та відмінності почнуть відмирати, поступаючись місцем загальній для всіх світовій мові [19, с. 83]. Цією мовою мала стати російська. Отже, компартійне керівництво дало зрозуміти, що поступки в національному питанні мають тимчасовий характер (строки, протягом яких мало відбутися «злиття націй», не були названі). Така політика відбивала сталінську концепцію «розв'язання національного питання», якою передбачалося штучне підштовхування націй до «дострокового» злиття, підхльостування процесів їх прискореної асиміляції.

У перші роки радянської влади більшовицьке керівництво зрозуміло, що однією з найголовніших умов

¹ Складено та підраховано за: Всесоюзний перепис населення 1926 р. – Т. XIII. – М. : ЦСУ СРСР, 1929. – С. 12–13, 22–24, 27–28, 30–31, 36–37.

підтримки радянської влади з боку неросійських народів може стати політика тимчасових поступок і компромісів у розв'язанні національних проблем, а також відверте «загравання» з місцевою національно-комуністичною елітою. Ці умови лягли в основу політики коренізації, яка була спрямована на те, щоб надати народам, об'єднаним у СРСР, певної «культурно-національної автономії» – реальної можливості розвивати свої національні культури й мови.

Підвищувати рівень грамотності населення рідною мовою і насаджувати нову «соціалістичну культуру» доцільніше було через заклади освіти і культури. Тому у перші п'ять років політики коренізації планувалося створити мережу загальноосвітніх закладів, у яких викладання проводилося б національною мовою, налагодити випуск літератури мовами національних меншин, утворити загальноукраїнську мережу науково-дослідних і вищих навчальних установ, які б обслуговували потреби національних меншин.

Система освіти рідними мовами була закріплена відповідною правовою базою. 10 березня 1919 р. Наркомат освіти УСРР у зв'язку з відміною державної мови і проголошенням усіх місцевих мов рівноправними опублікував постанову, згідно з якою разом з російською повинна була вивчатися в районах, населених національними меншинами, рідна мова за вибором самих учнів або батьків [35, с. 100]. Завдяки цій постанові населення мало право самостійно визначати мову викладання в школах.

17 червня 1923 р. Раднарком прийняв декрет, який забезпечував рівноправність мов в Україні [27]. У ньому відзначалося, що губернські органи у відносинах між собою і центральними округами, а останні – з районами – застосовують найбільш розповсюджену в даній місцевості мову українську або російську. Декретом РНК УСРР від 27 липня 1923 р. «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» наказувалося разом із введенням української мови, залишити як обов'язковий предмет викладання в усіх освітніх закладах російську мову [24, с.899–900]. Але, незважаючи на правові заходи, на засіданнях бюро національних меншин Півдня України часто звучали доповіді про «необхідність ведення рішучої боротьби з розмовами про перевагу російської культури над культурами більш відсталих народів, що є намаганням закріпити владу великоруської національності» [14, арк. 26–27]. Це вже говорило про підвищення інтересу населення до національної школи.

Практичними кроками для здійснення політики коренізації стали постанови ВУЦВК та РНК УСРР «Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і сприяння розвитку української мови» (серпень 1923 р.) [38, арк. 5–9] та «Про забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української культури» (липень 1927 р.) [23, с. 626]. В останньому документі відзначалося: «Мережу освітніх установ необхідно побудувати так, щоб населення кожної національності мало можливість отримати початкову освіту рідною мовою». Із цього моменту в Україні почалося автоматичне запровадження рішень XII з'їзду РКП(б). Враховуючи необхідність у практичному здійсненні наці-

онального питання, у 1923 р. на місцях були створені Комісії з проведення рівноправності мов [6, арк. 5].

Політика щодо впровадження рідної мови в заклади освіти стала сильною зброєю в руках радянської влади. Вона була необхідною умовою «для зміцнення союзу робітничого класу з селянством і братського співробітництва трудящих всіх націй в побудові соціалізму» [11, арк. 16]. У цьому питанні було багато позитивних моментів. Президіум ВУЦВК вважав національне питання до кінця невирішеним до того часу, поки «національні меншини не будуть забезпечені фактичною рівністю їх мови і культури» [10, арк. 274].

У 1920-ті рр. мережа національних шкіл почала швидко зростати. В Одеській окрузі у 1922/23 н. р. налічувалося 53,7 % російських шкіл, 39,5 % – українських, 6,8 % – шкіл інших національностей [16, арк. 1]. У Миколаївській окрузі у 1924 р. українські школи склали 56,7 %, російські – 34,9 %, національні – 8,4 %. У Херсонській окрузі українські школи становили 80,7 %, російські – 9 %, німецькі – 7 %, єврейські – 2,6 %, польські й шведські – 0,7 % [42, с. 163]. У 1924/25 н. р. на Півдні України діяло 236 російських шкіл, що становило 12 % від усіх інших шкіл регіону [13, арк. 48].

Процес запровадження рідної мови в навчальні заклади національних меншин Півдня України відбувався по-різному. Найкраще рідну мову зберегли німці, тому збільшення закладів освіти для них було справою великої ваги. Відкриття німецьких шкіл почалося з 1920/21 н. р. У 1923/24 рр. в Одеській губернії нараховувалося 123 німецькі школи, а до 1925 р. вони існували вже у кожному німецькому селі [17, с. 68]. Збільшення кількості національних навчальних закладів дало змогу національним меншинам навчати дітей рідною мовою. У німців ці показники були найбільш високими у 1930/31 н. р., коли рідною мовою навчалося 90 % учнів [18, с. 143].

Планове заснування мережі єврейських шкіл почалося з 1924/25 н. р. На Одещині таких існувало 46 [13, арк. 46], у самій Одесі в 1924/25 н. р. – 7, а в 1925/26 – вже 14 [34, с. 168]. Така ж тенденція до збільшення шкіл була характерна й для інших національностей. Єдину відмінність серед інших мали росіяни. Згідно з постановою Раднацмену НКО від 12 лютого 1926 р. «Про викладання української та російської мов у школах нацмену», російська мова впроваджувалася в національних школах як факультативний предмет з 2-го концентру [7, арк. 196]. У 1928 р. колегія НКО постановила обов'язкове викладання російської мови в національних школах [2, с. 11]. Але внаслідок коренізації та підвищення інтересу населення до національної школи, кількість учнів у російських школах зменшувалася за рахунок того, що їх механічно переводили на українську мову навчання [13, арк. 45].

Розвитку середньої та вищої освіти серед нацменшин сприяла постанова Раднаркому УСРР від 23 грудня 1926 р. «Про задоволення культурних потреб національностей» [15, арк. 35]. У результаті, на Півдні України були створені і працювали німецький технікум, єврейський педагогічний і машинобудівний технікуми, у 1932 р. з Ново-Полтавки був переведений в

Одесу єврейський сільськогосподарський інститут, працював єврейський робітничий університет, польські та єврейські вечірні школи, у 1926/27 н. р. при Миколаївському інституті народної освіти організовано кафедру єврейської мови [39, арк. 67].

Але при реалізації мовної політики серед національних меншин не обійшлося без перегинів та помилок. Розпочавши переведення загального навчання на національні мови, інспектори народної освіти стикалися з протидією з боку батьків і вчителів щодо їх запровадження. Масово постанови про недоцільність цього заходу приймалися на батьківських зборах у грецьких, єврейських, болгарських школах Півдня України. Небажання вчити дітей національною мовою мотивували не лише відсутністю технічної забезпеченості шкіл, але й перспективою штучного обмеження для дітей можливості у подальшому продовжити навчання, зайняти відповідне місце у суспільстві [9, арк. 222]. До того ж потрібно вказати на значну зростаючість населення Півдня України і високу популярність серед нього російської мови. Місцеві ж органи освіти, незважаючи на це, планово здійснювали поширення мережі національних навчальних закладів. Відбувалося це, як правило, без урахування побажань батьків і вчителів. Як наслідок, усі місцеві нацменоргани, ЦКНМ, ВУЦВК, Рада Національностей при РНК СРСР, місцева й центральна преса час від часу отримували відомості про насильницьку єврейзацію, полонізацію тощо.

На початку 1930-х рр. позитивні процеси в національній мовній політиці почали гальмуватися, а згодом і зовсім згорнутися. Саме тоді розпочався поворот до встановлення нової ролі російського народу – ролі «старшого брата». Про політику коренізації перестали згадувати, хоча офіційно її ніхто не скасовував. Під приводом реорганізації відділів пропаганди й агітації комітетів ВКП(б) було ліквідовано всі національні секції. У 1935 р. у виступі секретаря ЦК ВКП(б) А. Андрєєва пролунала заява, яку цілком можна розглядати як офіційну, про те, що «національне питання в нашій радянській країні може вважатися остаточно вирішеним» [1]. По суті, можна вважати, що до цього моменту і завершився процес згортання політики коренізації як такої. Перший етап сталінської політики («розвиток рідної мови і культури»), направлений на «злиття націй», на думку партійних керівників, було виконано. Надалі мала розвиватись одна загальна, міжнаціональна російська мова.

У цьому напрямку радянське керівництво також здійснило немало важливих для себе кроків. Почався період згортання національних шкіл, але все це знову робилося без урахування думок населення, вольовими заходами, без роз'яснювальної роботи серед учнів та їх батьків, без матеріального і методичного забезпечення навчального процесу. Вже 1933 р. повсюди розширено мережу російських шкіл. Зокрема, в Одесі питома вага учнів, які навчалися російською мовою, у порівнянні з 1932/33 н. р. зросла з 21 до 38 %, у Херсоні – з 0 до 39 % [21, с. 35].

Поворот мовної політики уряду у бік зростання національних меншин відразу викликав підтримку і врочисті промови радянських ідеологів. Зокрема,

нарком освіти В. Затонський у своїх доповідях вказував, що мережу шкіл в Україні було розгорнуто так, що дітей російської, німецької, польської та єврейської національних меншин примушували вчитись в українській школі. При цьому наголос робився на тому, що примусова українізація спрямовувалась, насамперед, на «витискування» російської школи. Для досягнення цієї мети українські націонал-ухильники блокувалися з польськими, єврейськими та іншими націоналістами. Вони звинувачувались у недооцінці значення російської мови, в ігноруванні того факту, що вона «стала однією зі світових і на даному етапі є засобом культурного зв'язку у всесозному масштабі» [36, с. 161–162]. До того ж, твердження В. Затонського 1933 р. про те, що в Україні росіян «і за нацмен не вважали», можна розглядати не стільки як вперше «виголошену проблему росіян в Україні», скільки анонс і аванс продовження політики зросійщення України та її національних меншин. Саме у цьому у полягали зміни в національній політиці [36, с. 177–178].

4 березня 1935 р. прийнято постанову секретаріату ЦК КП(б)У про викладання української мови в школах національних районів [41, с. 294], а 20 квітня 1938 р. – постанову РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України» [28, с. 740–741], згідно з останньою викладання російської мови розпочиналося з другого класу і виділялося на цей предмет 4–5 год. щотижня. Постанова Раднаркому України посилила процес деукраїнізації шкіл. У великих містах і промислових центрах все більше шкіл перетворювалося із двомовних у російськомовні. Російська мова набувала все більшого поширення у галузі вищої і середньої спеціальної освіти [12, с. 90].

5 вересня 1937 р. в ЦК КП(б)У надійшла телеграма за підписом Й. Сталіна такого змісту: «Терміново телеграфуйте ЦК ВКП(б), чи викладається в національних школах російська мова і якщо викладається, то з якого класу» [40, арк. 85]. Ця телеграма свідчила про незадоволення тим, що російська мова була не на першому місці.

Але такі заходи уряду не знімали проблему освіти національних меншин як таку. Докорінне її вирішення було зроблено у постанові РНК УРСР від 29 червня 1938 р. «Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особливих національних відділів та класів у школах, технікумах і вузах УРСР» [22, с. 152–153], згідно з якою вже до 1 серпня 1938 р. мала відбутися реорганізація 766 національних початкових, неповних середніх і середніх шкіл у такі ж школи з російською (переважно) й українською мовами викладання, а також об'єднання ще 122 шкіл зі школами російськими й українськими (за територіальною ознакою).

На час реорганізації (а фактично ліквідації) мережі національних шкіл на Півдні України діяло 1 326 українських шкіл, 93 російських, 30 єврейських, 113 німецьких, 20 молдавських, 26 болгарських, 3 білоруських, 2 грецькі, 1 польська та 1 чеська. Змішаних шкіл було 65 [32, с. 45]. Забезпеченість росіян початковою школою в 1930-ті рр. на Півдні України становила від 40 до 60 % [5, с. 98]. Російську мову початково ввели в національних школах з четвертого класу

[20, с. 111], а згодом і зовсім замінили як рідною. Так, із 1939 р. в Миколаївській області не було жодної національної школи, всі були переведені на російську чи українську мови викладання [8, арк. 515].

Оцінювати однозначно політику радянського керівництва щодо впровадження рідної мови в національні заклади освіти неможливо. Вона мала як позитивні, так і негативні наслідки. Зусилля радянської влади щодо поліпшення освітнього стану національних меншин було важливою справою. Національні меншини змогли підняти рівень писемності рідною мовою. Нормально функціонувала мережа освітніх закладів різних ступенів та типів мовами нацменшин. Поступово зникло небажання населення навчатися в школі з рідною мовою викладання. Доказом цього, зокрема, були євреї: із кожним роком збільшувався відсоток дітей, що вступили до шкіл з єврейською мовою навчання. Утворено мережу сільськогосподарських, індустріально-технічних, кустарних профшкіл та педвузів мовами нацменшин, хоча вона була недостатньою для задоволення потреб населення [37, с. 122–125].

Але дискусійним залишається питання, наскільки політика впровадження рідної мови в навчальні заклади національних меншин була корисною для них самих. Зросійщене населення Півдня України не могло отримувати якісну освіту, оскільки відчувало ряд ускладнень, як-то: нестача підручників, вчителів, які б могли вільно володіти мовою своєї національності і

неволодіння рідною мовою самих учнів. Але партійні керівники так не вважали. Для них головним було виконання сталінських наказів щодо проведення національної політики і формування свідомості радянсько-налаштованої людини через заклади освіти. У результаті, якісні показники навчання були низькими.

Отже, мовна політика в навчальних закладах національних меншин початково розглядалася як маневр, тактика, тимчасовий захід, яка пройшла у своїй реалізації три етапи: 1) 1921–1924 рр., для якого характерним було подолання русифікації, процес українізації і, як наслідок, відкриття освітніх закладів для національних меншин; 2) 1924 – початок 1930-х рр. – розвиток закладів освіти рідною мовою; 3) 1933–1938 рр. – згорання та знищення національно-культурного будівництва. Із початку 1930-х рр. мовна політика зазнала кардинальних негативних змін. Відхід від неї супроводжувався не тільки нищенням наслідків політики коренізації, але й посиленням великодержавницьких та русифікаторських тенденцій, які на кінець 1930-х рр. стали домінуючими і в партії, і в суспільстві. В умовах сьогодення політична ситуація змушує замислитися над вивченням уроків минулого, а саме – досвіду національно-культурного будівництва 1920–30-х рр., набуває актуального значення і дає можливість активніше включитися у роботу по реалізації відродження і розвитку мов всіх етносів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев А. А. Победа ленинско-сталинской национальной политики / А. А. Андреев // Известия. – 1935. – 6 июля.
2. Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1928. – № 44 (131).
3. Воронко О. Г. Розвиток етнодемографічних процесів і формування соціальної структури суспільства в Україні 20-х рр. XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 / Олег Григорович Воронко. – Чернігів, 1998. – 181 с.
4. Всесоюзний перепис населення 1926 р. – Т. XIII. – М. : ЦСУ СРСР, 1929. – VII, 464 с.
5. Гриневич О. В. До проблеми розвитку національної школи на Миколаївщині в 20–30-ті роки XX ст. / О. В. Гриневич // Тези першої обласної наукової краєзнавчої конференції «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв, 1995. – С. 96–98.
6. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. П-1, оп. 1, спр. 2, 5 арк.
7. ДАМО, ф. Р-99, оп. 1, спр. 887, 392 арк.
8. ДАМО, ф. Р-161, оп. 1, спр. 1157, 527 арк.
9. ДАМО, ф. Р-161, оп. 1, спр. 1161, 226 арк.
10. ДАМО, ф. Р-161, оп. 1, спр. 1163, 277 арк.
11. ДАМО, ф. Р-161, оп. 1, спр. 1169, 102 арк.
12. Даниленко В. М. Українізація: здобутки і втрати (20–30-ті роки) / В. М. Даниленко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Респ. міжвідомч. зб. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1992. – Вип. 2. – С. 79-91.
13. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. П-3, оп. 1, спр. 1218, 103 арк.
14. ДАОО, ф. П-3, оп. 1, спр. 1815, 267 арк.
15. ДАОО, ф. П-969, оп. 3, спр. 470, 41 арк.
16. Державний архів Херсонської області, ф. Р-2, оп. 1, спр. 1, 595 арк.
17. Дизанова А. В. Культурно-просветительная работа среди немецкого населения на юге Украины в 20-е годы / А. В. Дизанова // Тезисы Второй областной историко-краеведческой научно-практической конференции, посвященной 200-летию основания Одессы и 25-летию создания украинского общества Охраны памятников истории и культуры. – Одесса : Маяк, 1991. – С. 67–68.
18. Дмитрієнко М. Німці в Україні: історія і сучасність / М. Дмитрієнко, Д. Табачник, Б. Чирко // Віче. – 1992. – № 5. – С. 135–147.
19. Єфіменко Г. Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932-1938) / Г. Г. Єфіменко // УІЖ. – 2000. – № 2. – С. 82–93.
20. Затонський В. П. З питань національної політики на Україні / В. П. Затонський // Більшовик України. – 1933. – № 9-10. – С. 107–117.
21. Затонський В. П. Нові перемоги ленинської національної політики / В. П. Затонський // Більшовик України. – 1933. – № 13–14. – С. 34–51.

22. Збірник законів і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду УРСР. – 1938. – № 38. – 16 липня. – 61 с.
23. Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1927. – № 34.
24. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1923. – Ч. 29.
25. Зварич І. Етнополітика в Україні: регіональний аспект / І. Зварич. – К. : Дельта, 2009. – 320 с.
26. Козирева М. Е. Мовна політика в національних адміністративно-територіальних одиницях України 1920-30-х рр. як політологічний чинник / М. Е. Козирева // Наукові праці. Політологія. – 2012. – Вип. 192. – Т. 204. – С. 68–71.
27. Красный Николаев. – 1923. – 18 июля.
28. Культурне будівництво в Українській РСР: Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917-1959 рр.: Зб. документів. – Т. 1. – К. : Політвидав, 1959. – 883 с.
29. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України : Навч. посібник / О. М. Куць. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – 275 с.
30. Лопушинський І. П. Збереження і розквіт мов національних меншин в Україні: євроінтеграційна політика української держави / І. П. Лопушинський // Наукові праці. Державне управління. – 2011. – Вип. 147. – Т. 159. – С. 19–22.
31. Мануїлова К. В. Українізація інтелігенції національних меншин південно-західного регіону УРСР / К. В. Мануїлова // Інтелігенція і влада. – 2012. – Вип. 26: Історія. – С. 116–125.
32. Михайлуца М. Сталінщина: розвал національних шкіл Одещини (1937–1938 рр.) / М. Михайлуца, М. Бурундукова // Розбудова держави. – 1994. – № 6. – С. 45–47.
33. Національні меншості на Україні (реєстр селищ). – Харків : Держвидав України, 1925. – 65 с.
34. Отчет Одесского окружного исполнительного комитета за 1924–1925 год. – Одесса : [Б. и.], 1926. – 215 с.
35. Повідомлення Бюро друку України про видання постанови Наркомосу УРСР про відміну державної мови й оголошення всіх мов рівноправними. 10 березня 1919 р. // УІЖ. – 1990. – № 6. – С. 110.
36. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис / О. О. Рафальський. – К. : Полнос, 2000. – 447 с.
37. Стан і завдання культбудівництва на Україні. – Харків : Держвидав України, 1927. – 152 с.
38. Центральный державный архив вищих органов власти та управления Украины (далі – ЦДАВО України), ф. Р-1, оп. 2, спр. 3273, 19 арк.
39. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 6, спр. 709, 80 арк.
40. Центральный державный архив громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 7219, 161 арк.
41. Чорна книга України: Зб. документів, архівних матеріалів / Під ред. Ф. Зубанича. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 1998. – 784 с.
42. Шевцова В. Ю. Початок становлення системи національної освіти на півдні України в 20-ті роки ХХ ст. / В. Ю. Шевцова // Південний архів: Зб. наук. праць. – Херсон, 1999. – Вип. 1. Історичні науки. – С. 161–165.
43. Ярмоленко М. І. Мови корінних народів та національних меншин в Україні: правничо-політична база функціонування / М. І. Ярмоленко // Наукові записки. – 2012. – Вип. 5 (61). – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – С. 203–215.

И. С. Мирнова

ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ ЮГА УКРАИНЫ В 1920–30-е ГГ.

Проанализировано языковую политику советского правительства в учебных заведениях национальных меньшинств Юга Украины в 1920-30-е гг. Выделены основные этапы ее реализации. Показано, что для первого этапа (1921–1924 гг.) характерным было преодоление русификации, процесс украинизации и открытие национальных учреждений образования; для второго (1924 – начало 1930-х гг.) – развитие учреждений образования на родном языке; для третьего (1933–1938 гг.) – сворачивание и уничтожение национально-культурного строительства. Доказано, что языковая политика рассматривалась правительством как временная мера. Уход от нее сопровождался усилением русификаторских тенденций, что привело к снижению качественных показателей обучения.

Ключевые слова: Юг Украины; национальные меньшинства; политика «коренизации»; языковая политика; учебные заведения.

I. Mironova

THE LANGUAGE POLICY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF NATIONAL MINORITIES OF THE SOUTH UKRAINE IN 1920-30-IES

Analyzes the language policy of the Soviet government in the educational institutions of national minorities of southern Ukraine in 1920–30-ies., highlights differences and similarities its implementation among the various national groups of the region. Specified the problems and difficulties in implementing this policy: Russification of the region, lack of textbooks, school equipment, teachers of the national language.

Considered the legal and political background of the functioning of minority languages, showing the change in policy of the Soviet government's of the national language policy. Emphasized that this policy reflects the Stalinist concept of «solving the national question», which was supposed an artificial pushing nations to «early» fusion,

stimulating processes of assimilation and accelerated the formation of the total for all nations of the world language, which had become Russian.

Highlight the main stages of the language policy. It is shown that for the first phase (1921–1924) was characterized by overcome Russification, process of ukrainization, opening educational institutions for minorities; the second (1924 – early 1930 s.) – the development of educational institutions in their native language; for the third (1933–1938) – clotting and destruction of national cultural development.

Proved that the language policy in schools of national minorities is seen as a maneuver tactics and temporary measure. Positive aspects of education in native languages which were characteristic of the 1920s. led to increased levels of literacy and education of national minorities of the South of Ukraine. In the late 1930's. these achievements were lost and education with native language minimized. A departure from language policy was accompanied by increasing of Russification imperial and trends, resulting in lower quality indicators of learning.

Key words: *South of Ukraine; national minority; policy of «indigenization»; language policy; educational institutions.*

Рецензенти: *Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф.
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, проф.*

© Міронова І. С., 2016

Дата надходження статті до редколегії 01.03.2016

УКРАЇНЬСЬКА РСР У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ (1985–1991 рр.)

Досліджено причини не участі України в світовому господарстві у складі СРСР; питому вагу чисельності населення України до світової кількості та ЄС; сільськогосподарський потенціал земель та виробництва основних видів аграрної продукції. Проаналізовано стан енергетичного забезпечення господарського комплексу та рівень здійснення зовнішньоекономічної діяльності Україною в 1985–1991 рр.

Ключові слова: Україна; світове господарство; продукція; потенціал; енергетика; зовнішньоекономічна діяльність.

Світова економіка є глобальною господарською системою, що ґрунтується на міжнародному та наднаціональному поділі праці, інтернаціоналізації та інтеграції виробництва й обігу, яка функціонує на принципах ринкової економіки. Світове господарство (світова економіка) склалося на початку ХХ ст. внаслідок тривалого історичного процесу розвитку суспільства. Упродовж ХХ ст. максимального розвитку набувають міжнародні ринкові відносини, які у своїй основі призвели до руйнації економічної та політичної відособленості країн, проявились у посиленні міжнародного поділу праці, спеціалізації держав-лідерів на виробництві товарів та послуг, стимулюванні обміну продуктами праці та науково-технічними досягненнями (особливо у сфері «ноу-хау»), значним впливом транснаціональних компаній на всі сфери суспільного життя, потужними інвестиційними хвилями, які максимально посилюють процес нерівномірності соціально-економічного розвитку країн та регіонів.

Світова економіка являє собою сукупність національних господарств, які пов'язані одне з одним системою міжнародного поділу праці, економічними, політичними та соціокультурними відносинами. Національну економіку визначає і формує господарський комплекс країни, що характеризується галузевою і територіальною структурою, системою управління та певними соціально-економічними відносинами. В узагальнюючому вигляді національна економіка реалізується через економічний потенціал, який означає сукупну спроможність галузей господарського комплексу виробляти продукцію та здійснювати послуги. Економічний потенціал залежить від кількості трудових ресурсів і рівня їх кваліфікації, наявності сприятливих природних ресурсів (особливо корисних копалин і ґрунтово-кліматичних умов), обсягу виробничих потужностей, рівня розвитку виробничої інфраструктури (транспорт, зв'язок, електромережі тощо), ступеню розвитку науки й техніки.

Метою роботи є дослідження рівня господарського комплексу Української РСР у світовому господарстві в 1985–1991 рр.

Слід підкреслити, що незважаючи на сферу діяльності, у всіх публікаціях різного наукового спрямування того часу віддається належна увага ідеологічному партійному впливу: «У політичному, економічному і соціальному житті України відбуваються не оборотні зміни. Головна з них – утвердження справжнього державного і економічного суверенітету республіки. Для цього є всі підстави. Адже сьогодні Україна є першою в Європі по видобутку залізної руди, випуску чавуну, сталі, мінеральних добрив, виробництву тракторів і цукру; другою — по видобутку газу й вугілля, третьою – по виробленню металообробних верстатів, електроенергії та цементу. В недалекому майбутньому Україна ввійде в число золотодобувних країн.

Як бачимо, могутній потенціал навіть при незначному переліку. У той же час по виробництву на душу населення предметів народного споживання ми значно відстаємо від розвинутих країн. Незадоволений попит на споживчому ринку України величезний» [8, с. 3–7].

До проголошення незалежності Україна в складі СРСР безпосередньо не виступала учасником системи світового поділу праці та не була достатньою мірою підготовлена, оскільки власне здійснювала виробничі, економічні і політичні зв'язки з регіонами союзу. У складі СРСР для визначення місця у світовому господарстві Україною не забезпечувалось: по-перше, вона не орієнтувалася на власний потенціал у формуванні власної економічної політики; по-друге, вона не могла індивідуально претендувати на участь у діяльності світового господарства, налагодити дієву систему зовнішньоекономічних зв'язків з регіонами світу та проводити політику розширення партнерських відносин з державами світу; по-третє, у політичному плані вона була залежною від «центру» і знаходилась під

його впливом, який і визначав пріоритетні напрями розвитку Радянського Союзу.

Зазначене підтверджується тим, що ні в звіті ЦК Компартії України XXVII з'їзду комуністичної партії України (доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товарища В. Щербицького 6 лютого 1986 р., ні в резолюції XXVII з'їзду Комуністичної партії України на звіт ЦК Компартії України (прийнято одногослосно 7 лютого 1986 р.), ні в доповіді Голови Ради Міністрів Української РСР О. Ляшка XXVII з'їзду Комуністичної партії України 7 лютого 1986 р. «Про проект основних напрямів економічного і соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки і на період до 2000 року» не передбачено можливість співпраці з закордонними підприємствами-партнерами та налагодження виробничих зв'язків у різних сферах господарської діяльності республік відповідно до тенденцій розвитку світової економіки. Поряд з цим «... цілеспрямована зовнішньополітична діяльність КПРС і Радянської держави, їх наполегливими зусиллями, спрямованими на зміцнення позицій світового соціалізму, на зрив небезпечних замірів агресивних імперіалістичних кіл. Разом з братніми країнами соціалістичної співдружності Ра-

дянський Союз робить усе, щоб переломити небезпечний розвиток подій у світі, не допустити ядерної катастрофи» [4].

Україна розташована в південно-східній частині Європи, територія якої складає 603,6 тис. кв. км і займає друге місце в Європі після Європейської частини Російської Федерації. З набуттям незалежності держава межує з Молдовою і Румунією на півдні, Угорщиною, Словаччиною і Польщею на заході, Республікою Білорусь та Російською Федерацією на півночі і сході.

Україна займає досить вигідне геополітичне положення на політичній карті світу і по відношенню до центрів економічного і політичного впливу. За територіальним показником Україна є однією з найбільших країн Європи: площа Франції складає 543,9 тис. км², Іспанії – 505 тис. км², Польщі – 313 тис. км²; за кількістю населення – меншою (станом на 01.01.1990 року – 51,9 млн. чол.) у порівнянні з Німеччиною (на 01.01.2005 року) – 82,8 млн. чол., Великобританії – 59,1 млн. чол., Франції – 58,8 млн. чол., Італії – 57,7 млн. чол. Зміна чисельності населення України за 1980–1990 рр. (та 2008 р. у порівнянні до світових показників та країн ЄС наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Питома вага чисельності населення України

Рік	Всього населення України			у т. ч. сільське		
	Чисельність, млн. чол.	у % до світу	у % до ЄС	Чисельність, млн. чол.	у % до світу	у % ЄС
1980	50,1	1,12	14,4	18,7	0,91	57,5
1985	51,0	1,05	14,2	17,3	0,76	66,0
1990	51,9	0,98	14,2	16,8	0,68	74,3
2008	46,4	0,71	9,3	14,7	0,44	67,1

Дані таблиці 1 свідчать про зниження питомої ваги чисельності населення України до як всього населення світу з 1,12 % (1980 р.) до 0,98 % (1990 р.), так і сільського з 0,91 % (1980 р.) до 0,68 % (1990 р.).

Частка сільськогосподарських угідь України становить 0,8 % від загальної площі сільськогосподарських угідь земель світу. На території України зосереджено 8 % чорноземних ґрунтів світу; 0,5 % запасів прісної води; 0,5 % запасів деревини, що в цілому оцінюється у 3,6 трл. дол. США. Землі сільськогосподарського призначення оцінюються у 766,5 млрд. дол. США, що становить 21,3 % вартості земельних ресурсів світу. За результатами дослідження О. Котикової місткість територіального простору України за біокліматичним потенціалом дозволяє нормально проживати 250–300 млн. чол. [2].

Світова площа орних земель на початок 90-х років XX ст. становила 1,4 млрд. га, розораність сільськогосподарських – 27,9 %. За розораністю земельного фонду на той період Україну переважала лише Данія – 62,2 % (в Україні 57,9 %). Забезпеченість ріллею в Україні в 1990 р. у розрахунку на одного жителя складала 0,64 га; в країнах ЄС (12 країн) – 0,24; світу – 0,26 га

(відповідно до площ ріллі: 33,4; 106,7 та 1391,6 млн га). В 90-х рр. XX ст. високий рівень показника площі ріллі на одного жителя забезпечував виробництво певних видів продукції сільського господарства на душу населення України на рівні вищому, ніж у більшості країн світу, однак з виробництва зернових (у розрахунку на одного жителя) Україна поступалася США, Канаді, Франції, Данії та Угорщині (серед яких лише в США та Канаді забезпеченість ріллею була вищою).

Сільське господарство в історичному розвитку світової цивілізації є завжди стабільною галуззю. У роки радянської влади сільське господарство СРСР складало 26 % валового внутрішнього продукту. У ті роки Україна виробляла більше 50 млн. тонн зерна; 6,5 млн тонн м'яса; 24,5 млн. тонн молока; 6,0 млн тонн цукру. Рентабельність аграрного сектора перевищувала 40 % [6].

Обсяги валового виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у світі та 12 країнах ЄС у 1990 році з визначенням частки України наведена в таблиці 2.

Валове виробництво основних видів продукції сільського господарства у світі, млн тонн

Продукція	Країни світу	Країни ЄС (12 країн)	Україна в % до	
			країн світу	країн ЄС
Зернові	2009,9	256,0	2,5	19,9
Цукровий буряк	309,2	135,8	14,3	32,6
Картопля	266,0	86,9	6,3	19,2
Овочі та баштанні	461,8	60,2	1,6	12,5
Плоди, виноград	352,6	62,3	1,0	5,9
Молоко	542,5	144,4	4,5	17,0
М'ясо (у забійній вазі)	179,9	36,9	2,4	11,9
Яйця, млрд. шт.	35,2	6,2	2,3	12,9

Показники валового виробництва основних видів продукції сільського господарства України в 1990 р. за питомою вагою склали 1,0–14,3 % до країн світу; до країн ЄС – у межах 5,9–32,6 % (табл. 2). Поряд з обсягами валового виробництва основних видів сільськогосподарської продукції України заслуговують на увагу показники виробництва цієї продукції в 1990 році в розрахунку на душу населення (табл. 3). Дані таблиці 3 свідчать про перевищення 100 відсоткового рівня в Україні аналітичних показників в порівнянні до країн світу та, крім позиції «плоди, виноград», країн ЄС.

В умовах індустріального розвитку країн значну питому вагу у сфері матеріального виробництва займають промисловість, сільське господарство та будівництво. Результативність ефективності функціонування промисловості проявляється у виробництві засобів виробництва (група А). Забезпечують виробництво засобів виробництва промисловості: гірничодобувна, паливна, електроенергетична, металургійна, хімічна, лісова. Енергетична сфера є провідною у забезпеченні функціонуванні як важкої, так і легкої промисловості.

Таблиця 3

Виробництво основних видів аграрної продукції на душу населення, кг

Продукція	Країни світу	Країни ЄС	Україна в % до	
			країн світу	країн ЄС
Зернові	382	582	257,3	168,9
Цукровий буряк	59	309	1453,0	276,6
Картопля	51	198	636,7	162,9
Овочі та баштанні	88	137	164,7	105,6
Плоди, виноград	67	142	106,4	50,3
Молоко	103	328	458,0	143,8
М'ясо (у забійній вазі)	34	84	248,0	101,1
Яйця, млрд. шт.	7	14	230,5	109,4

Енергетика – це складова економіки будь-якої країни, при цьому паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) є інерційною структурою, розвиток якої потребує значних обсягів коштів, ресурсів та часу. Донбаський регіон республіки з його вугільними шахтами й металургійними заводами лишався промисловою базою СРСР і за галузево-територіальними угрупованням формував «кластер кластерів». У регіоні функціонували металургійний, вугільний, машинобудівний, хімічний промислові кластери, енергетичний кластер з рядом теплових електростанцій (ТЕС). У цілому УРСР була провідною індустріальною республікою з міцним паливно-енергетичним комплексом, у якому представлено вугле – нафто- і газодобувні галузі, транскордонні трубопровідні системи та значний парк електрогенеруючих потужностей. Логіка побудови господарського комплексу в УРСР відповідала задумам державних архітекторів СРСР, для яких вона

лише республікою, нехай і провідною, союзної держави.

Причетність енергетики УРСР до єдиної енергетичної системи СРСР накладала практичний відбиток на діючий парк ТЕС: вони були спроектовані для функціонування у базових режимах і не були маневрованими. Генеруючий парк ТЕС (70 % загальної структури установлених потужностей) був спроектований на застосування донецького вугілля як головного палива. Незрозумілим з точки зору здорового глузду є той факт, що при затоваренні складів збагачувальних фабрик Донбасу антрацитовими штабами, особливо у 1986–1989 рр., на електростанціях, що використовують антрацитові домішки і пісне вугілля, накопичувалась значна кількість природного газу. При цьому в групі електростанцій, що використовують газові і довгополуменеві марки кам'яного вугілля, існував дефіцит твердого палива: за потреби 32–22 млн. тонн

на ТЕС поставлялося з урахуванням імпорту з Польщі та інших басейнів СРСР близько 20–22 млн. тонн [1].

Розпад СРСР майже не призвів до колапсу теплової енергетики України, оскільки через дефіцит палива, фізичну і моральну зношеність теплової енергетика загалом навантажувалася тільки на третину. На період здобуття незалежності Україна отримала в спадщину від СРСР парадоксальний ПЕК: значну, але зношену і неманеврену електроенергетику, яка за складом гене-

руючих потужностей була і є більше тепловою, а за виробництвом енергії – атомною. В свою чергу атомна енергетика не має власного закінченого комплексу з виробництва уранового палива.

Зважаючи на значимість енергетичних носіїв на розвиток світового господарства доцільним є дослідження динаміки світового споживання первинних енергоносіїв (ПЕР), зокрема в 1960–1990 рр., яка представлена в таблиці 4 [5, с. 11].

Таблиця 4

Світове споживання первинних енергоносіїв і його структура, млн тонн нафтового еквіваленту (млн тонн н. е.)

Роки	Всього спожито ПЕР	Темпи росту		у тому числі											
		млн. тонн н. е., +у-	у %	нафта		природний газ		вугілля		атомна енергія		гідроенергія		Нові ВНДЕ	
				млн. тонн н. е.	у % до заг. обсягу	млн. тонн н. е.	у % до заг. обсягу	млн. тонн н. е.	у % до заг. обсягу	млн. тонн н. е.	у % до заг. обсягу	млн. тонн н. е.	у % до заг. обсягу	млн. тонн н. е.	у % до заг. обсягу
1960	2941,2	–	–	959,3	31,6	418,2	14,2	1441,9	49,0	0,69	0,03	120,9	4,1	–	–
1980	6646,5	+862,4	14,9	2980,3	44,9	1309,1	19,7	1808,7	27,2	161,0	2,4	387,4	5,8	–	–
1985	7174,0	+527,5	7,9	2808,0	39,2	1501,4	20,9	2075,8	28,9	335,3	4,7	453,5	6,3	–	–
1990	8120,7	+946,7	13,2	3264,2	37,4	1936,0	22,6	2268,4	25,3	526,1	5,9	570,2	6,4	41,0	0,5

Дані таблиці 4 свідчать про зростаючу кількість споживання енергоносіїв у світі у 1980–1990 роках, темпи росту якої за цей період складають 14,9–13,2 %. Показовим є те, що починаючи з 1990-х рр., у структурі світового споживання первинних енергоносіїв поряд нафтою, природним газом, вугіллям, атомною та гідроенергією з'являються нові джерела електроенергії (до нових видів відновлювальних нетрадиційних джерел енергії (ВНДЕ) відносяться: енергія сонця, біомаси, геотермальних джерел, теплова енергія навколишнього середовища, гравітаційна енергія поля Землі: так, наприклад, у 2010 році ці види енергії склали вже 158,6 млн. тонн нафтового еквіваленту або 1,3 % до загального спожитого у світі обсягу первинних енергоносіїв).

У сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності в 1989 році частка вивезення товарів з України у їх виробництві сягала 14,9 %, у тому числі у промисловості – 21,6 %. Питомо вага у споживанні ввезеної продукції становила 17,6 %; у тому числі – промислових товарів – 25 % [7]. До 1991 р. у структурі еконо-

міки України гіпертрофовано домінували важка індустрія і військово-промисловий комплекс, які були міцно прив'язані до господарського комплексу Росії. Міжнародна торгівля здійснювалася через центральні союзні міністерства. У зв'язку з вигідним геополітичним положенням та економічним потенціалом Україна перебувала під особливим контролем силових структур Москви. Хоча Українська РСР і була членом – засновником ООН, проте її зовнішньоекономічна діяльність мала відбиток чисто декоративного оформлення зовнішньополітичного курсу КПРС [3].

Таким чином, задекларований курс на «перебудову» соціально-економічного розвитку республік СРСР на той час не визначив нової філософії мислення здійснення господарської діяльності у відповідності до прогресивних надбань світової економіки, у рамках ізольованої системи не надавалось право здійснювати самостійну зовнішньоекономічну діяльність та налагоджувати економічні відносини з закордонними партнерами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри / за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. – К. : Знання, 2007. – 595 с.
2. Котикова О. І. Стійкий розвиток як концептуальна основа сільськогосподарського землекористування в Україні / О. І. Котикова. – Миколаїв : Видавець Ганна Гінкул, 2009. – 330 с.
3. Кремень В. Г. Україна : альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Г. Кремень, Д. В. Табачник, В. В. Ткаченко. – К. : «ARC-UKRAINE», 1996. – 793 с.
4. Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії України. – К. : Політвидав України, 1986. – 133 с.
5. Рожко А. О. Економічне співробітництво України та ФРН у сфері відновлювальних та нетрадиційних джерел енергії / А. О. Рожко. – Тернопіль : ТОВ «Новий колір», 2012. – 216 с.

6. Солдатський А. Супермаркети «Привозу» не конкуренти ... / А. Солдатский // Слово. Еженедельник. Одесса. – 2015. – № 46 (467). – 19 ноября.
7. Соціально-економічна географія України / За ред. О. І. Шаблія. – Львів : Світ, 2000. – 680 с.
8. Стефанюк В. Організаційне забезпечення судової діяльності в республіці // В. Стефанюк / Радянське право. Наук.-практ. журнал. – 1991. – № 5. – С. 3–7.

И. И. Хомутовская

УКРАИНСКАЯ ССР В МИРОВОМ ХОЗЯЙСТВЕ (1985–1991 гг.)

Исследованы составляющие не участия Украины в мировом хозяйстве в составе СССР; удельный вес населения Украины к мировому количеству и стран ЕС: сельскохозяйственный потенциал угодий, валового и на душу населения производства основных видов аграрной продукции. Проанализировано состояние энергетического обеспечения хозяйственного комплекса, мирового использования энергоносителей и его структуры; уровень внешнеэкономической деятельности Украины в 1985-1991 гг.

Ключевые слова: Украина; мировое хозяйство; продукция; потенциал; энергетика; внешнеэкономическая деятельность.

I. Homutovska

THE UKRAINIAN SSR IN THE WORLD INDUSTRY (1985–1991)

The article studies the components of Ukraine's non-participation in the global economic system in the USSR and the components' definitions of the national economic complex. It confirms that that the Ukraine's economic policy to participate in the international economic relations was not defined in the documents in 1986. The author gives the Ukraine's territorial and production potential data, the share of its population in relation to the world quantity and the countries of the European Community; gross production of major agricultural products per capita. The value of the energy sector in the development of the productive potential on the basis of its characteristics is proved; the reasons of the compliance to ensure the national operation of the thermal power stations are listed. The state of the global primary energy consumption in the years 1960–1990; justified not part of Ukraine in the sphere of foreign economic activity due to its rigid tethered to the economic complex of the Soviet system and the lack of the right to independent foreign economic activities with foreign partners.

Key words: Ukraine; the world economy; production; capacity; energy; foreign economic activity.

Рецензенти: *Котляр Ю. В.*, д-р іст. наук, проф.
Міронова І. С., д-р іст. наук, доцент.

ВПЛИВ УРБАНІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК НОТАРІАТУ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті розглядається вплив урбанізаційних процесів, розвиток міст та міського способу життя на розвиток нотаріату в Херсонській губернії у другій половині ХІХ ст.

Трансформаційні процеси в Російській імперії були пов'язані із реформами 1860–1870-х рр., зокрема – антикріпосницькою, судовою й земською, міською, військовою, які вплинули на всі сфери життєдіяльності населення тогочасних губерній та дали поштовх до зростання міського населення і потреби виникнення нотаріату.

Поява нотаріату та розвиток міст, його інфраструктури в Одесі та Миколаєві було пов'язано із виникненням транспортної мережі в містах, яка зумовила зростання кількості міського населення. Збільшення населення у містах зумовило потребу в здійсненні нотаріальних функцій, які були пов'язані із купівлею-продажем рухомого і нерухомого майна, заповітами, розподілом майна між нащадками, введення у право володіння майном, землею.

У другій половині ХІХ століття все частіше виникає потреба у здійсненні нотаріальних функцій, які стосувалися як окремих особистостей, так і всього міста. Зокрема, 11 квітня 1880 р., одеський нотаріус Ринцький Лука у своїй нотаріальній книзі зробив запис про те, що П. Бонні (представник Бельгійського акціонерного товариства кінно-залізних доріг) передає право на концесію Е. Отле, що дало змогу запустити першу лінію кінно-залізної дороги в Одесі.

У Миколаєві у другій половині ХІХ століття зростає кількість людей, які прагнули придбати житло та земельні угіддя. Але офіційно це не можна було зробити без запису в актову книгу нотаріусів. Акти, щодо купівлі-продажу майна та землі здійснювалися найбільш відомими та досвідченими нотаріусами міста: В. Штулькерцем, М. Ісаченком, С. Кузнєцовим, В. Мілеантом, П. Містюком.

Потреба приватних осіб та державних установ у реєстрації актів, укладених при купівлі та продажу рухомого і нерухомого майна, реєстрів, доручень, купчих свідоцтв, закладних та дарчих записів, духовництв зумовило створення великої кількості нотаріальних контор в Одесі та Миколаєві.

Ключові слова: нотаріат; урбанізація; громадське управління; нотаріальні функції; міське населення; реєстрація.

Процеси урбанізації завжди пов'язані із певними подіями та змінами в суспільній структурі. На території України урбанізація почалася у ХVІІІ ст., але її активна стадія проявилася у другій половині ХІХ ст., коли почалася епоха реформ 60–70-х рр. у Російській імперії. Зростання кількості міст та міського населення мало значні наслідки для розвитку як самих міст, так і їх жителів. Відбулися економічні зміни, пов'язані із побудовою заводів та фабрик, розвитком транспортної системи, що суттєво вплинуло на трансформацію освітніх процесів. Усі вказані фактори вплинули і на судову систему, а також викликали потребу у створенні нотаріальних контор. На нотаріусів покладалися значні функції, пов'язані із купівлею-продажем рухомого і нерухомого майна, земельних ділянок.

Метою нашої статті є спроба проаналізувати вплив урбаністичних процесів на розвиток нотаріату

Херсонської губернії, використовуючи матеріали Одеси та Миколаєві.

Процес впливу урбанізації на розвиток нотаріату в Україні не знайшов достатнього вивітлення в сучасній українській історіографії. Але серед дослідників, які займалися проблемами урбанізації слід виділити праці Я. Грицака [3], Т. Заставецького [7], В. Константинова [9]. Серед авторів, що займаються проблемами нотаріату в Україні – Л. Діденка [5], Н. Денисяка [5], Л. Шевчука [18], Л. Ясінську [20].

Зміни, що відбувалися у Російській імперії у другій половині ХІХ ст. вплинули на трансформаційні процеси, що торкалися більшості сфер життєдіяльності населення. Серед них слід виділити комплекс реформ 1860–1870-х рр.: антикріпосницька (1861 р.), судова й земська (1864 р.), міська (1870 р.), військова (1874 р.) [17, с. 118]. Для нашого дослідження вони є важливими, адже прискорили зростання кількості міст

та міського способу життя як у Російській імперії загалом, так і в окремих губерніях.

Розглядаючи стадії розвитку урбанізації в Україні, слід відзначити, що вони послідовно переходять одна в одну. У першій стадії (тривала в Україні до XVIII ст., і була пов'язана з розвитком ремесел і торгівлі) міста виконували, насамперед, оборонну функцію, а надання магдебурзького права міським поселенням стало важливим чинником розвитку місцевого самоврядування, культури та освіти. Друга стадія (XVIII – XIX ст.) пов'язана із перетворенням дрібних містечок на села, а більших – на міста; значну роль у становленні великих міст в даний період відігравали спорудження заводів та фабрик, розвиток транспортної системи. Третій етап (початок XX – 80-ті роки XX ст.) пов'язаний із розширенням функцій міст, трансформацією їх у значні соціально-економічні центри. Основною ознакою цієї стадії є розширення території передмість, що є результатом урбанізації сільської місцевості (субурбанізація). У теперішній період (четверта стадія) відбувається гіпертрофований розвиток великих міст і занепад багатьох малих, посилення нерівності у розвитку міських поселень [7, с. 117].

Найбільш цікавим для нашого дослідження є другий етап урбанізації. На даному етапі процес урбанізації прискорився і це було пов'язано із скасуванням кріпосного права в 1861 р. та початком модернізаційних процесів на Півдні України. Частка міського населення за переписом 1897 р. становила за губерніями: Волинська губернія – 7,8 %, Катеринославська губернія – 11,4 %, Київська губернія – 12,9 %, Подільська губернія – 7,4 %, Полтавська губернія – 9,9 %, Таврійська губернія – 20,0 %, Харківська губернія – 14,7 %, Херсонська губернія – 28,9 %, Чернігівська губернія – 9,1 %. Як бачимо, найбільший відсоток серед українських губерній міського населення був у Херсонській губернії (найбільші міста Одеса, Херсон і Миколаїв) [1].

Вздовж нижньої течії Дніпра виникли порти Катеринослав і Херсон, на місці впадання Бугу у Чорне море – Миколаїв. Найбільше ж значення для морської торгівлі мало заснування у 1794 р. Одеси. Завдяки своєму зручному розташуванню Одеса швидко розвивалася, і вже у 1840-х рр. за кількістю жителів перевершила найбільше місто України – Київ. З середини XIX ст. аж до кінця існування Російської імперії за чисельністю населення Одеса поступалася лише Москві і Петербургу, міцно закріпивши за собою статус третього найбільшого міста в імперії [3, с. 16].

Важливим поштовхом до розвитку міст Одеси та Миколаєва була побудова транспортної мережі, зокрема, залізниць. Адже зростання кількості населення збільшувало потребу у поїздах, торгівлі, взаємообміні і т. д. Також, слід відзначити, що процеси урбанізації вливали і на розвиток ряду інстанцій та структур, зокрема на появу та збільшення ролі нотаріальних контор і, зокрема, нотаріусів. Відповідно до Закону України «Про нотаріат», нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема, посвідчує права, а

також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності, а також здійснює функції державного реєстратора прав на нерухоме майно у порядку та випадках, встановлених Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [8].

Як зазначає директор Державного архіву Миколаївської області Л. Левченко, нотаріуси у другій половині XIX ст. у Миколаєві та Одесі виконували як приватні функції, так і державні, знаходилися на державній службі, однак вони не були забезпечені ні заробітною платнею, ні пенсією. Незважаючи на це, вони виконували нотаріальне затвердження документів звичайного життя людей, наприклад, купівлю-продаж рухомого і нерухомого майна, заповіти, розподіл майна між нащадками, уведення у право володіння майном, землею і т. д. [11, с. 124].

Коли у 1870 р. в Одесі виникла потреба в трамвайних маршрутах, то почалися переговори з Бельгійським акціонерним товариством кінно-залізних доріг щодо створення в Одесі мережі таких доріг. У 1875 р. відбулася перша спроба підписання контракту, але остаточно контракт було підписано 1890 р. Міський голова Одеси Г. Маразлі підписав договір з представником Бельгійського акціонерного товариства кінно-залізних доріг П. Бонні. Через рік, 11 квітня 1880 р., одеський нотаріус Ринцький Лука Олексійович у своїй нотаріальній книзі зробив запис про те, що П. Бонні передає право на концесію Е. Отле. А 8 червня 1880 р. в Одесі вперше на території України була запущена перша лінія кінно-залізної дороги: вона йшла від вулиці Ришельєвської до пляжу Ланжерон [6].

Необхідно додати, що розвиток нотаріату в Херсонській губернії, а зокрема, у досліджуваних нами містах Одесі та Миколаєві, безумовно, був пов'язаний із урбаністичними процесами XIX ст. Взаємодія органів місцевого самоврядування з нотаріусами того часу була неминучою та активною. Це було пов'язано із тим, що всі нотаріуси знаходилися на державній службі і були активними учасниками засідань, на яких вирішувалася доля міста, його бюджет, земля і т. д. Прикладом може бути також і активна взаємодія нотаріусів Одеси із керівними особами міста, зокрема з Г. Маразлі, який 17 років обіймав посаду одеського міського голови – більше ніж будь-хто з його попередників та наступників. За часи його управління в Одесі було побудовано численну кількість притулків та богаділень, почала працювати перша конка й паровий трамвай, а також побудовано ряд визначних пам'яток, що збереглися дотепер [13, с. 9].

Одним із головних напрямків його діяльності було меценатство. І саме, як людина заможна і владна, ним м. Одеса було подаровано палац на вул. Софіївській (нині – Одеський художній музей). Враховуючи те, що всі акти купівлі-продажу, передачі майна у володіння, у той час уже повинні були закріплюватися документально та записуватися у реєстраційні книги – головним нотаріусом, який

нотаріально завірив даний акт, що позитивно вплинув на розвиток міста та на авторитет міського голови – був Гуровіч Берман Самойлович, який мав власну нотаріальну контору. Спочатку Б. Гуровіч у 1888 р. оформив купчу Г. Маразлі, ціна палацу становила 100 тис. рублів, а в 1892 р. ним було здійснено нотаріальний акт, який свідчив про те, що м. Одесі було подаровано вказаний палац.

Урбанізаційні процеси XIX початку – XX ст. зумовили міграційні процеси на Півдні України. У міста Херсонської губернії все частіше почали переїжджати досить відомі та поважні особистості, які прагнули не лише встановлювати свої порядки, а й активно впливати на розвиток міста, його економіку, освіту, культуру. Прикладом може бути Осип Аронович Рабінович – нотаріус, російський прозаїк, публіцист, редактор, представник російсько-єврейської літератури та громадський діяч. О. Рабінович з родиною переїхав до Одеси у 1845 р., де його прийняли до числа адвокатів комерційного суду, а на початку 1848 р. він отримав посаду публічного нотаріуса, відкрив власну контору та вів активну адвокатсько-нотаріальну практику. З розвитком Одеси у місто все більше прибуває представників єврейської національної громади і саме нотаріус О. Рабінович активно впливає на забезпечення їм рівних прав і можливостей [12].

Також О. Рабінович, як особа, що мала багато знайомих через свою літературну та адвокатсько-нотаріальну діяльність, разом із І. Тарнополем отримав право на випуск першого російсько-єврейського журналу «Рассвет». Ідея даного журналу – пропаганда ідей єдності націй та виступи проти дискримінації євреїв. Саме така діяльність все більше позитивно впливала на розвиток Одеси, як міста культурного, освіченого, у якому велику роль відіграло єврейське населення. Важливу роль відіграв і той факт, що нотаріус О. Рабінович у 1860-ті рр. був депутатом Одеської міської думи і брав участь у підготовці проекту нового міського положення [14, с. 361].

Вибори в число депутатів міських дум відбувалися на основі майнового цензу. Усі майнові цензи записувалися і підтверджувалися нотаріусами, адже саме вони реєстрували право власності на рухоме і нерухоме майно, визначали його цінність та фіксували все це у нотаріальних книгах. У виборах гласних брали участь тільки платники міських податків, тобто власники нерухомої власності (підприємств, банків, будинків). Тому в міських думках переважали представники великої і середньої буржуазії. У десяти найбільших містах імперії (з населенням понад 50 тис. осіб) таким чином були відсторонені від участі у виборах 95,6 % жителів. У Москві отримали виборчі права 4,4 % городян, у Петербурзі – 3,4 %, в Одесі – 2,9 %) [15].

Безумовно, важливим питанням під час процесів урбанізації є земельне. Для того, аби не відбувалося протизаконних дій виникала потреба активного втручання громадського управління і проведення ним чіткої земельної політики, упорядкування свого земельного господарства і реалізації можливостей, наданих міським положенням у цій галузі. Для цього,

при міських управах утримувався землемір і наглядач міської землі. При виявленні захоплення, зверненні до управи з пропозицією відновлення взаємостосунків на законних підставах клопотання, як правило, задовольнялися. До того ж місто не накладало штрафних санкцій, але поземельні відносини між міським громадським управлінням і міщанами набували правового характеру. Проте, за таких сприятливих умов сотні ділянок у передмістях Одеси залишалися незабудованими. Це змусило активізувати діяльність громадського управління у 1873–1874 рр. щодо їх забудови, для чого до планових ділянок у разі потреби відводилися прирізки. Для підгородніх міщан стали відводити садиби з видачею тимчасових свідоцтв на право забудови й «даних» після виконання цих умов, що, як і для ділянок у місті, забезпечувало право переходу землі в повну власність [16, с. 22].

Документальне підтвердження вказаних дій здійснювалося нотаріусами, які фіксували у нотаріальних книгах акти про право на власність. Актів книги містили повні тексти купчих, дарчих, заставних, духовних заповітів, актів про розподіл майна між спадкоємцями. Будь-який нотаріус перш ніж затвердити угоду, заповіт або інший акт здійснював перевірку прав особи як за представленими нею документами, так і за показаннями свідків, навіть здійснювалися медичні огляди осіб на предмет їх спроможності вчинити відповідні юридичні дії [11, с. 14].

У Миколаєві міська управа, прагнучи упорядкувати землекористування, у 1881 р. оголосила, що іногородні не можуть брати ділянки під садиби чи магазини, але ці вимоги неодноразово порушувалися – спочатку шляхом захоплення, а в подальшому шляхом маніпуляцій із землею. Миколаївське міське управління змушене було впорядковувати свої поземельні відносини з хуторянами, замінюючи відкриті листи свідоцтвами. Це ще більше заплутало документальну основу цих відносин, і управою було проведено перереєстрацію документів, що давали дозвіл на володіння садибами. Причому для отримання свідоцтва вносилися платня як за нове відведення. Подальшими заходами щодо реєстрації та впорядкування хуторів була фіксація всієї землі, зайнятої садибами, й складання детальних планів хуторів, що розташовувалися на міських землях [16, с. 22].

Щодо урбаністичних процесів у Миколаєві та розвитку у місті нотаріальних контор, то ситуація тут змінилася після закінчення Кримської війни (1853–1856 рр.). Під час Кримської війни місто було головною тиловою базою Чорноморського флоту. Поразка у війні, що потягнула за собою заборону для Росії мати військовий флот на Чорному морі, значно підірвала економічну базу Миколаєва. Але відкриття у 1862 р. у місті комерційного (торгового) порту послужило поштовхом до перетворення Миколаєва на значний економічний і торговельний осередок. Уже наприкінці XIX ст. Миколаївський порт посідав третє місце після Петербурга і Одеси за обсягами торгівлі з іноземними державами, а за експортом зерна, головними постачальниками якого були степові

губернії, – перше місце в Російській імперії. Місто стало важливим промисловим центром на Півдні України.

Також, важливим етапом у розвитку міста та збільшення кількості міського населення було те, що генерал-губернатор Б. Глазенап домогся дозволу на відкриття Миколаївського порту для іноземних кораблів, митниці й іноземних консульств. Після скасування обмежувальних статей Паризького договору в Миколаєві відновилося будівництво військових кораблів. У 1873 р. було прокладено залізничну лінію Миколаїв – Знамянка, а у 1907 р. відкрито залізницю Миколаїв – Херсон [2].

Станом на 1911 р. населення Миколаївського градоначальства налічувало 104,5 тис. осіб, що дало змогу місту розвиватися в усіх сферах громадської діяльності. У другій половині XIX ст. зростає кількість людей, які прагнули придбати житло та земельні угіддя в м. Миколаєві. Але офіційно це не можна було зробити без запису в актову книгу нотаріусів. Тому попит на нотаріальні послуги зростає, особливо це стосувалося актів щодо купівлі-продажу майна та землі.

Найбільш відомими нотаріусами, які відіграли важливу роль у справах міста Миколаєва були: В. Штулькерц (1473 справи) [4, с. 50], М. Ісаченко (1252 справи) [4, с. 47], С. Кузнецов (24 справи) [4, с. 100], В. Мілеант (507 справ) [4, с. 47], П. Містюк (776 справ) [4, с. 48]. Більшість із них займалася реєстрацією актів, укладених при купівлі та продажу рухомого і нерухомого майна, доручень, купчі свідоцтв, закладних, дарчих записів і духовництв.

Як уже нами вище зазначалося, у містах проживали досить поважні та відомі персони. Зокрема, у м. Миколаєві таким був Микола Андрійович Аркас. Він був найвідомішою постаттю в Миколаєві середини XIX ст., адміралом, головним командиром Чорноморського флоту і військовим губернатором Миколаєва та Севастополя. У 1875 р. подружжя Аркаса, мабуть, прийшли до висновку, що такі заслуги зобов'язують

Миколу Андрійовича до чогось більшого, ніж проживання в простому будинку. Для побудови більш престижної будівлі ними була обрана одна із кращих ділянок у місті – перетин Адміральської і Соборної вулиць, навпроти міської управи і Адміралтейського собору. Доля даного будинку була досить цікавою.

Після смерті М. Аркаса його унаслідувала дружина Софія, яка згодом написала заповіт і одним із пунктів було записано «... Собственно мне принадлежащий дом со всеми при нем флигелями и прочими жильными и холодными строениями с дворовою землею, обстановкой и всей без исключения домашней утварью, состоящий в гор. Николаеве на углу Адмиральской и Соборной улицы под № 4,... завещаю в полную и исключительную собственность сыну моему Николаю Николаевичу Аркасу» [10]. Враховуючи те, що деякий час у М. Аркаса були матеріальні труднощі йому доводилося ставити будинок під заставу та навіть продавати власній дружині. Серед нотаріусів, які здійснювали нотаріальні функції для родини Аркасів були – С. Кузнецов, сімейний нотаріус Л. Ісаченко та його син М. Ісаченко. Такі ситуації відбувалися у багатьох родинах тогочасних міст. Тому нотаріуси відігравали значну роль для жителів міста.

Таким чином, модернізаційні процеси другої половини XIX ст. досить сильно вплинули на процеси урбанізації у Херсонській губернії. Зокрема, це стосувалося Одеси та Миколаєва, які на той час мали особливі статуси. Місто Одеса було третім за кількістю населення, а Миколаївський порт посідав третє місце за обсягами торгівлі з іноземними державами у Російській імперії. Зростання кількості міського населення, розвиток міст дало поштовх розвитку нотаріату на Півдні України. Виникнення потреби у реєстрації актів, укладених при купівлі та продажу рухомого і нерухомого майна, реєстрів, доручень, купчих свідоцтв, закладних та дарчих записів зумовило створення великої кількості нотаріальних контор в Одесі та Миколаєві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алфьоров М. А. Урбанізаційні процеси в Україні в 1945–1991 рр. / М. А. Алфьоров – Донецьк : Донецьке відділення НТШ ім. Шевченка, ТОВ «Східний видавничий дім», 2012. – 552 с.
2. Верменич Я. В. Миколаїв / Я. В. Верменич // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К. : В-во «Наукова думка», 2009. – 790 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Mykolaiv_2
3. Грицак Я. Й. «Нариси Історії України : Формування модерної української нації XIX–XX ст.» / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
4. Державний архів Миколаївської області: Анотований реєстр. – Т. 1. Фонди дорадянського періоду. – Миколаїв, 2006. – 160 с.
5. Діденко Л. В. Окремі аспекти розвитку, удосконалення та реформування українського нотаріату / Л. В. Діденко, Н. М. Денисяк // Молодий вчений. – 2016. – № 3 (30). – С. 467–470.
6. Жданов Д. «Задворки історії»: тайни трамвайних останков в Одесі / Д. Жданов [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://tretiy.tv/22933>
7. Заставецький Т. Б. Стадійність розвитку урбанізаційного процесу в Україні / Т. Б. Заставецький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія. – 2014. – № 2. – С. 17–21.
8. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
9. Константінова В. М. Урбанізація : південно-український вимір (1861–1904 роки) / В. М. Константінова. – Запоріжжя : АА Тандем, 2010. – 596 с.

10. Короленко М. Г. История Адмиральского дома на Соборной / М. Г. Короленко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old.mkrada.gov.ua/center/archive9d60-2.html?id=561>
11. Левченко Л. Л. Купецтво Півдня України кінця XVIII – початку XX ст.: огляд архівних фондів за темою дослідження / Л. Л. Левченко // Наукові праці. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». Миколаївська філія. – Т. 62. Випуск 49. – Миколаїв, 2006. – С. 119–127.
12. Рабинович Осип // Электронная еврейская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.eleven.co.il/article/13380>
13. Решетов С. Г. О даре городским головою Григорием Григорьевичем Маразли здания дворца на ул. Софиевской городу Одессе для устройства в нем Музея изящных искусств / С. Г. Решетов // Вісник Одеського художнього музею. – 2014. – № 1. – С. 8–27.
14. Русский биографический словарь: Притвиц – Рейс / Изд. под наблюдением председателя Императорского Русского Исторического Общества А. А. Половцова. – Санкт-Петербург: тип. И. Н. Скороходова, 1910. – Т. 15. – 559 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dlib.rsl.ru/viewer/01002921701#?page=1>
15. Троицкий Н. Реформы 1861–1874 гг.: Земская, городская и судебная реформы / Н. Троицкий // Научно-просветительский журнал «СКЕПСИС» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://scepsis.net/library/id_1481.html
16. Цибуленко Л. О. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсона у розбудові муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX – на початку XX століття / Л. О. Цибуленко. – Херсон : ХЮІ НУВС, 2003. – 160 с.
17. Шевченко В. М. Реформи 1860–1890-х рр. у Російській імперії: сучасне трактування / В. М. Шевченко // Український історичний журнал. – 2013. – № 5. – 2013. – С. 117–123.
18. Шевчук Л. Нотаріат в Україні в складі Російської імперії / Л. Шевчук // Вісник Львівського університету. Серія : Юридична. – 2013. – Випуск 57. – С. 154–162.
19. Ярков В. В. Нотариат и медиация / В. В. Ярков, И. Г. Медведев // Нотариальный вестник. – 2008. – № 9. – С. 13–21.
20. Ясинська Л. Е. Організація і діяльність нотаріальних органів за судовою реформою 1864 р. в Росії / Л. Е. Ясинська // Вісник Львівського університету. Серія : Юридична. – 2000. – Випуск 35. – С. 114–116.

Н. В. Шевченко

ВЛИЯНИЕ УРБАНИЗАЦИИ НА РАЗВИТИЕ НОТАРИАТА ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

В статье рассматривается влияние урбанизационных процессов, развитие городов и городского образа жизни на развитие нотариата в Херсонской губернии во второй половине XIX века.

Трансформационные процессы в Российской империи были связаны с реформами 1860–1870-х гг., в частности – антикрепостнической, судебной, земской, городской, военной, которые повлияли на все сферы жизнедеятельности населения тогдашних губерний и дали толчок к росту городского населения и потребности возникновения нотариата.

Появление нотариата и развитие городов, его инфраструктуры в Одессе и Николаеве было связано с возникновением транспортной сети в городах, которая обусловила рост численности городского населения. Увеличение населения в городах вызвало потребность в осуществлении нотариальных функций, которые были связаны с куплей-продажей движимого и недвижимого имущества, завещаниям, распределением имущества между наследниками, введением в право владения имуществом, землей.

Во второй половине XIX века все чаще возникает потребность в осуществлении нотариальных функций, касающихся как отдельных личностей так и всего города. В частности, 11 апреля 1880 года, одесский нотариус Ринцкий Лука в своей нотариальной книге сделал запись о том, что П. Бонне (представитель Бельгийского акционерного общества конно-железных дорог) передает право на концессию Е. Отле, что позволило запустить первую линия конно – железной дороги в Одессе.

В Николаеве во второй половине XIX века увеличилось количество людей, которые стремились приобрести жилье и земельные участки. Но официально это нельзя было сделать без записи в актовую книгу нотариуса. Акты по купле-продаже имущества и земли осуществлялись наиболее известными и опытными нотариусами города В. Штулькерцом, М. Исаченком, С. Кузнецовым, В. Милеантом, П. Мистюком.

Потребность частных лиц и государственных учреждений в регистрации актов, заключенных при покупке и продаже движимого и недвижимого имущества, реестров, поручений, купчих свидетельств, закладных и дарственных записей, духовенства обусловило создание большого количества нотариальных контор в Одессе и Николаеве.

Ключевые слова: *нотариат; урбанизация; общественное управление; нотариальные функции; городское население; регистрация.*

N. Shevchenko

URBANIZATION IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF NOTARIATE IN KHERSON PROVINCE IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

The development of notariate in Kherson province in the late nineteenth century is viewed from the standpoint of urbanization processes, urban development and urban lifestyle.

Transformation processes in the Russian Empire were associated with reforms of the 1860–1870-ies, in particular, antislavery, justice, regional, and military reforms that influenced all the areas of provinces population life and became the main reason of the urban population growth and the need of occurrence notaries.

The appearance of notaries and urban infrastructure development in Odessa and Mykolaiv caused the development of transport network in the cities, which also led to the growing number of urban population. The increase in population number in cities prompted carrying out notary functions that included real estate and immovable property sales, drawing wills, property division, inheriting the right to property and land.

In the second half of the nineteenth century, there was an increasing demand for notarial services both individuals and the entire city. For instance, on April 11, 1880, Odessa notary Luka Ryntski in his registration book wrote that P. Bonnie (representative of Belgian joint-stock company of horse railways) conveyed his right to concession of E. Otle, which helped to launch the first line of horse-railway in Odessa.

In the second half of the nineteenth century in Mykolaiv, a number of people who wanted to purchase a house and lands grew significantly. It could be done officially by registering in the notary book. Acts of buying and selling property and land were made by well-known and most experienced notaries of the city like V. Shtulkerts, M. Isachenko, C. Kuznetsov, V. Mileant, P. Mistiuk.

The need for registration of private individuals purchase and sale acts for movable and immovable property, lists, orders, bills of sale certificates, donations and mortgage records, from the clergy caused appearing of a great number of notaries in Odessa and Mykolaiv.

Key words: notary; urbanization; public administration; notary services; urban population; registration.

Рецензенти: *Котляр Ю. В.*, д-р іст. наук, проф.
Міронова І. С., д-р іст. наук, доцент.

© Шевченко Н. В., 2016

Дата надходження статті до редколегії 10.05.2016

ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ У «ОСОБЛИВИХ» РАДЯНСЬКИХ ТАБОРАХ (1953–1954 РР.)

У статті автор досліджує умови формування, основний хід подій та результати повстанського руху українців у радянських «особливих» виправно-трудовах таборах після смерті Й. Сталіна. Проаналізовано структурні зміни у табірній системі, умови утримання в'язнів та ставлення керівництва до них. На основі документальних даних відтворено картину формування підпільних структур та планів учасників повстань. Детально описано систему автономного функціонування і самоуправління в'язнів Норильського, Річкового та Степового табору під час повстань. Особливу увагу автор звертає на активних учасників, керівників та їхні вимоги свободи, а не покращення умов. Доведено, що результатами повстань стало пришвидшення кардинальних змін у системі ГУЛАГу та її подальшої ліквідації.

Ключові слова: ГУЛАГ; повстання; «особливі» табори; ОУН; в'язні.

Сучасне вивчення історії повстанського руху неможливе без розгляду боротьби українців за свої права як всередині держави, так і за межами України. Саме одному з таких аспектів і присвячена доповідь. Тема повстання у радянських виправно-трудовах таборах довгий час замовчувалась, а доступ до джерельних матеріалів був обмежений, тому дані про ці події можна було дізнатися лише з мемуарів в'язнів, що були надруковані за кордоном або почути від них самих.

Метою нашого дослідження є розгляд масштабів участі та ролі українців в організації повстань 1953–1954 рр. у радянських «особливих» таборах, які стали відправною точкою змін всієї каральної системи в СРСР.

Норильський виправно-трудовий табір представлений як величезний виробничий комплекс, що розташований за полярним колом, на правому березі Єнісею. Саме тут у 1943 р. було організовано декілька відділень каторги, а у 1948 р. відділення спеціальних таборів. Крім того, виробнича база навколо Норильська була надзвичайно розгалуженою: будівництво та експлуатація Норильського мідно-нікелевого комбінату, кобальтового заводу, теплоелектростанції, водопроводу, гірничозбагачувальної фабрики, житла, Красноярського аффінажного заводу, будівництво Дудінського і Красноярського портів, авіапорту «Надія», автодоріг, шахт, об'єктів соціальної і культурної сфери та інших [13].

Безумовно, із розширенням виробничої інфраструктури зростала і кількість в'язнів. Якщо на момент заснування у 1935 р. їх кількість становила 1 тис. 200 осіб, у 1937 р. уже досягла 10 тис., то в 1951 р. – 73 тис. осіб, а у 1953 р. – 67 тис., також 19 тис. осіб знаходилося в Гірському таборі. Усього налічувалося 24 табірні відділення і 23 окремих табірних пункти. Станом

на 1 жовтня 1949 р. кількість засуджених за політичними статтями становила 53 % [3, с. 201–202]. З довідки спецвідділу Гірського табору дізнаємося, що станом на 1 липня 1953 р. у таборі знаходилося 19 545 осіб, із них націоналістів 10 227, терористів – 849, шпигунів – 1862, учасників повстанських організацій – 966 [9, с. 366].

І. Кривуцький згадував, що у 6 зонах серед засуджених із політичними статтями українці абсолютно переважали і становили від 60 до 80 % в'язнів. У норильські табори переводили в основному учасників національно-визвольних рухів із України, Прибалтики, а також іноземців. С. Семенюк відзначав, що в'язні пам'ятали наказ Проводу ОУН: продовжувати боротьбу за волю України й інших поневолених народів скрізь і за будь-яких обставин [2, с. 39].

Після приїзду у табір західних українців та жителів прибалтійських республік – учасників національного руху опору, дух табірної життя почав змінюватися. Якщо раніше норильські ув'язнені навіть брали участь у трудових змаганнях і перевершували норми виробітку, то новоприбулі працювали без ентузіазму, часто відмовлялись від роботи. Вони агітували в'язнів до бунту, свідомо вибирали протидію, а не покірність. Карагандинському етапу вдалося змінити клімат у Гірському таборі.

Віктор Булгаков згадує, що коли він потрапив до Мінерального табору, то побачив чіткі риси національних угруповань: «У прибалтів була тісно згуртована організація, але без грамотної ієрархії, а оунівці, українці, були дуже високоорганізовані, у них старші були іще з волі, вони знали один одного, у них структура виникала на місці майже автоматично» [14, с. 450].

Приводом для виступів, що тривали з травня по липень 1953 р., стали декілька випадків застосування зброї і вбивства у 1, 4 та 5 табірних пунктах. Є. Грицяк висловив припущення, що адміністрація табору,

яка відчувала, що повстання відбудеться, вирішила таким чином виявити і знищити організаторів та активістів. Але вони не очікували таких масштабів спротиву і єдності ув'язнених у боротьбі за свої права [10, с. 60–61].

У повідомленні керівника тюремного управління МВС СРСР М. Кузнецова вказувалось, що у Гірському таборі 25 травня при етапуванні було застосовано зброю і вбито одного ув'язненого із 1 табірному пункту, цього самого дня було вбито також одного в'язня із 4 табірному пункту, 26 травня було відкрито автоматну чергу по в'язнях 5 табірному пункту і поранено 7. Тому у 4 і 5 табірних відділеннях засуджені в кількості 7 тис. осіб відмовилися вийти на роботу. В'язні висунули вимогу щодо приїзду комісії з Москви для розслідування. Особливо підкреслювалося, що контингенту ув'язнених у 5-му табірному відділенні прибули з Караганди у жовтні 1952 р. і були в основному «бандерівцями» [9, с. 321]. Саме вони станом на травень 1953 р. створили повстанську організацію, якою керував засуджений на 25 р. колишній член УПА Степанюк Герман Петрович [9, с. 387].

Гаслом бунтівників стало бандерівське «Воля або смерть», а прапором – чорне полотнище із червоною смугою. [5, с. 480]. Наприклад, у жіночому відділенні ув'язненні висунули вимоги до Радянського уряду щодо перегляду каральної політики, були вивішені чорно-червоні прапори. Повстання у жіночому відділенні тривало з 28 травня по 7 червня і знову відновилося з 26 червня по 7 липня 1953 р. Основними вимогами усіх ув'язнених були: зменшення робочого дня, ліквідація реєстраційного номеру на одязі, відміна обмежень на переписку з рідними, поширення амністії на політичних ув'язнених [11, с. 246].

О. Валюм у спогадах вважає, що у них було тільки два виходи: свобода або смерть. У 3-му табірному пункті 8 червня було обрано комітет із 15 осіб, який очолив Борис Шамаєв. К. Королю і Р. Загоруйко було доручено вести роз'яснювальну роботу серед західних українців, яких було близько 80 % всього табірному населення з метою недопущення національної ворожнечі [4, с. 122–124]. У випадку відмови у задоволенні вимог, комітет пропонував замінити каторжні роботи «смертної казньою», мотивуючи своє рішення тим, що в умовах Півночі і тяжкої праці вони втрачать здоров'я і все одно загинуть. У цьому був увесь сенс гасла «Свобода або смерть». Протриматися в'язням 60 діб сприяли: погода (був полярний день, і за увесь період майже не було дощів), тісна дружба між національними братствами, високий рівень моральності і жага свободи [4, с. 139–151].

Щодо кількісних показників, то у 4-му відділенні знаходилося 3286 в'язнів і на будівельному майданчику 600 осіб, які не вживали їжу і не поверталися у житлову зону. У 5-му відділенні – 2396 в'язнів, на будівельному майданчику – 400 осіб і на цегельному заводі – 100 осіб, активну роботу за продовження спротиву вели в основному «бандерівці» у кількості 20 осіб. У 6-му табірному пункті знаходилося 3015 засуджених жінок, в основному української національності. 5 осіб, серед яких Мазепа і Зеленська вели агітацію за продовження спротиву, всі колишні учасниці УПА.

Станом на 3-тє червня у результаті невиходу на роботу 1, 4, 5, 6 відділень було повністю зупинено роботи на «Горбуди» і на копальні. Керівництво табору повідомляло, що була небезпека поширення повстання на інші табірні відділення та місто, тому прийняті заходи щодо відділення основної маси ув'язнених від українських націоналістів і вилучення організаторів у 5-му відділенні, але це не допомогло. Ув'язнені українці планували вийти на роботу, об'єднатися з 4 табірним відділенням, після чого з робочої зони в табір не повертатися, зв'язатися з іншими таборами і населенням Норильська. Агент повідомляв, що «група українців у кількості приблизно 16 осіб проводить активну роботу серед ув'язнених по активізації страйку і паралізації роботи оперативного складу». У 2 і 3 табірних відділеннях українці також прагнули вплинути на іншу частину ув'язнених [9, с. 328–330].

У період повстання налагодилось тісне співробітництво між земляцтвами. У штабі повстанців були представники різних національностей. В'язні вперше звернулись за підтримкою, налагодили зв'язок з містом і запустили тисячі листівок. Є. Грицяк у зверненні до табірників промовив: «Дорогі друзі, усе, що відбувається нині в Норильську, є не тільки нашою справою, а частиною великої боротьби всього совєцького народу за свою гідність і людські права» [6, с. 5].

Під час повстання створювали комітети, де українці переважали. Наприклад, у 4 табірному відділенні в комітет входили 6 українців (Грицяк, Клятченко, Степанюк, Шур, Ніколишин, Лубинець), 3 росіянина, 2 білоруси, 1 чеченець, 1 армянин, 1 серб, 1 поляк, 1 єврей, 1 литовець. У жіночому 6-му табірному відділенні спостерігалася така сама ситуація. У комітет входили 6 українок (Нич, Чорна, Коваль, Мазепа, Зелінська, Петрашук), 1 естонка, 1 латвійка та інші [11, с. 74–86]. Про те, що українці були в авангарді повстання свідчать дані про вбитих під час нападу на штрафний барак від 4 червня 1953 р. (Прийдун І. О. – українець, Тернопільська обл.; Осташ Б. М. – українець, Станіславська обл.; Хомік А. Т. – українець, Волинська обл.; Деркач І. С. – українець, Тернопільська обл.; Прокочук Р. І. – українець, Рівненська обл.; Попик І. І. – українець, Дрогобицька обл.) [9, с. 334–336].

Чорні прапори були замінені на червоні з чорною половою. Прапор був зшитий із 6 простиней – 4 червоних і 2 чорних, піднятий на 9-ти метрову висоту і його було видно всьому Норильську. У дні повстання тривали репетиції, виступав хор, працювали бібліотеки, ставилися концерти, організовувалися спортивні змагання, шість разів з успіхом пройшла вистава «Назар Стодоля» Т. Шевченка у 4-му табірному відділенні, не було жодного терору кримінальних в'язнів, навіть жодної бійки.

Керівництво МВС СРСР пішло на деякі поступки, зокрема було дозволено зняти номери з одягу в'язнів, посылати додому по 1-му листу на місяць та ввести 9-годинний робочий день, всі інші вимоги продовжували розглядати. Разом з тим планувалося активних учасників повстання перевести на тюремний режим на 2 роки у м. Красноярськ, інші 1000 в'язнів, в основному українців планували перевести у Береговий табір [9, с. 341–344].

Відомий грузинський письменник Чабуа Амiredжібі, колишній політв'язень і учасник повстання в Норильську, вважає, що «Норильське повстання було повстанням українців, литовців та кавказців...». Особливістю Норильського повстання 1953 р. стало те, що у кожній із п'яти повсталих зон був свій, відмінний від інших, характер протесту, свій керівник і представницький комітет політв'язнів для переговорів із владою. Але у комплексі всі вони творили одне велике повстання, кероване українцями [1].

Щодо жертв повстання, то лише в 5-му табірному відділенні, де 1400 ув'язнених, в основному українці і прибалти, відмовились виходити з бараків, керівництво ввело 40 озброєних солдат. Очевидці стверджували, що протягом декількох днів у різних відділеннях було вбито декілька сотень ув'язнених [14, с. 457].

Табірний суд Норильського ВТТ 12–18 січня 1954 р. розглянув справи 9 організаторів повстання у жіночому відділенні, серед них були Олександра Зеленська, Ангеліна Петрашук з Волинської області, Марія Ніч, Анастасія Ясків, Анна Мазепа, Стефанія Коваль зі Львівська обл. Усім їм було додано значні терміни – від 4 до 10 років ув'язнення, а речові докази – 2 чорні прапори із червоною смугою знищили [9, с. 400–404].

Під час повстання у Річковому таборі (липень–серпень 1953 р.) ув'язнені заявляли «Геть рабство, геть цю владу і експлуатарів. Радянської влади більше не існує, досить нас експлуатувати. Геть рабство, хай живе свобода» [9, с. 460–461].

Володимир Малюшенко заявив, що «Ми зараз боремося за самостійну Україну, за пшеницю, яку кровопивці пожирають, ми не визнаємо ніякого радянського уряду, не виходимо на роботу тому, що нам не обхідне самостійне життя, а не робота на паразитів-кровопивців» [10, с. 67].

24 липня рішенням МВС СРСР для Річкового табору було встановлено 9-годинний робочий день, вирішено зняти з одягу номери, дозволити по одному листу на місяць, дозволено переводити сім'ям зароблені гроші і збільшено видачу зароблених коштів до 300 рублів на місяць, дозволено зустрічі ув'язнених з родичами, але табірні пункти № 2, 3, 16, серед яких були ув'язнені з Караганди, відреагували негативно і на роботу у кількості 8 тис. 700 осіб не вийшли у результаті чого перестали працювати шахти № 7, 12, 14, 16 і ТЕЦ-2.

Реакція в'язнів була наступною: «Гарна пільга – зняти номер, а він мені і не заважав, нехай хоч на всю спину малоюють. Свободу давайте!», «Ні, за це вугілля більше не отримає. Свобода потрібна, свобода!»

У ніч з 26 на 27 липня відомі 16 керівників українських націоналістів у 15 табірному пункті були ізольовані і етаповані в інший табірний підрозділ, таким чином, повстання було частково обезголовлено. «Серед останніх націоналістів ця подія викликала хвилювання, особливу настороженість, замкнутість у малі групи, перевірку один одного і виявлення причин розкриття групи», – повідомляв агент керівництву табору [9, с. 478–487].

Станом на 1 серпня 1953 р. у Річковому таборі знаходилося знаходилося 38 579 в'язнів, із них 2964 шпигуни, 2162 трощісти, 16 812 націоналістів, серед

яких українців – 10 495, литовців – 2 935, латвійців – 1075, естонців 1521, учасники повстанських груп – 427. Серед 53 убитих у 10-му табірному відділенні 1 серпня 1953 р. було 30 українців [9, с. 513–523].

Документи про повстання у Степному таборі у травні–червні 1954 р. свідчать, що перші свідчення про заворушення надійшли 17 травня у телеграмі на ім'я начальника ГУЛАГу Долгих, де йшлося про те, що у 3-му табірному пункті надзвичайний стан, у таборі було застосовано зброю і є убиті з боку ув'язнених. Як виявилось згодом, міністру МВС Круглову доповідали, що у ніч на 18 травня 400 ув'язнених намагалися проникнути у жіночу зону, розібрали 2 кам'яні стіни, до них була застосована зброя, у результаті чого 13 людей загинуло, 32 тяжко поранено, розгромлено службові приміщення, станом на 18 травня 3200 в'язнів не вийшли на роботу [8, с. 615–616].

Керівництво ГУЛАГу пропонувало перевести всіх на суворий режим, позбавити переписки і заліків робочих днів. Зі слів начальника УМВС Карагандинської області С. Коновалова усіма справами у таборі керували оунівці і чим більше з ними розмовляли, тим більше вони виставляли вимог. Міністр внутрішніх справ повідомляв, що у цьому табірному пункті знаходився особливий контингент ув'язнених за найбільш небезпечні контрреволюційні злочини. Згідно з довідкою спецвідділу Степового табору про склад ув'язнених станом на 10 червня 1954 р., всього утримувалося в'язнів – 20698 осіб, із них росіяни – 2661, українців – 9596 осіб, литовців – 2690 осіб, латвійців – 1074, естонців – 873 [8, с. 628]. Більшість у таборі (72 %) було засуджено за статтею «зрада Батьківщини» на 20–25 р. позбавлення волі [7, с. 76].

Станом на 15 червня ув'язнені побудували третю і четверту лінії загородження всередині зон, патрульну і дозорну службу несли в основному оунівці і прибалтійські націоналісти, за допомогою повітряного змія зверталися до жителів Кенгіра з проханням викликати члена Президії ЦК КПРС. Невихід в'язнів на роботу зупинив будівництво збагачувальної фабрики, ТЕЦ, гідрозула і житлово-побутових об'єктів заводу, а також було зупинено виробничі підприємства – цегельний завод, деревообробний, завод залізобетонних виробів.

У пояснювальній записці К. Кузнецов повідомляв, що після того, як його було позбавлено керівництва переговорною комісією, то владу в таборі в середині травня взяли націоналісти. Західні українці і литовські націоналісти разом із чечено-інгушами виходили на роботу з метою зв'язку із ув'язненими із рудника. Вони досягли цього завдяки допомозі вільнонайманих працівників і ставили своєю метою боротися проти радянського ладу і його каральної політики.

Було організовано відділ безпеки, військовий і відділ пропаганди, які відповідно очолювали Слученков, Келлер і Кномпус. При відділі безпеки було створено комендатуру і поліцейський відділ, які очолював Іващенко, а також розшукове бюро, яке очолював Віктор на прізвище «Ус». Було створено систему барикад, ходів сполучення і загороджень від можливих обстрілів, введено внутрішню караульну службу і штаби спротиву у кожному табірному пункті було

призначено командирів корпусів, а в них командирів бараків, секцій, бригад і ударні загони у житлових секторах.

Відділ пропаганди намагався донести інформацію до вільного населення про становище у таборі і причини невиходу ув'язнених на роботу у зв'язку із застосуванням зброї і загибеллю в'язнів.

Ірена Аргінська 45 років по тому згадувала: «Це був чудовий час. Я ніколи, ні до, ні після не відчувала себе такою вільною» [14, с. 465].

З 24 червня до табірної пункту прибуло 5 танків, які Міністр Внутрішніх Справ С. Круглов дозволив використовувати, але в основному як моральну і таранну силу. 26 червня спеціальну операцію із залученням танків, внутрішніх військ і пожежних машин було проведено успішно, застосовано прицільний вогонь із рушниць і карабінів у результаті чого серед в'язнів було знайдено 35 мертвих тіл [8, с. 631–644].

Після придушення повстання рішенням колегії МВС СРСР було визначено, що активну участь взяли

в'язні двох чоловічих і одного жіночого табірної пункту, у яких утримувалося 5392 ув'язнені. Основною масою із них були в'язні засуджені за «зраду Батьківщині та інші тяжкі злочини (72 % – оунівці та прибалтійські націоналісти) [8, с. 656].

Таким чином, саме після того, як значну кількість українців і прибалтів було переведено до «особливих» таборів, ситуація почала змінюватися, адже саме вони мали досвід боротьби за свободу зі зброєю в руках. Українці були організаторами, основними учасниками і найбільше постраждали в результаті повстань. Під час заворушень було налагоджено тісне співробітництво між земляцтвами, створено систему самоуправління таборів. Вимоги в'язнів свідчили, що їх більше не цікавить покращення умов проживання у застінках ГУЛАГу, вони вимагали перегляду справ і свободи. Завдяки поступкам адміністрації було розпочато незворотні зміни усєї табірної системи, яка здавалася непорушним монолітом протягом декількох десятиліть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амирэджиби Ч. Первый этап нашей борьбы предполагал достижение «свободы в заключении» / Ч. Амирэджиби. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.memorial.krsk.ru/memuar/Kasabova/07/Amirj.htm>
2. Бондарук Л. Роль українського руху опору в організації Норильського повстання / Л. Бондарук // Історичний архів. Наукові студії : Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили – Вип. 4. – 2010. – С. 38–42.
3. Бородкин Л. Никель в заполярье: Труд заключенных Норильлага / Л. Бородкин, С. Эртц / ГУЛАГ : Экономика принудительного труда. – М. : РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2008. – 320 с.
4. Валу А. А. «...у нас было только два выхода: свобода или смерть». // О времени, о Норильске, о себе... Кн. 6 / ред.-сост. Г. И. Касабова. – М. : ПолиМЕдиа, 2005. – С. 84–151. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=page&num=10441>
5. В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Українське ХХ століття / В. В'ятрович; Центр дослідження визвольного руху. – Львів : Часопис, 2013. – 700 с.
6. Грицяк Є. Норильське повстання / Є. Грицяк / Харківська правозахисна група; худож.-оформлювач Б. Захаров. – Х. : Права людини, 2008. – 104 с.
7. ГУЛАГ: его строители, обитатели и герои / Под ред. И. В. Добровольского. – Международное общество прав человека – Франкфурт-на-Майне; М. : Международное общество прав человека, 1999. – 456 с.
8. ГУЛАГ (Главное управление лагерей). 1917–1960 / Под ред. А. Н. Яковлева; сост. А. И. Кокурин, Н. В. Петров; науч. ред. В. Н. Шостаковский. – М. : Материк, 2000. – 888 с.
9. История сталинского ГУЛАГа. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов : собрание документов в 7 т. Т. 6. Восстания, бунты и забастовки заключенных / Отв. ред. и сост. В. А. Козлов. Сост. О. В. Лавинская. – М. : РОССПЭН, 2004. – 736 с.
10. Козлов В. Массовые беспорядки в СССР при Хрущеве и Брежнев (1953 – начало 1980-х гг.) / В. Козлов. – М. : РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2010. – 463 с.
11. Куртуа С. Черная книга коммунизма / С. Куртуа, Н. Верт и др. – М. : «Три века истории», 2001. – 710 с.
12. Макарова А. Норильское восстание / А. Макарова // Воля. – 1993. – № 1. – С. 68–108.
13. Система исправительно-трудовых лагерей в СССР / Сост. М. Смирнов. – М. : Звенья, 1998. – 600 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.memo.ru/history/NKVD/GULAG/index.htm>
14. Эпплбаум Э. ГУЛАГ. Паутина Большого террора / Э. Эпплбаум. – М. : Московская школа политических исследований, 2006. – 608 с.

С. А. Ярошенко

ПОВСТАНЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ УКРАИНЦЕВ В «ОСОБЫХ» СОВЕТСКИХ ЛАГЕРЯХ (1953–1954 гг.)

В статье автор исследует условия формирования, основной ход событий и результаты повстанческого движения украинцев в советских «особых» исправительно-трудовых лагерях после смерти И. Сталина. Проанализированы структурные изменения в лагерной системе, условия содержания заключенных и отношение руководства к ним. На основе документальных данных воспроизведено картину формирования подпольных структур и планов участников восстаний. Подробно описана система автономного функционирования и самоуправления заключенных Норильского, Речного и Степного лагеря во время восстаний. Особое внимание автор обращает на активных участников, руководителей и их требования свободы, а не улучшение условий.

Доказано, что результатами восстаний стало ускорение кардинальных изменений в системе ГУЛАГа и ее дальнейшей ликвидации.

Ключевые слова: ГУЛАГ; восстание; «особые» лагеря; ОУН; заключенные.

S. Yaroshenko

UKRAINIAN REBEL MOVEMENT IN THE «SPECIAL» SOVIET CAMPS (1953–1954 EARS)

The author in the article explores the conditions of formation, the main course of events and the results of the Ukrainian's rebellion in the soviet «special» labor camps after the death of J. Stalin. The analysis of structural changes in the camp system, the conditions of prisoners life and the attitude to them. The author reproduced picture of the underground structures and plans uprisings participants on the basis of documentary evidence. The system of autonomous operation and self-government of prisoners in Norilsk, Steppe and River camps during the rebellions described in details. Particular attention is drawn to active participants, leaders of the rebellions and their demands freedom, not to improve conditions. The basis of the uprisings was a struggle for dignity and their rights. The author describes the structure of international relations and a system of mutual assistance in Soviet camps. It is proved that the results of the rebellions were the acceleration of fundamental changes in the GULAG and its subsequent liquidation. The question about the number of victims is open and requires further study because memories of prisoners and official data are diverse.

Key words: GULAG; rebellion; «special» camps; OUN; prisoners.

Рецензенти: *Котляр Ю. В.*, д-р іст. наук, проф.
Тригуб О. П., д-р іст. наук, проф.

© Ярошенко С. О., 2016

Дата надходження статті до редколегії 13.05.2016

Розділ 2

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ДУХОВНО-ЛИЦАРСЬКІ ОРДЕНИ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

У статті дається визначення терміну «духовно-лицарські ордени». Аналізуються причини виникнення орденів. У статті розглянуто три духовно-лицарські ордени: орден Тамплієрів, орден госпітальєрів і Тевтонський орден. Аналізуються символи, які були притаманні кожному з орденів. У статті порівнюються статuti кожного ордену. Розглянуто досягнення, які здобули представники кожного з орденів. Висвітлені обітници, які приймали лицарі при вступі до ордену.

Ключові слова: духовно-лицарські ордени; орден Тамплієрів; орден госпітальєрів; Тевтонський орден.

Духовно-лицарські ордени – військово-чернечі організації західноєвропейських лицарів, що виникли в XII ст. в епоху хрестових походів з метою захисту паломників і хворих при християнських святинях у Палестині. Пізніше зосередилися на веденні «святої війни» за Гроб Господній, боротьбі з «невірними» в Іспанії та Прибалтиці, придушенні еретичних рухів.

У Європі з 1100 р. по 1300 р. виникло 12 лицарських духовних орденів. Найбільш життєстійкими, здатними протистояти будь-чому були орден Тамплієрів, орден госпітальєрів і Тевтонський орден.

По-перше, розглянемо Орден тамплієрів. Офіційна назва ордену була така: «Тасмне лицарство Христове і Храму Соломона». Ця військово-чернеча організація відома у нас під декількома назвами: Орден бідних лицарів Ісуса із Храму Соломона; Орден бідних братів Іерусалимського Храму; Орден Тамплієрів.

1118–1119 рр. вважаються датою заснування цього ордену. Він був створений дев'ятьма французькими лицарями, яких об'єднав Хуго де Пейнсон із Шампані. Протягом дев'яти років ніхто не чув про існування ордену. У 1127 році дев'ять лицарів повертаються до Франції, щоб заявити про життєздатність свого ордену. І вже в 1128 р. орден офіційно визнається церковним Собором у Труа (Шампань).

Орден мав свій символ. Ним був білий плащ із червоним восьмикутним хрестом. Печаткою ордену стало зображення двох лицарів, які сидять на одному коні. Це вказувало на бідність і братерське єднання.

Вступаючи в Орден, лицарі одночасно ставали ченцями, тобто приймали чернечі обітници слухняності (покірності), бідності й безшлюбності. Устав тамплієрів, як затверджується, був розроблений самим св. Бернардом і затверджений на церковному Соборі у французькому місті Труа Римським папою Євгенієм III в 1128 році. Основою Уставу тамплієрів послужив устав чернечого Ордену цистерціанців (не військово-чернечого, а просто католицького-чернечого), самого строгого й твердого уставу. Члени Ордену тамплієрів

ділилися на три стани: лицарі; священики; сержанти (служителі, пажі, зброєносці, прислуга, солдати, охоронці й т. п.).

Дотриманням суворої дисципліни й беззаперечної слухняності тамплієрам удалося домогтися організованості. У результаті вони заволоділи величезними багатствами. Тамплієри стали власниками корабельних і портів, не кажучи про численні землі. До того ж у них був свій могутній флот. Доходило до того, що вони могли позичати величезні суми грошей монархам, які втратили своє становище, у результаті чого мали можливість впливати на державні справи. З історичних джерел відомо, що саме тамплієрами були введені бухгалтерські документи й банківські чеки [6, с. 41–43].

Лицарі Храму не цуралися науки, усіляко заохочували її розвиток. До того ж намагалися всі нові технічні винаходи тримати в себе. Відомо, що, наприклад, компас, уперше використали саме тамплієри.

Лицарі-тамплієри були вправними хірургами. Часто їм доводилося лікувати поранених, що, зрештою, входило до обов'язків членів ордену.

Тамплієри славилися своєю хоробрістю й досвідченістю у військовій справі. Тому в XI ст. їм була подарована фортеця Газа у Святій землі. Хоча однією з обітниць лицарів була обітниця послуху, що припускало й простоту в стосунках, однак тамплієри славилися своєю зарозумілістю. Саме вона й стала однією з причин поразки християн у Палестині.

1191 рік став роком загибелі або розпаду ордену Тамплієрів, які не змогли втримати фортецю Сен-Жан-д'Акр під час Хрестового походу. Однак, частина його продовжувала існувати.

У Німеччині король Генріх обмежився тим, що оголосив орден розпущеним, однак ще й в 1318 році госпітальєри скаржилися Папі, що хоча орден і розпущений, але тамплієри продовжують володіти своїм майном і проживати в замках.

В Італії наказ Папи Римського про арешт тамплієрів був виконаний швидко й неухильно. Однак, орде-

ну був нанесений нищівний удар і фактично 13 жовтня 1307 року орден тамплієрів припинив своє існування. У всякому разі, як організована сила, як дієздатна організація. Хоча маршал ордену, драпієр і скарбник були арештовані на Кіпрі тільки 27 травня 1308 року, але судові процеси проти тамплієрів уже йшли щосили й ці останні вищі сановники ордену просто очікували своєї долі.

Юридично орден Тамплієрів припинив своє існування на підставі булл Папи Римського Клементя V від 22 березня 1312 року, 2 травня 1312 року і 6 травня 1312 року. З погляду сучасного права це законні розпорядження, тому що й створений орден був також буллою Папи Римського.

Останній Великий Магістр ордену тамплієрів Жак де Молі був визнаний винним у пред'явлених йому обвинуваченнях, присуджений до смерті й спалений на багатті в 1314 році у Парижі [1, с. 475–481].

Наступним відомим орденем є Орден госпітальєрів. 1070 р. став роком заснування у м. Палестині купцем Мауро з Амальфі госпітально для прочан до святих місць. Для охорони залучалися лицарі, які верхи могли відігнати розбійників. З кожним роком госпіталь розростався, перетворившись через якийсь час на братство з догляду за хворими й пораненими. Воно почало набувати значення в найвищих колах, його позиції стали міцними й непохитними. У 1113 р. братство офіційно визнається Папою Римським, перетворюючись на духовно-лицарський орден. Братство почало називатися «Орден вершників госпітально святого Іоанна Єрусалимського».

Як і в тамплієрів, у госпітальєрів були три обітниць: послуху, бідності й безшлюбності. За свій символ лицарі взяли білий восьмикутний хрест, розташований на лівому плечі чорної мантії. Щоб засвідчити обітницю послуху, у мантії були зроблені дуже вузькі рукави, що показували, наскільки мало свободи в ченця. Через певний проміжок часу лицарі змінили колір свого одягу. Відтепер вони почали носити червоне вбрання з хрестом, який був розташований на грудях.

Орден розпадався на три категорії: тут були просто лицарі, капелани та службова братія. Главою ордену був проголошений Раймонд де Пюї, призначений Великим магістром. Щоб прийняти важливі рішення, лицарі збирали генеральний капітул. З метою продемонструвати, що госпітальєри не прагнуть багатства й згодні його позбутися, члени капітулу повинні були віддавати Великому магістрові гаманець із вісьма динарами [2, с. 92–98].

Протягом тривалого часу догляд за пораненими й хворими був одним з основних завдань ордену. Головний госпіталь, розташований у Палестині, уміщав близько 2 тисяч ліжок. Іоанніти безкоштовно допомагали біднякам, намагалися нагодувати їх, чим могли. Підкидьки й немовлята також не були обійдені увагою госпітальєрів. Що цікаво, умови для всіх, хто знаходився в госпіталях або притулках, були однакові, незалежно від наявності або відсутності грошей.

Проте незабаром пріоритети змінюються. Із середини XII ст. лицарі зобов'язані захищати прочан і воювати з невірними. Орден уже не бідний: йому

належать землі в Південній Франції й Палестині. З кожним роком вплив іоаннітів зростає й стає практично рівним впливу тамплієрів.

Кінець XII ст. не був щасливим для лицарів. Християни були вибиті з Палестини, й іоаннітам довелося переселитися на острів Кіпр. Незабаром вони втрачають практично всі землі в Європі. Тоді вони вирішують знову спробувати своє щастя й пристають до європейських берегів. Карл V, імператор Священної Римської імперії, дарує лицарям Мальтійський архіпелаг. З того часу іоанніти почали називатися мальтійськими лицарями.

Для вступу до ордену госпітальєрів 1262 р. треба було довести, що ти належиш до дворянського стану. Але з часом вимоги прийому до ордену змінилися. З'явилося дві категорії бажаючих вступити до ордену. Одна з них припускала вступ за покликанням, а інша – за правом народження. Люди, які вступали до ордену за покликанням, повинні були тільки довести, що їхні предки не були ремісниками або рабами. До ордену мали право вступити й монархи, які зуміли переконати всіх у своїй прихильності до християнства. Як не дивно, але Мальтійський орден відкривав свої двері також для жінок.

У лицарів Мальтійського ордену були свої обов'язки, якими не можна було нехтувати. Вони повинні були знаходитися постійно в казармах і покидати їх тільки з дозволу Великого магістра. У казармі лицарів, або конвенті, вони зобов'язані були провести не менше 5 років. Конвенти знаходилися на острові Мальта – їхній основній резиденції. Також до обов'язків мальтійців входило плавання на кораблях ордену протягом 2,5 років, що мало назву «караван».

Минали віки, змінювалися відносини лицарів Мальтійського ордену із зовнішнім світом. Середина XIX ст. принесла свої нововведення. Мальтійський орден із військового став духовно-благодійним закладом. Він існує й донині, продовжуючи виконувати цю функцію, його резиденція розташована на Мальті й у Римі [5, с. 19–22].

Третім впливовим орденем вважався Тевтонський орден (Орден дому св. Марії в Єрусалимі). Це був католицький військово-чернечий орден, заснований німецькими хрестоносцями наприкінці XII ст. на базі шпиталю («Дім святої Марії») для германських хрестоносців. Інакше його також називають Пруським або Німецьким орденем.

Орден здійснював політику папської експансії в Прибалтиці і північно-західних руських князівствах. На захоплених орденем територіях проводилося насильницьке окатоличування населення.

Орден був заснований у 1128 р. в Єрусалимі невеликою групою багатих німців з метою надавання матеріальної допомоги хворим і бідним прочанам германського походження. Невелика група швидко перетворилася у товариство, члени якого стали називатися братами святої Марії Тевтонської.

Близько 1189 року син Фрідріха Барбаросси надав новому ордену військовий характер, дав йому устав тамплієрів і форму одягу – білий плащ із чорним хрестом. В 1191 р. папа Климент III затвердив устав ордену і його назву – Тевтонський орден.

Першим начальником ордена був Генріх Вольд-ботт. Перетворившись на військову установу, Тевтонський орден зберіг і свій первісний характер релігійно-благочинної установи з багатьма правилами монастирського життя. Поповнювався він, головним чином, членами германських аристократичних родин.

Орден складався з п'яти класів: братів-лицарів (представників лицарського стану); братів-священиків (вони проводили церковну службу й займалися науковою діяльністю); інших братів (простих воїнів і ченців); напівбратів (мирян, задіяних на різних господарських роботах); фаміліарів (багатих мирян, які підкорялися ордену й надавали йому матеріальну підтримку, а також у разі своєї смерті заповідали йому весь свій статок). Пізніше, у XIV ст., додалися сестри й напівсестри. Їх набирали до ордену з нижчих станів, щоб вони виконували обов'язки служниць, а також доглядали за хворими й пораненими.

У 1196 р. на Святій Землі, у містах Аскалоні, Газі, Рамі, Яффі й Замсі, тевтонські лицарі заснували комтурства (комтурство – найменша адміністративна одиниця лицарського ордену). Це стало початком розширення володінь Тевтонського ордену. Основна сфера його діяльності поширювалася більше на Європу, ніж на Схід. Це пояснюється тим, що всі гарні території Сходу були вже зайняті лицарськими орденами, утвореними раніше (госпітальєрами й тамплієрами). До 1300 р. Тевтонський орден нараховував близько трьохсот комтурств, переважно в Європі. Ордену жертвували великі грошові суми, земельні володіння, монастирі, маєтки тощо. У тевтонців з'явилися впливові покровителі [6, с. 39–41].

Починаючи з 1210 р. Тевтонський орден швидко набирає силу й стає однією з найвпливовіших і наймогутніших організацій (поряд з госпітальєрами й тамплієрами). Такий успіх був наслідком умілого й грамотного керування орденом. Але все могло бути інакше, якби магістром не став Герман фон Зальц (1209–1239).

Магістрові Тевтонського ордену Герману фон Зальцу імператор дав титул князя Священної Римської імперії і дозволив прикрасити імперським орлом герби й корогви Тевтонського ордену. У свою чергу, Папа Римський також проголосив Магістра князем і вручив Герману фон Зальцу дорогоцінний перстень. Цей перстень відтоді передавався від Магістра до Магістра. Завдяки старанням Германа фон Зальца Тевтонський орден стає великим земельним феодалом. Тевтонці засновують храми на землях Баварії, Угорщини, Бельгії й Голландії.

У війську Тевтонського ордену панувала сувора дисципліна, чого бракувало багатьом арміям Європи. Також орден мав розгалужену систему розвідки, що давало велику перевагу при веденні бойових дій.

У 1234 р. тевтонці формально визнали свої володіння папським леном, але почувалися повноправними господарями, оскільки слабка папська влада не могла справити на них істотного впливу. Великий Магістр Тевтонського ордену Герман фон Зальц, щоб залучити на завойовані землі Пруссії німецьких колоністів, оголосив, що новозаснованим містам і їхнім жителям надаються різні пільги й привілеї.

У 1237 р. Тевтонський орден приєднав до себе Орден мечоносців, що зазнав перед цим поразки від русичів, литовців і земгалів. Орден мечоносців був перейменований у Лівонський орден. У 1240 р. тевтонські лицарі розпочали похід на Русь. Вони захопили Копор'я, Ізборськ, Псков і грабували землі Новгороду. Новгородський князь Олександр Невський на чолі руських військ виступив проти Тевтонського ордену й до 1242 р. звільнив усі руські землі від німецьких лицарів. 1243 р. тевтонські лицарі остаточно відмовилися від своїх завоювань на руській землі й уклали мирний договір з Новгородом.

До 1252 р. орден за допомогою європейських лицарів завоював Помор'я, а в 1254 р. – Самбію. У 1255 р. тевтонці заснували портове місто-фортецю Кенігсберг. У 1260 р. відбулося широкомасштабне повстання пруссів. Повстанці спалювали костюли, убивали священиків. Їм удалося захопити невеликі тевтонські замки, а всі великі тримати в облозі. І тільки 1274 р. Тевтонському ордену завдяки безперервному потокові підкріплення з Німеччини вдалося придушити повстання у Пруссії. Загалом ордену знадобилося 53 роки для цілковитого підкорення пруських земель. Остання провінція була завойована в 1283 р.

Одночасно із захопленням земель Тевтонський орден, користуючись безгрішшям дрібних земельних феодалів, скуповував всі землі до Одера.

У результаті своєї діяльності Німецький орден у Пруссії перетворився на суверенну державу. Орденська держава отримала міжнародне визнання, мала сильну, дисципліновану й добре навчену армію і право карбувати свої монети (золоті та срібні монети ордену мали обіг у всіх країнах Європи). До 1291 р. резиденція Великого Магістра Тевтонського ордену знаходилася в місті-фортеці Акрі, а після його падіння й захоплення мусульманами її перенесли до Венеції. У 1309 р. резиденція Тевтонського ордену переїздить до Мальборга. Мальборг був столицею орденської держави. Резиденція Великого Магістра розташовувалася в Мальборзькому замку, що вважався неприступним [3, с. 376–380].

На початку XIV ст. орденська держава в Пруссії досягла високого для свого часу економічного розвитку й навіть стала одним з найбільших виробників зерна в Європі. Крім того, вона торгувала бурштином, медом, деревиною й хутром. Було засновано 93 міста й 1500 сіл. Населення орденської держави досягло 600 тисяч осіб. Незважаючи на воєнні дії, що не припинялися, вона досягла багату чого й у галузі науки та мистецтва. Орден відкривав у Пруссії парафіяльні й народні школи, по закінченні яких багатьох учнів посилали на навчання до великих середньовічних університетів.

Проте попри процвітання Тевтонський орден хотів розширити територію своєї держави за рахунок земель Польщі й Великого князівства Литовського. У 1343 р., через воєнні дії проти Польщі, король Казимир був змушений підписати з тевтонцями мирний договір. Зрештою Польща відмовилася від прав на Помор'я, Михайлівську й Хельмінську землі.

У період з 1340 до 1410 р. тевтонські лицарі здійснили близько ста великомасштабних походів на землі

Великого князівства Литовського. Грабіжницьких нападів німецьких лицарів зазнали міста Брест, Вільно, Гродно, Новогрудок, Ліда. У другій половині XIV ст. відбулося значне посилення Польщі, особливо після об'єднання її з Литвою під владою династії Ягеллонів. У цей час Тевтонський орден планував чергове вторгнення на землі князівства Литовського, але польська сторона висловила своє несхвалення і зауважила, що якщо орден здійснить свої плани, то польське військо піде війною на тевтонські землі. У відповідь на цю заяву 6 серпня 1409 р. орден оголосив Польщі війну. Так почалася Велика війна, що тривала до 1411 р.

У 1411 р. між орденем, Польщею, Великим князівством Литовським і Мазовією був укладений мирний договір. Але не завжди орден захоплював нові землі силою. Наприклад, у Польщі багато міст добровільно перейшли під його владу. Їх приваблювали ясність і реальність тевтонських законів, а також Магдебурзьке право й податкові пільги. Польські королі, у свою чергу, йшли війною на міста, що пристали до ордену. Городяни, таким чином, перебували між двох вогнів і присягали на вірність то одним, то іншим. Так, після Грюнвальдської битви майже всі орденські міста зда-

лися полякам без бою. Але потім так само повернулися під владу Тевтонського ордену.

У 1454 р. орден знову розпочав війну з Польщею. Ця війна закінчилася перемогою поляків, а Тевтонський орден, що програв, був змушений визнати себе васалом Польщі.

У 1525 р. Великий Магістр ордену Альбрехт фон Ансбах, з роду Гогенцоллернів, прийняв лютеранство й здійснив секуляризацію Східної Пруссії, що стала відтепер спадковим герцогством, тобто зробив володіння католицького ордену світською власністю, а сам із гросмейстера Тевтонського ордену перетворився на герцога Пруссії. Але орден не перестав існувати. У 1526 р. його очолив Вальтер фон Кронберг (1526–1543). У 1801 р. Франція приєднала землі ордену на захід від Рейну, а в 1809 р. Наполеон своїм декретом заклав орден і віддав його землі на правому березі Рейна германським союзникам. Тевтонський орден був відновлений в Австрії в 1834 р., у якості католицької дворянської спілки. Після 1918 р. існує лише священницька галузь ордену (перетворена Папою Пієм XI на духовний орден) з резиденцією у Відні. Орден продовжує існувати також у рамках протестантизму в Утрехті [4, с. 125–128].

ЛІТЕРАТУРА

1. Егер О. Всемирная история в 4-х томах. – Т. 2. Средние века / О. Егер. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2000. – 696 с.
2. Заборов М. А. Иоанниты / М. А. Заборов // Вопросы истории. – 1984. – № 9. – С. 92–102.
3. История Европы. – Т. 2. Средневековая Европа. – М. : Наука, 1992. – 808 с.
4. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства / Ф. Кардини. – М. : Прогресс, 1987. – 384 с.
5. Кочан Н. Мальтійський орден / Н. Кочан // Людина і світ. – 1996. – № 7. – С. 19–22.
6. Логинова Р. Хрестові походи та духовно-лицарські ордени / Р. Логинова // Людина і світ. – 1996. – № 8. – С. 39–43.

Г. В. Высоцкая

ДУХОВНО-РЫЦАРСКИЕ ОРДЕНА В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ

В статье даётся определение термину «духовно-рыцарские ордена». Анализируются причины возникновения орденов. В статье рассмотрены три духовно-рыцарских ордена: орден Тамплиеров, орден госпитальеров и Тевтонский орден. Анализируются символы, которые были присущи каждому из орденов. В статье сравниваются статуты каждого ордена. Рассмотрены достижения представителей каждого из орденов. Раскрыты обеты, которые принимали рыцари при вступлении в орден.

Ключевые слова: *духовно-рыцарские ордена; орден Тамплиеров; орден госпитальеров; Тевтонский орден.*

H. Vysotska

SACRED-KNIGHTLY ORDERS IN MEDIEVAL EUROPE

Sacred-knightly orders are military-monastic organizations of knights that were created in the period of Crusades in XII–XIII centuries. The main purposes were: wars against unfaithful and spreading of Catholicism. Soon orders could become secular. All of them had strict regulations. Structure of sacred-knightly orders was hierarchical.

Each order was headed by Great Master. He was elected for life and approved by Pontifex. Principals of provinces (priors), marshals and commanders submitted to Great Master. All of them were representatives of General chapter which was convened periodically and had legislature. Order of knights-monks had hierarchical structure. Brothers-knights were primary. Squires and chaplains were next to them. Each order was headed by Great Master who was elected for life. Authority of Great Master was large. Council of other higher officials was near Masters. Periodically meetings of general chapters of brothers-knights were gathered. Orders could be divided among territories where monasteries were situated. Orders were submitted to Pontifex.

After entering into order knights became monks. They took vows of humility, poorness and celibacy. 12 sacred-knightly orders appeared in Europe from 1100 to 1300 years. The most resistant orders were Knights Templas, Order of Hospitallers and Teutonic Order.

Each order had its symbol that was disposed on clothes. White cloak with red octagonal cross was a symbol of Knights Templas. Order of Hospitallers took as a symbol white octagonal cross that was disposed on the left shoulder of black mantle. White cloak with black cross was a symbol of Teutonic Order.

Two of these orders exist nowadays. They are Order of Hospitallers and Teutonic Order.

Key words: *Sacred-knightly orders; Knights Templas; Order of Hospitallers; Teutonic Order.*

Рецензенти: *Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф.*
Боряк Г. В., д-р іст. наук, проф.

КИТАЙСЬКО-АМЕРИКАНСЬКІ ВІДНОСИНИ: ЗА ЧАСІВ МАО ТА ПІСЛЯ (1972–2014 рр.)

Автор, аналізуючи еволюцію американсько-китайських взаємин новітнього часу, розглядає США і Китай як головних суб'єктів сучасних міжнародних відносин у їх боротьбі за місце лідера в багатополлярному світі.

Ключові слова: США; Китай; міжнародні відносини; зовнішня політика; Мао Дзедун.

Якісно новий рівень відносин між США і Китаєм започаткували «азіатські шоки» Річарда Ніксона, починаючи з «гуамської доктрини» 1969 р. [1, с. 131]. Остаточну крапку в нормалізації американсько-китайського співробітництва поставив офіційний візит президента Р. Ніксона до КНР, який завершився підписанням 28 лютого 1972 р. у Шанхаї сумісного комюніке [2, р. 861–863]. На думку відомого історика-міжнародника Є. Бажанова, саме тоді Пекін і Вашингтон залучилися до «стратегічного діалогу» [3, с. 77].

Мета статті – проаналізувати еволюцію американсько-китайських взаємин новітнього часу.

«Тихоокеанська доктрина» Джеральда Форда 1974–1975 рр. надавала Китаю статус американського партнера у справі підтримки рівноваги сил (вочевидь наявність антирадянської спрямованості) в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та концептуально закріпила «позитивну» оцінку місця і ролі КНР у далекосхідній політиці США. За ствердженням газети «Нью Йорк пост», на «тихоокеанській доктрині США цілком можливо поставити тавро «зроблено в Китаї» [4, с. 186].

У період президентства Дж. Картера (1977–1981 рр.) відносинам з КНР американські стратеги приділяли особливу увагу. «В нашому світі, що занадто швидко змінюється, – підкреслював радник президента з національної безпеки, всесвітньовідомий політолог Зб. Бжизінський, – ніщо не має такого важливого значення, як нормалізація зносин між США і Китаєм ... Могутній і надійний Китай може сприяти підтримці міжнародної стабільності» [5, с. 135–136]. Тому нікого не здивувало те, що уряд Картера, дотримуючись курсу Р. Ніксона, й, остаточно досягнувши з китайською стороною наприкінці 1978 р. узгодження, з 1 січня 1979 р. встановив з КНР повні дипломатичні відносини [6, с. 379].

«Нова азіатська доктрина» президента Рональда Рейгана, серед головних пріоритетів якої знаходилися Японія, Китай [7, с. 160]; АСЕАН (Індонезія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, Малайзія), які прийнято разом з Південною Кореєю, Тайванем, Гонконгом (Сянганом) називати «нові індустріальні держави» [8, с. 3], підштовхнула і призвела до ситуації, коли американсько-китайський «шлюб по любові», був замінений «шлюбом за контрактом» [9, с. 117].

Після періоду тимчасової напруги в американсько-китайських взаєминах, що виникла після подій 1989 р. на площі Тяньаньмень, засуджених Вашингтоном, обидві сторони повернулися до підзабутого «стратегічного діалогу» в 1997–1998 рр. З 26 жовтня до 3 листопада 1997 р. відбувся державний візит голови КНР Цзян Цземіня до США. У сумісній американсько-китайській заяві, датованій 29 жовтня 1997 р., відмічалось «намагання до створення конструктивного стратегічного партнерства між Сполученими Штатами і Китаєм; погодження розглядать американсько-китайські зносини з точки зору довготривалої перспективи» [10, с. 250]. Заступник помічника міністра оборони США з проблем безпеки в АТР Курт Кемпбелл на питання редактора журналу «Зовнішня політика США» Джеккі С. Порт (січень 1998 р.) «Який вплив на АТР й на політику США будуть здійснювати зростання і розвиток Китаю...?» відповів: «Справа – ні в могутності Китаю, а скоріше – в характері цієї могутності. Мені здається, що Сполучені Штати дуже чітко заявили, що ми зацікавлені у сильному, надійному, стабільному та квітучому Китаю. Ми хотіли б, щоб цей розвиток був таким, при якому Китай зосереджував би зусилля для збереження і зміцнення регіональної стабільності, дотримувався б правил міжнародної торгівлі та усвідомлював життєво важливий зв'язок між бурхливим розвитком країни й дотриманням нею міжнародних принципів [11, с. 6–7].

Відповідний візит президента Б. Клінтона до КНР проходив з 25 червня до 3 липня 1998 р. (недозволена «розкіш» для американського керманіча 9 днів перебувати поза США). Візит проходив надзвичайно активно: Клінтон відвідав Пекін, Шанхай, Сянган (Гонконг), Сіань, Гуйлінь; виступав по центральному телебаченню; у прямому ефірі відповідав на питання мешканців. Можливо, лідерам обох країн дуже хотілося, щоб у свідомості й американців, й китайців з'явилося поняття «епоха Клінтона – Цзян Цземіня». У якійсь ступені їм це вдалося.

З приходом президента Барака Обама Сполучені Штати почали реалізацію стратегії «повернення до Східної Азії» та «широкого Тихого океану». Заради об'єктивності зауважу, що ці дії американського пре-

зидента були дуже схожими й нагадували «повернення Росії на Великий Схід» та «східну політику Володимира Путіна 2004–2008 років» [12].

Головні пріоритети зовнішньої політики американської адміністрації демократів знайшли відображення у програмній статті літнього номера «Foreign Affairs» за 2007 рік. У більш конкретному форматі концептуальний підхід Вашингтону до найбільшого регіону світу – Азіатсько-Тихоокеанського (який нараховує від 32 до 43 країн [13, с. 4] або від 34 до 46 держав з урахуванням країн тихоокеанських островів [14, с. 129]) та домінуючі напрямки тихоокеанської політики адміністрації Б. Обами були сформульовані у виступі Хілларі Клінтон у січні 2009 р. на засіданні сенатського комітету з іноземних справ у зв'язку з затвердженням її кандидатури на посаду Державного секретаря. Зміст її виступу зводився до того, що США готові використовувати всі можливості «м'якої» (як правило, демократичної, політичної, юридичної) та «жорсткої» (військової) сили для забезпечення глобального лідерства Вашингтона залежно від ситуації в світі, й конкретно – в АТР [15, с. 18].

У квітні 2009 р., на думку аналітика «Washington Post» Ю. Діонна, було дано визначення «доктрини Обами», зміст якої характеризувався як «форми реалізму, не дивлячись на розгортання влади Америки, але з розсудливістю, коли використання влади повинно бути перевірено практичними межами з доданням самосвідомості» [16].

Барак Обама під час свого візиту до Токіо у листопаді 2009 р. заявив наступне: «Як перший тихоокеан-

ський Президент Америки, я обіцяю вам, що ця тихоокеанська нація (маючи на увазі японців) буде зміцнювати і підтримувати наше лідерство в цій життєво важливій частині світу» [17, с. 342-343].

За повідомленням 21 травня 2014 р. начальника штаба ВМС США адмірала Дж. Грінерта, Вашингтон, збільшуючи та активізуючи військову присутність в АТР, не припиняє конструктивного діалогу на рівні військових з Китаєм, що має позитивні результати для обох сторін. Необхідно відмітити, що в цьому ж 2014 році США і КНР прийняли «Кодекс поведінки» у випадку незапланованих зустрічей бойових кораблів двох держав. Разом з тим, застереження щодо встановлення стратегічного балансу або регіонального кондомініума США і Китаю при наявності між ними системних протиріч, хоча й містять раціональне зерно, але на даному етапі їх взаємозв'язків, виглядають передчасними [18].

Таким чином, намагання Вашингтона продемонструвати своїм союзникам, перш за все по НАТО, тверду рішучість у проведенні політики «повернення обличчя до Азії» було підтверджено заявами Пентагона сконцентрувати до 60 % всіх сил і засобів ВМФ США на Тихому океані. Візит Президента і Держсекретаря США в 2012–2014 рр. у країни, які знаходяться поблизу кордонів Китаю – В'єтнаму, Малайзії, М'янми, Південної Кореї, Камбоджі, Таїланду, Філіппін, Японії не залишають сумнівів щодо цілеспрямованості тихоокеанської стратегії Сполучених Штатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пронь С. В. Китай: зовнішня політика і дипломатія у другій половині ХХ століття / С. В. Пронь – Миколаїв : Іліон, 2012. – 148 с.
2. Henretta I. A. America. A Concise History / I. A. Henretta, D. Brody, L. Dumenil. – Bedford, Boston / New York : St. Martin's, 1999. – 920 p.
3. Бажанов Е. П. Китай и внешний мир / Е. П. Бажанов. – М. : Международно-политические аспекты. – М. : Международные отношения, 1979. – 328 с.
4. США и проблемы Тихого океана. Международно-политические аспекты / под ред. В. П. Лунина. – М. : Прогресс, 1974. – 224 с.
5. Грайнер Б. Американская внешняя политика от Трумэна до наших дней (Дебаты о внешнеполитических принципах и стратегии США) / Б. Грайнер. – М. : Международные отношения, 1986. – 176 с.
6. 40 лет КНР. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. – 565 с.
7. Богомолов А. О. Тихоокеанская стратегия США а АСЕАН / А. О. Богомолов. – М. : Главная редакция восточной литературы, 1989. – 172 с.
8. Сычева В. А. Трудности четырех «маленьких драконов» / В. А. Сычева. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – 135 с.
9. Пронь С. В. Азіатсько-Тихоокеанська доктрина Рональда Рейгана: пошук нових форм військово-політичного співробітництва США та Японії / С. В. Пронь. // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Т. 23 (Вип.10) : Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002. – С. 117–121.
10. Китай в мировой политике / отв. ред. А. В. Торкунов. – М. : Московский гос. инст-тут межд. отношений; РОССПЭН, 2001. – 528 с.
11. Внешняя политика США. – 1998. – Т. 3. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usia.gov/journals/itps/1097/ijpa1097.htm>.
12. Лузянин С. Г. Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004–2008 гг.). / С. Г. Лузянин – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 447 с.
13. Шергин С. А. Азиатско-тихоокеанская дилемма / С. А. Шергин // Зеркало недели. – 2004. – 14 августа. – С. 4–5.
14. Пронь С. В. Китай: зовнішня політика і дипломатія у другій половині ХХ століття / С. В. Пронь – Миколаїв : Іліон, 2012. – 148 с.
15. Шергін С. О. Азіатсько-тихоокеанський регіоналізм у контексті проблем безпеки / С. О. Шергін // Зовнішні справи. Історичні науки. – 2015. – № 6. – С. 16–21.

16. Dionne E. Y. The Obama Doctrine / E. Y. Yr. Dionne // The Washington Post. – 2009. – April 16. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.washingtonpost.com/wp-yn/content/article/AR_2009041502902.html.
17. Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989–2013): / Н. Д. Городня. – К.: «Прінт – Сервіс», 2014. – 528 с.
18. Адмирал Гринерт о стратеги США в Азиатско-Тихоокеанском регионе // Голос Америки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL: <http://www.golos-ameriki.ru/content/grinert-us-strategy-us/1918988.html>.

О. В. Иванов

КИТАЙСКО-АМЕРИКАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: ВО ВРЕМЕНА МАО И ПОСЛЕ (1972–2014 гг.).

Автор, анализируя эволюцию американо-китайских отношений новейшего времени, рассматривает США и Китай как главных субъектов современных международных отношений в их борьбе за место лидера в многополярном мире.

Ключевые слова: США; Китай; международные отношения; внешняя политика; Мао Дзедун.

О. Ivanov

SINO-US RELATIONS: DURING AND AFTER MAO (1972–2014 YEARS)

The author of the article, analysing the evolution of the American-Chinese relations of the newest time, examines the USA and China as basic subjects of modern international relations in their fight for the place of leader in the multi-arctic world. Arguing concrete facts and numbers, alluding to researches of the mainly Russian, Ukrainian American, Chinese historians, political scientists, specialists in international law, he not only characterizes the relations of two great powers but also demonstrates their specific, complication, phenomenon.

With the arrival of President Barack Obama's the USA start implementing the strategy «return to Asia» and «wide Pacific». For the sake of objectivity, I note that these actions of the American president were very similar and reminiscent of the «return of the Great East» and «eastern policy 2004–2008, Vladimir Putin».

US-Chinese relations are actually generally accepted indicator of political, economic, socio-cultural, scientific and technological trends; their character accordingly depends on the overall global climate, without which any country can plan, direct and conduct its foreign policy. It is these circumstances explains the relevance, novelty and selected issues.

However, reservations about the establishment of a regional strategic balance or condominium USA and China in the presence of systemic contradictions between them, although it contains a grain of truth, but at this stage of their relationships seem premature.

Key words: the United States; China; international relations; foreign policy; Mao Zedong.

Рецензенти: *Пронь С. В.*, д-р іст. наук, проф.
Шевчук О. В., д-р політ. наук, проф.

ДЕРЖАВОБУДІВНИЦТВО У ДЕРЖАВАХ, ЩО ВТРАТИЛИ ДІЄЗДАТНІСТЬ

У статті комплексно проаналізовано стратегію державобудівництва у державах, що втратили дієздатність, та визначено особливості реалізації заходів з відбудови таких акторів. Автором встановлено ключові причини недостатнього рівня ефективності програм з державобудівництва у недієздатних державах, зокрема їх надмірний універсалізм з ідеалізацією західної ліберально-демократичної моделі держави і фрагментарність імплементації.

Ключові слова: демократизація; державобудівництво; система міжнародної безпеки; недієздатна держава; суспільно-політичні інститути.

Проблема недієздатності держави у сучасних міжнародних відносинах характеризується значною актуальністю, комплексністю і багатовимірністю. Факт існування недієздатних держав становить виклик фундаментальним принципам Вестфальського світового порядку, основною структурно-організуючою одиницею якого є держава-нація. Ерозія державної влади в умовах взаємозалежного глобалізованого світу здійснює вплив не лише на внутрішньополітичну динаміку країни, а й на процеси на регіональному та міжнародному рівні системи безпеки. Відбудова дієздатності держави є однією з ключових цілей міжнародних зусиль забезпечення безпеки та розвитку у XXI столітті у рамках діяльності Організації Об'єднаних Націй та Світового банку, зокрема їх стратегій боротьби з бідністю, надання гуманітарної допомоги, здійснення операцій з підтримання миру та повоєнної реконструкції держав.

Тимчасова втрата урядом України контролю над частинами державної території з встановленням недержавними акторами власних систем управління відповідає дефініції «непідконтрольній центральному уряду зоні», одному з проявів часткової втрати державою дієздатності. Відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно-визнаного державного кордону є першочерговим завданням національної безпеки України, як закріплено Стратегією національної безпеки України від 26 травня 2015 року, що доводить безперечний інтерес, який має дослідження недієздатних держав у сучасній системі міжнародної безпеки та стратегій відновлення їх ефективності функціонування для національних зусиль з розбудови України як суверенної, демократичної, соціальної і правової держави.

Міжнародна-політична наука надає теоретико-методологічну основу для побудови концепцій взаємного зв'язку між ефективністю функціонування держави та її суспільно-політичною стабільністю і міжнародною безпекою. Ґрунтовні дослідження окремих

аспектів чи епізодів відбудови недієздатних держав, зокрема роботи А. Гані, С. Каплана, Ч. Кола, Р. Лемаршана, М. Лунда, А. Мазруї, М. Оттавей, Р. Ротберга, С. Честермана, створюють потужну емпіричну базу та роблять вагомий внесок у вивчення феномену недієздатності держави. Однак, існує потреба у комплексному аналізі міжнародних зусиль з реконструкції державної влади в недієздатних державах, визначенні ефективності програм державобудівництва в таких державах, а також розробці оптимальних стратегій для відбудови таких акторів. Дана наукова розвідка присвячена вирішенню цієї проблеми.

Термін «державобудівництво» використовується на позначення «зовнішніх зусиль, спрямованих на будівництво чи реконструкцію механізмів управління, які можуть забезпечувати громадян економічною та фізичною безпекою» [1, с. 5; 2, с. 13]. Крім того, у міжнародно-політичному дискурсі користується популярністю дефініція «державобудівництва» як «застосування збройної сили у пост-конфліктний період для встановлення тривалого миру і представницького уряду» [3, с. 10].

Відновлення або встановлення верховенства права має вирішальне значення для формування держави після втрати нею дієздатності, оскільки право представляє барометр розважливих очікувань населення від діяльності держави та її легітимності [4, с. 234].

Реконструкція державної влади і розробка оптимальних механізмів підтримання миру вимагає формування «середовища, в якому страх зменшується, а панує довіра до мирного процесу, що відтворить державу, здатну забезпечувати безпеку» [5, с. 269]. Шкода громадянському суспільству, завдана втратою державою дієздатності, є у більшості випадків досить глибокою, і тому відновлення суспільної довіри є повільним і складним процесом, навіть після того, як було досягнуто громадського порядку і безпеки [6, с. 35]. Фундаментом для цього процесу є національне примирення сторін внутрішньополітичного конфлікту [7, с. 33–34].

Дефініції «примирення» значно варіюються, але під поняттям у політичному дискурсі мається на увазі «співіснування чи діалог, каяття, вибачення, прощення і зцілення» [8, с. 192]. Правосуддя перехідного типу часто називають «короткостроковими і часто тимчасовими судовими і позасудовими механізмами і процесами, які вирішують спадщину справ з порушень прав людини і насильства при переході суспільства від конфлікту чи авторитарного правління» [8, с. 192].

Національне примирення потребує, по-перше, досягнення певного рівня довіри, справедливості і готовності до прощення, яке, за словами Спеціального радника Генерального секретаря ООН з попередження геноциду Адама Дієнга, «допомагає прогнати демонів помсти або самосуду» [9, с. 4]. Діяльність Комісії з встановлення істини і примирення, а також спеціальних судів у Південній Африці сприяла стабільності і відбудові держави.

Адама Дієнг зазначає, що концепції справедливості та примирення не є позбавленими ризиків для зусиль з відновлення держави. Часто ці стратегії пов'язані з веденням діалогу з акторами, що скоїли або є причетними до здійснення жаклих порушень прав людини, які «вимагають і часто отримують юридичне звільнення від відповідальності за злочини в якості ціни за їх капітуляцію чи згоду на примирення» [9, с. 2].

Організація Об'єднаних Націй наголосила на необхідності механізмів правосуддя перехідного періоду в таких пост-конфліктних країнах як: Лівія, Кот-Д'Івуар і Сирія. У той час як деякі ініціативи ООН були успішними, інші, як в Того, Демократичній Республіці Конго, Кот-Д'Івуарі та Сьєрра-Леоне, привели до неоднозначних результатів [9, с. 4].

Зміцнення інститутів, які забезпечують більшу прозорість і надання суспільних благ, безпеки, правопорядку і незалежності судової системи, є ключовим для повернення довіри народу до державної системи управління, а також відновлення підзвітності держави [4, с. 241]. Слід також визнати, що розвиток аполітичних адміністративних установ, які слідує ідеології, що легітимізує роль нейтральної державної влади у підтриманні суспільного порядку шляхом передбачених національним законодавством процедур і верховенства права [10, с. 2–3], є мінімальною вимогою для формування державного апарату, адже їх відсутність є одним з головних чинників втрати державою дієздатності [4, с. 99].

Міжнародні зусилля з відновлення ефективності функціонування держави мають за мету не лише відбудову держави, а й встановлення системи «доброго управління». «Добре управління» по суті означає наближення до моделі ліберально-демократичного управління, характерними рисами якої є вільна політична конкуренція з багатопартійними виборами, незалежна судова система та верховенство права, вільні ринки та права, що гарантують захист рівності, власності, недоторканності приватного життя та свободу віросповідання і політичних поглядів [11, с. 69].

Однак, вільна політична конкуренція ліберально-демократичної моделі може мати спотворений ефект в

умовах відновлення ефективності пост-конфліктної держави: (а) посилити етнічну чи релігійну тиранію більшості; (б) загострити сепаратистські настрої; і (в) розпалити громадянську війну. Дослідники схильні вважати, що саме такий ефект мали партійний плюралізм і демократія в Югославії. Варіанти керованої, авторитарної демократії, за якої єдиний лідер вмело маніпулює етнічними та релігійними розбіжностями для забезпечення стабільності, можуть бути більш ефективними у контексті відбудови держави, адже вони гарантують достатній рівень передбачуваності і політичної надійності, важливих для реалізації комплексних програм і перетворень [11, с. 69].

Практика демократизації недієздатних держав привела політиків і науковців до висновку, що «демократія може бути хорошою річчю за своєю суттю, але вона працює лише там, де є функціонуюча держава для демократизації» [2, с. 14–15]. Професори політології Колумбійського університету (США) Джек Снайдер та Едвард Менсфілд представили емпіричні докази того, що перехід до демократії часто супроводжується насильницьким конфліктом [12, с. 7]. Зосереджуючись на африканському континенті, дослідник Алі Мазруї стверджує, що «визначена як система нерегульованого багатопартійного плюралізму, демократія в Африці може бути навіть катастрофічною». Вчений аргументує свою думку тим, що у першу чверть століття по здобутті незалежності африканськими державами найбільш тривалими цивільними адміністраціями виявилися однопартійні режими – Кот-Д'Івуару, Замбії, Танзанії, Малаві, Кенії та Гвінеї за Секу Туре. На противагу цьому, багатопартійні системи в Судані, Гані та Нігерії неодноразово спонукали військові інтервенції. Однак, А. Мазруї визнає, що «тривала відмова населенню у демократії та соціальній справедливості може прискорити повстання і демонстрації, якщо не революцію» [13, с. 237].

Роль виборів у відбудові держави також часто переоцінена міжнародною спільнотою, адже в умовах загальної уразливості держави політична конкуренція передвиборчих кампаній може сприяти розпалюванню насилля та збройного конфлікту. Навіть факт проведення виборів не гарантує автоматично встановлення якісно нової системи державного управління, всупереч надіям значного кола політиків і науковців про те, що «недієздатні держави дуже скоро воскреснуть за міжнародної підтримки. Очікується, що вони воскреснуть демократичними державами» [14, с. 245]. Це є високими сподіваннями щодо таких акторів, особливо враховуючи той факт, що західноєвропейським державам знадобилися століття історичного процесу та еволюції. Стандартизована донорами модель відбудови держави вимагає стрімкого її переходу від деюре недієздатної до де-факто функціонуючої держави, згідно ідеалу Вебера – з сильними, стабільними демократичними інститутами, ефективним адміністративним апаратом і верховенством права [14, с. 246–247]. Тому зовнішні актори у зусиллях з відбудови держави зосереджують увагу на встановленні чи реформуванні інститутів, тісно пов'язаних з державою, таких як виборча система, виконавчі фінансові відомства, парламент, судова система, збройні сили і

поліція [14, с. 248]. Однак міжнародною спільнотою ігнорується ключова відмінність інститутів та організацій. У той час, як організації представляють органи чи «групи осіб, об'єднаних спільною метою досягнати цілей», за словами американського економіста, Лауреата Нобелівської премії з економіки Дугласа Норта, інститути є «створеними людьми обмеженнями, які структурують людські взаємодії..., складаються з формальних правил ... і неформальних обмежень» і виступають як «правила гри» [15, с. 23]. Провідна дослідниця Центра Вудро Вільсона (США) Марина Оттавей дотримується подібного розмежування і стверджує, що насправді міжнародні актори імплантують в недієздатні держави стандартизований набір організацій, побудованих на ліберально-демократичних принципах, ніж сприяють відновленню чи побудові справжніх інститутів, які, можливо, не можуть бути взагалі сформовані за участі зовнішніх сил [14, с. 266]. Так організації не можуть бути просто скопійовані з іншого соціально-політичного контексту і функціонувати саме так, як очікувалося за планом; вони транслюються і видозмінюються множиною інститутів у рамках цільового суспільства і приймають локально специфічні форми [16, с. 30]. З 1991 року міжнародна спільнота реалізовувала 14 ініціатив з відновлення миру і функціонування держави у Сомалі і витратила понад 8 мільярдів доларів на створення ефективної держави, однак зусилля не увінчалися успіхом, тому що керувалися пріоритетами донорів і провідних контрибуторів з побудови держави західного зразку і не враховували сомалійські політичні реалії та інститути [17, с. 82]. Більш того, в деяких випадках нововведені організації можуть бути неефективними чи навіть дестабілізуючими і загрозливими для миру в державі. Наприклад, у рамках реформування сектору безпеки у Мозамбіку здійснення громадами поліцейських функцій було запропоновано як спосіб боротьби з пост-конфліктною злочинністю і безпорядком. Незважаючи на деякі успіхи у зменшенні статистичних показників рівня злочинності, «громадська поліція» – або конкретніше спосіб, у який «історично сформовані воєнізовані культури реалізації повноважень поліції» спричинили мутацію локальних реалій громадської поліції – призвела до «трансформованих форм символічного і фізичного насилля»: поліція мала вдаватися до незаконної діяльності і примусу з метою забезпечення дотримання її влади [18, с. 368–369]. Такий приклад висвітлює не лише відмінність між (встановленими) організаціями та (вбудованими) інститутами, а також спосіб, у який будь-яке правило чи закон, запроваджений організацією (або тим, що називають «формальним інститутом») стає об'єктом локалізованих процесів «демонтування» і «переробки» [19, с. 126] – перегляду, який відбувається незалежно від контексту.

Американський політолог Амітай Етціоні зазначає, що державобудівництво «буде складно, повільно, дорого і, перш за все, майже неможливо досягнути сторонніми акторами. Культивування поваги до права, де його дуже мало, створення середнього класу, суттєве скорочення корупції, де вона є всюдишучою – все це є складними завданнями» [20, с. 8]. Процес

відбудови (чи побудови) держави вимагає довгострокових зобов'язань від міжнародної спільноти чи окремих її членів сприяти формуванню дієздатності держави у різних галузях, посиленню безпеки і розвитку людських ресурсів. Найгіршим ворогом відбудови держави є передчасне згорання програм і допомоги міжнародними організаціями та донорами, як це мало місце в Гаїті та Сомалі [7, с. 33–34].

Відсутність узгодженості між короткостроковими заходами з підтримання миру, середньостроковим процесом консолідації миру і довгостроковими програмами з розвитку може також дестабілізувати зусилля по досягненню стійкого миру і відновлення ефективності функціонування держави [4, с. 272].

Аналіз практики державобудівництва у недієздатних державах дозволяє виділити основні концептуальні проблеми і практичні виклики, які зменшують ефективність стратегій відбудови таких акторів.

1. Надмірне узагальнення різноманітних соціально-політичних контекстів під одним концептом «недієздатної держави».

Міжнародна спільнота тяжіє до стандартизованих універсалістських програм і підходів до відбудови держав, незалежно від причин і характеру провалу їх функціонування. Концепт «недієздатна держава» спонукає міжнародні організації та провідні держави застосовувати один і той самий пакет дій щодо держав з трьома мільйонами населення (Ліберія) чи двомастами мільйонами (Індонезія), сильними державами з окремими зонами, непідконтрольними уряду (Колумбія), легітимними державами з низькою дієздатністю (Східний Тимор) чи хижацьких нелегітимних держав, які навмисно грабують населення для особистих чи корумпованих цілей (Ліберія) [21, с. 1496].

2. Трафаретні рекомендації щодо відновлення ефективності держави.

Так само як концепт, «недієздатна держава» об'єднує в одну групу дуже різні держави, він веде до єдиної рекомендації для різноманітних соціально-політичних ситуацій – встановлення більшого порядку [21, с. 1496].

Незважаючи на заклик авторів Індексу недієздатних держав Фонду за мир, застосовувати «багато засобів і методів лікування» «політичної патології» недієздатних держав, Індекс наголошує на необхідності побудови державних інститутів, зокрема «ключових п'яти»: збройних сил, поліції, державної служби, системи правосуддя і лідерства [22, с. 6].

Універсальна програма відновлення держав, що втратили ефективність функціонування, не враховує важливі ризики і компроміси, пов'язані з нарощуванням сили держави.

3. Розмиття концептуальних меж між миром і державністю.

Незважаючи на те, що термін «державобудівництво» не часто використовується донорами чи ООН, міжнародна спільнота все частіше сприймає становлення сталих державних інститутів ключовим завданням операцій з миробудівництва [23, с. 28; 24, с. 47]; і обидва процеси – відновлення миру і функціонування держави – паралельними і взаємодоповнюючими [25, с. 219].

Дослідження ООН, проведене у 2004 році, встановило, що чиновники Організації вважають створення ефективних і легітимних держав головним маркером успішності миротворчої операції [26, с. 18]. Однак державобудівництво може поставити мир під загрозу і сприяти наростанню соціального напруження та конфронтації [27, с. 362]. Якщо зовнішні донори надають ресурси корумпованим, грабіжницьким центральним урядам для зміцнення їх інститутів, зусилля з відбудови держави лише посилять здатність уряду чинити зловживання владою і тому розпалять обурення населення та збройний спротив. У ситуаціях, де пост-конфліктне державобудівництво створює інститути, які слугують інтересам певної етнічної чи іншої меншини, мир у суспільстві є під загрозою [21, с. 1498–1499].

Ефективне миробудівництво може потребувати утримання від реконструкції держави на певний час, як і посилення державної дієздатності може іноді породжувати нестабільність.

4. Тиск західного патерналізму у виборі та реалізації стратегій.

Навіть якщо задоволення потреб населення держави, що втратила дієздатність, може бути краще забезпечено тимчасовим чи частковим виконанням функцій управління міжнародними організаціями чи регіональними акторами, численні проблеми таких стратегій – альтернатив недієздатній державі [28, с. 91] – просто не розглядаються науковцями та політиками. Крім того, зовнішні актори та національна політична еліта послідовно нехтують чи маргіналізують альтернативні механізми консультацій, участі та згоди, історично вироблені та перевірені суспільством держави¹.

5. Секторальний підхід до державобудівництва.

Широко розповсюджений секторальний підхід до пост-конфліктного державобудівництва, за якого окремі програми – відновлення верховенства права, допомоги біженцям чи/та внутрішньо переміщеним особам, забезпечення охорони здоров'я та освіти, демократизації, проведення виборів – виконуються різними акторами без належної координації зусиль та узгодженості з іншими партнерами, є недостатньо ефективним, якщо не контр-продуктивним в окремих випадках, адже лише поглиблює фрагментарність державної влади [29, с. 3]. Секторальний підхід має бути замінений розробкою національних програм, метою яких є надання уряду можливості здійснювати державні функції ефективно і прозоро в рамках суверенної території шляхом мобілізації відповідних сил – державних структур, приватного сектору та/чи громадянського суспільства – для виконання критично важливих завдань [30, с. 198]. По-перше, національна програма має уніфікований набір правил, які приймаються, модифікуються і проводяться в життя державою. По-друге, такі програми підтримують внутрішній суверенітет держави, посилюють здатність уряду реалізовувати функції, знаходити баланс між пріоритетами і бути підзвітним перед народом [30, с. 211].

6. Ігнорування ролі зовнішніх факторів у втраті державою дієздатності.

У 2008 році Організація з економічного співробітництва і розвитку представила документ «Концепти і дилеми державобудівництва в уразливих ситуаціях», в якому окреслено бачення процесу відбудови держав, зокрема в умовах втрати ними дієздатності. Автори документу закликають розглядати державобудівництво у ширшому контексті державотворчих процесів і відносин держави та суспільства як першочергово ендогенного розвитку, що базується на процесі переговорів та дискусії між державою та суспільними групами. Недієздатність розвивається в основному через слабкі місця у динамічному політичному процесі, за допомогою якою сподівання громадян щодо держави і сподівання держави щодо її громадян гармонізуються і приходять в рівновагу зі здатністю держави надавати суспільно-політичні послуги. Виходячи з цього, «державобудівництво, яке розуміється як підтримка контракту між державою і суспільством та його поступова інституціоналізація, є рівнозначно, якщо не більше, важливим завданням поряд з боротьбою з бідністю» у програмі міжнародних зусиль у недієздатних державах [31, с. 9]. Однак, така концептуалізація феномену недієздатності держави є надто вузькою, адже не усі фактори, що призводять до втрати державою ефективності функціонування, є внутрішніми і знаходяться у площині відносин держави і суспільства. Ефективні стратегії відновлення недієздатних держав мають базуватися на детальному аналізі комплексу взаємозв'язків у тріаді держава-суспільство-регіональна/міжнародна система та реалізовуватися з залученням відповідних акторів на усіх рівнях – локальному, національному і регіональному.

Цілеспрямовані зусилля з відбудови неефективно функціонуючих держав мають перш за все визнати втрату державою дієздатності інтегрованим у глобальну систему феноменом, який не обмежується лише локальними проявами [32, с. 175], і супроводжуватися заходами зі зміцнення ефективності функціонування держав-сусідів [10, с. 369].

На думку професора політології Кембриджського університету Крістофера Клефема, функціонування держави не є передумовою суспільного порядку і значна частина соціального та економічного життя здатна підтримати себе за відсутності держави: «У деяких частинах Африки держави є радше перешкодою, ніж сприянням [населенню]». Вчений зазначає, що державність приносить не тільки вигоди, а й величезні витрати: соціальні витрати (жертвопринесення ідентичностей і соціальних структур, ворожих ієрархіям контролю, що держава прагне встановити); економічні витрати (розгалужений військово-бюрократичний апарат, а також необхідність нелегітимних лідерів «заручатися» політичною підтримкою); і політичні витрати (погане управління багатьох африканських правителів). Дослідник доходить висновку, що «проект зі спроби відновлення універсальної державності представляється химерним» [33, с. 5].

Недієздатність держави є завжди багатовимірною і багатоаспектною з різноманітним взаємно посилюючих і поглиблюючих причин і характеристик, взаємодія

¹ Характерним винятком є відновлення традиційної національної ради старійшин Лойя-джирга в Афганістані.

яких робить кожен контекст унікальним і будь-яку форму типології чи виокремлення певних епізодів втрати державою ефективності функціонування на основі ключових факторів процесу занадто спрощено [34, с. 356]. Так можна стверджувати, що єдиною рекомендацією щодо відновлення дієздатності держави є розробка унікальної, чутливої до контексту ситуації стратегії відбудови держави. Крім цього, варто зазначити, що (1) одні підходи, модальності інтервенцій чи заходи з державобудівництва можуть бути більш ефективними в одних контекстах недієздатності держави, ніж в інших; (2) міжнародна спільнота потребує узгоджених і послідовних підходів до відбу-

дови таких акторів; (3) недієздатність держави часто вимагає адаптивних рішень перед технічними; і (4) пріоритет має віддаватися боротьбі з бідністю та гарантуванні безпеки людини [35, с. 311].

Довгостроковий успіх державобудівництва не може бути гарантованим, проте приклади Сінгапуру, Мозамбіку і Коста-Ріки [36, с. 252; 37, с. 336; 38, с. 10] демонструють, що він є більш ймовірним в умовах рішучої внутрішньої реалізації національних (і локальних) ініціатив за активної участі недержавних акторів на всіх рівнях соціально-політичної організації держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Chesterman S. *You, the People: The United Nations, Transitional Administration and State-Building* / S. Chesterman. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 296 p.
2. Engberg-Pedersen L. *Fragile Situations: Background Papers* / L. Engberg-Pedersen, L. Andersen, F. Stepputat, D. Jung. – Copenhagen : Danish Institute of International Studies, 2008. – 56 p.
3. Dobbins J. *Europe's Role in Nation-Building: From the Balkans to Congo* / Ed. by J. Dobbins. – Santa Monica, CA : RAND Corporation, 2008. – 298 p.
4. Silva M. *Failed and Failing States: Causes and Conditions* [Ph.D. Dissertation] / M. Silva. – Galway : National University of Ireland Galway, 2012. – 348 p.
5. Lyons T. *Transforming the Institutions of War: Post Conflict Elections and the Reconstruction of Failed States* / T. Lyons // *When States Fail: Causes and Consequences* / Ed. by R. Rotberg. – Princeton : Princeton University Press, 2004. – P. 269–301.
6. Lemarchand R. *The Democratic Republic of the Congo: From Failure to Potential Reconstruction* / R. Lemarchand // *State Failure and State Weakness in a Time of Terror* / R. Rotberg. – Washington D.C. : Brookings Institution Press, 2003. – P. 29–69.
7. Rotberg R. *When States Fail: Causes and Consequences* / R. Rotberg. – Princeton : Princeton University Press, 2004. – 335 p.
8. Anderlini S. *Transitional Justice and Reconciliation* / S. Anderlini, C. Conaway, L. Kays // *Inclusive Security, Sustainable Peace: A Toolkit for Advocacy and Action* / International Alert & Women Waging Peace. – London : International Alert, 2007. – P. 191–205.
9. Dieng A. *Clarification on the Concepts: Justice, Reconciliation and Impunity* / A. Dieng // *International Criminal Tribunal for Rwanda*. – New York : United Nations, 2002. – 8 p.
10. Chesterman S. *Making States Work: State Failure and the Crisis of Governance* / Ed. by S. Chesterman, M. Ignatieff, R. Thakur. – Tokyo : United Nations University Press, 2005. – 400 p.
11. Ignatieff M. *Human Rights, Power and the State* / M. Ignatieff // *Making States Work: State Failure and the Crisis of Governance* / Ed. by S. Chesterman, M. Ignatieff, R. Thakur. – Tokyo : United Nations University Press, 2005. – P. 59–75.
12. Snyder J. *Democratization and the Danger of War* / J. Snyder, E. Mansfield // *International Security*. – 1995. – Vol. 20. – No 1. – P. 5–38.
13. Mazrui A. *The Failed State and Political Collapse in Africa* / A. Mazrui // *Peacemaking and Peacekeeping for the New Century* / Ed. by A. Olara, M. Doyle. – Lanham, MD : Rowman & Littlefield, 1998. – 368 p. – P. 233–244.
14. Ottaway M. *Rebuilding State Institutions in Collapsed States* / M. Ottaway // *State Failure, Collapse & Reconstruction* / Ed. by J. Milliken. – Oxford : Blackwell, 2003. – P. 245–266.
15. North D. *The New Institutional Economics and Third World Development* / D. North // *The New Institutional Economics and Third World Development* / Ed. by J. Harriss, J. Hunter, C. Lewis. – London : Routledge, 1995. – P. 17–26.
16. Richmond O. *Liberal Hubris? Virtual Peace in Cambodia* / O. Richmond, J. Franks // *Security Dialogue*. – 2007. – Vol. 38. – No 1. – P. 27–48.
17. Kaplan S. *Rethinking State-Building in a Failed State* / S. Kaplan // *The Washington Quarterly*. – 2009. – Vol. 33. – No 1. – P. 81–97.
18. Kyed H. M. *Community Policing in Post-War Mozambique* / H. M. Kyed // *Policing and Society*. – 2009. – Vol. 19. – No 4. – P. 354–371.
19. Moore S. F. *Law as Process: An Anthropological Approach* / S. F. Moore. – London: Routledge, 1978/2000. – 270 p.
20. Etzioni A. *A Self-Restrained Approach to Nation-Building by Foreign Powers* / A. Etzioni // *International Affairs*. – 2004. – Vol. 80. – No 1. – P. 1–17.
21. Call C. *The Fallacy of the 'Failed State'* / C. Call // *Third World Quarterly*. – 2008. – Vol. 29. – No 8. – P. 1491–1507.
22. *The Methodology and the Twelve Indicators Explained* // *Fragile States Index 2014*. – Washington, D.C. : The Fund for Peace, 2014. – 40 p.
23. Manning C. *Local Level Challenges to Post-conflict Peacebuilding* / C. Manning // *International Peacekeeping*. – 2003. – Vol. 10. – No 3. – P. 25–43.
24. Barnett M. *The Peacebuilder's Contract: How External Statebuilding Reinforces Weak Statehood* / M. Barnett, C. Zurcher // *The Dilemmas of Statebuilding: Confronting the Contradictions of Postwar Peace Operations* / Ed. by R. Paris, T. Sisk. – Abingdon: Routledge, 2009. – P. 23–52.
25. Paris R. *At War's End: Building Peace after Civil Conflict* / R. Paris. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 289 p.
26. Call C. *Institutionalizing Peace: A Review of Post-Conflict Peacebuilding Concepts and Issues for Department of Political Affairs* / C. Call. – New York : United Nations, 2005. – 21 p.

27. Call C. Building States to Build Peace / Ed. by C. Call, V. Wyeth. – Boulder, CO : Lynne Rienner, 2008. – 437 p.
28. Krasner S. Sharing Sovereignty: New Institutions for Collapsed and Failing States? / S. Krasner // International Security. – 2004. – Vol. 29. – No 2. – P. 85–120.
29. Lund M. Linking Security and Development State Building: Recent Lessons from Afghanistan / Ed. by M. Lund // What Really Works in Preventing and Rebuilding Failed States // Woodrow Wilson International Center for Scholars Occasional Paper Series. – 2007. – Issue 3. – 20 p.
30. Ghani A. Fixing Failed States: A Framework for Rebuilding a Fractured World / A. Ghani, C. Lockhart. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 272 p.
31. Concepts and Dilemmas of State Building in Fragile Situations: From Fragility to Resilience // Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris : Organisation for Economic Co-operation and Development Publishing, 2008. – 82 p.
32. Bilgin P. From 'Rogue' to 'Failed' States? The Fallacy of Short-Termism / P. Bilgin, A. D. Morton // Politics. – 2004. – Vol. 24. – No 3. – P. 169–180.
33. Clapham C. Failed States and Non States in the International Order / C. Clapham // Conference on Failed States. – Purdue University. – Florence. – 2000. – 7-10 April. – P. 2–13.
34. Coyne C. Reconstructing Weak and Failed States: Foreign Intervention and the Nirvana Fallacy / C. Coyne // Foreign Policy Analysis. – 2006. – Vol. 2. – P. 343–360.
35. Ware A. Development in Difficult Sociopolitical Contexts: Fragile, Failed, Pariah / Ed. by A. Ware. – Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2014. – 334 p.
36. Shu Ming Tan P. From Vulnerability to Success: The British Withdrawal from Singapore / P. Shu Ming Tan, S. Tay // Making States Work: State Failure and the Crisis of Governance / Ed. by S. Chesterman, M. Ignatieff, R. Thakur. – Tokyo : United Nations University Press, 2005. – P. 252–269.
37. Boraine A. Transitional Justice / A. Boraine // Making States Work: State Failure and the Crisis of Governance / Ed. by S. Chesterman, M. Ignatieff, R. Thakur. – Tokyo : United Nations University Press, 2005. – P. 318–338.
38. Batt J. What is a 'Failing State', and When is it a Security Threat? / J. Batt, D. Lynch // Failing States and the EU's Security Agenda // EU Institute for Security Studies. – 2004. – 8 November. – P. 7–15.

A. B. Компаниец

ГОСУДАРСТВЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО В ГОСУДАРСТВАХ, КОТОРЫЕ УТРАТИЛИ ДЕЕСПОСОБНОСТЬ

В статье комплексно проанализированы стратегии государственного строительства в государствах, которые потеряли дееспособность, и определены особенности реализации мер по восстановлению таких актеров. Автором установлено ключевые причины недостаточного уровня эффективности программ государственного строительства в недееспособных государствах, в частности их чрезмерный универсализм с идеализацией западной либерально-демократической модели государства и фрагментарность имплементации.

Ключевые слова: демократизация; государственное строительство; система международной безопасности; недееспособное государство; общественно-политические институты.

O. Kompaniets.

STATE-BUILDING IN FAILED STATES

State failure bears a significant destabilising potential for all levels of international security system. Rebuilding of the state is one of the primary priorities of the international community in the XXI century. Although considerable amount of research has been devoted to the study of different aspects of state failure as a political phenomenon and rebuilding of failed states, few attempts have been made to investigate the efficiency of failed states revival strategies.

The article comprehensively analyses the strategy state-building in failed states and discusses peculiarities of state capacity rebuilding measures implementation in such actors. The author establishes key reasons for state-building programmes' low efficiency profile in failed states, namely their excessive universalism in approach to such states coupled with idealisation of the Western liberal democratic state model, and fragmented implementation. State-building in failed states is largely been pursued under the universalistic strategy of establishing institutions of the liberal-democratic model of the state, which often proves ineffective or counterproductive. The lack of consistency between short-term measures to maintain peace, medium-term process of peace consolidation, and long-term development programmes could also destabilise efforts to achieve sustainable peace and state capacity restoration.

Effective strategies of failed states rebuilding should be based on a detailed analysis of the complex relationships in the state-society-regional / international system triad and be implemented with active engagement of relevant actors at the local, national and regional levels. Furthermore, targeted efforts to revive failed states have above all to recognise the loss of state capacity as an integrated into the global system phenomenon that is not limited to local manifestations. Hence state-building programmes in failed states should be accompanied by measures to strengthen the efficiency of the neighbouring states.

The paper suggests it is worth acknowledging that (1) some approaches or modalities of state-building measures may be more effective in some contexts of state failure than others; (2) the international community needs a coordinated

and consistent approach to the reconstruction of failed states; (3) lack of state capacity often calls for adaptive rather than technical solutions; and (4) priority should be given first to combating poverty and ensuring human security in failed states, which serve as essential stepping stones for other state-building endeavours. Designing and implementing unique and context sensitive state reconstruction strategy is a key policy recommendation for state-building in failed states.

Key words: *democratisation; state-building; international security system; failed states; social and political institutions.*

Рецензенти: *Шевчук О. В.*, д-р політ. наук, проф.
Шкляж Й. М., д-р іст. наук, проф.

© Компанієць О. В., 2016

Дата надходження статті до редколегії 05.05.2016

РОЛЬ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ В СТРАТЕГІЇ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЩОДО КИТАЮ

У статті досліджуються проблеми імовірного виходу Китаю на регіональну арену в якості потужної сили, що протягом наступних 10–15 років може посилити конкуренцію між США і КНР у Південно-Східній Азії та збільшити потенціал збройного конфлікту. На основі аналізу наукових праць зарубіжних учених встановлено, що Сполучені Штати в даний час є домінуючою поза регіональною силою в Південно-Східній Азії. Доведено, що Асоціація держав Південно-Східної Азії продовжує покладатись на військові сили США, щоб гарантувати регіональну стабільність і безпеку та збалансувати зростаючу міць Китаю.

Ключові слова: Асоціація країн Південно-Східної Америки (АСЕАН); Китай; Південно-Східна Азія (ПСА); регіональна безпека; Сполучні Штати Америки (США).

Є цілий ряд стратегічних напрямків, курс на які може взяти Китай. Яким шляхом він буде слідувати, залишається невідомим, і ця невизначеність ускладнює формулювання ефективної політики в галузі контролю зростаючої могутності Китаю в усьому Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР). Як впоратися з цією невизначеністю являє особливо важку дилему для стратегії США в галузі безпеки в Південно-Східній Азії.

Багато держав Південно-Східної Азії стурбовані зростанням китайських військових зв'язків та довгострокових намірів. У той же час, ці країни мають здоровий страх спровокований Китаєм і болісні сумніви в достовірності зобов'язань відносно забезпечення безпеки з боку США. Ці амбівалентні відносини в сприйнятті загрози, в поєднанні з регіональною напруженістю, створюють і можливості, і виклики для розширеної військової співпраці США з АСЕАН.

Аналіз цієї проблеми дає можливість оцінити праці зарубіжних науковців, як: Бізон М. [1], Шмітт Г. [2], Хілл К. [3], Вейд Г. [4]. Аналізуючи останні дослідження і публікації, можна зробити висновок, про те, що висвітлення проблеми ролі країн АСЕАН у стратегії забезпечення США безпеки щодо Китаю приділено недостатню увагу, і саме тому вона потребує подальшого вивчення.

У запропонованій статті поставлено за мету окреслити аналіз змін у регіональній політиці США в Тихоокеанському регіоні, їх рушійних чинників, впливу на відносини між США і країнами АСЕАН, регіональних (Китаю) і глобальних наслідків.

Завдання статті ґрунтуються на розкритті цілей та інтересів США в ПСА, характеристиці сприйняття країнами АСЕАН посилення Китаю в регіоні, висвітленні ролі США як врівноважуючого чинника в АТР.

Дослідження зосереджене на можливостях розширення американського мілітаристського співробіт-

ництва з країнами ПСА в невизначеному і потенційно нестабільному середовищі.

Незважаючи на занепокоєність, викликану економічною кризою в Азії, АСЕАН залишається важливим торговельним партнером США, що отримує близько 40 мільярдів доларів експорту товарів США і джерелом 78 мільярдів доларів у товарному імпорті США [5]. Американський експорт в АСЕАН є значним і очікується продовження його стійкого зростання, коли регіональна купівельна спроможність відновиться після наслідків фінансової кризи. Існує потенціал для подальшого зростання торгівлі в США-АСЕАН, коли структурні зміни в економіці країн регіону збільшать цінність секторів послуг і високих технологій, де американські компанії мають конкурентні переваги. Крім того, хоча в абсолютному відношенні загальний номінальний валовий внутрішній продукт (ВВП) АСЕАН в 1997 році склав близько 675 млрд. доларів, що дорівнює одному з найбільших американських штатів, ця цифра дає невірне враження про важливість і привабливість АСЕАН як ринку для американських товарів і послуг. Це загальне число ВВП, і пов'язаних з ним доходів на душу населення статистики близько 1300 \$, маскує виключно широкий діапазон доходів на душу населення, починаючи від низького рівня 250 \$ у В'єтнамі, до більш ніж високого – 20 000 \$ в Сінгапурі та Брунеї, а також різні рівні соціально-економічного розвитку. Через те, що ці ринки значною мірою залежать від зростання сільськогосподарства, дуже сильно постіндустріального, вони доповнюють різноманітність товарів і послуг, вироблених в економіці США і, отже, пропонують збалансовану можливість зростання для американського експорту.

АСЕАН також є основним місцем для американських інвестицій, якщо розсуджувати з іноземних прямих інвестиційних позицій. З 1990 до 1997 рік прями

іноземні інвестиції США в регіоні зросли з 11,8 млрд. доларів до 37,5 млрд. доларів, перевищивши американських інвестицій в Японії і Бразилії з \$ 35600 млн. і \$ 35,7 млрд. відповідно.

Ще більш цікаво, що прямі інвестиції США в АСЕАН були у сім разів більше, ніж у Китай, і майже в два рази, ніж в Гонконг. У той час, як азіяська фінансова криза різко скоротила приплив капіталу в країни АСЕАН, більшість спостерігачів очікує повернення портфельного капіталу в регіональні фондові ринки, у якості повернення зацікавленості.

Характерним є те, що ПСА лежить на перетині двох найбільш популярних морських шляхів у світі. Зі сходу на захід шлях з'єднує Індійський і Тихий океани, у той час як з півночі на південь – Австралію і Нову Зеландію з Північно-Східною Азією. Обидва маршрути економічно життєздатні, завдяки чому країни Північно-Східної Азії отримують важливі надходження такі, як нафта та інші природні ресурси та експортують готову продукцію решті світу.

Крім того, через прибережне середовище більшості країн АСЕАН і відносну відсутність наземного транспорту, багато у внутрішньо регіональній торгівлі також залежить від цих водних шляхів. З військової точки зору, ці морські шляхи мають вирішальне значення для руху американських військ із західної частини Тихого океану в Індійський океан і Перську затоку. Зрештою, майже вся доставка повинна пройти через одну з трьох проток, або «вузьких місць», в районі Малакської, Зондської, Ломбок і Макасар проток. Три країни регіону – Індонезія, Малайзія, Сінгапур контролюють або примикають до цих вузьких місць і, таким чином, можуть здійснювати потенційний контроль над значною частиною морської торгівлі всієї планети.

Варто зазначити, що існують дві основні загрози, які можуть вимагати дипломатичної чи військової відповіді США.

По-перше, агресивний і схильний до гегемонії Китай може поставити під загрозу свободу судноплавства в Південно-Китайському морі, можливо, щоб примусити Сполучені Штати, Японію, або держави АСЕАН до ухвалення китайських політичних вимог. Якщо буде зіткнення з цією перспективою, Сполучені Штати можуть шукати підтримку від окремих держав АСЕАН і провести оборону морських шляхів, або одна з держав АСЕАН може попросити про таку допомогу в США. У той час, як військово-морські сили США будуть відігравати провідну роль у такому випадку, повітряна потужність США також може бути покликана для захисту військово-морських сил США або територій та коштів держав АСЕАН проти китайських військових нападів.

По-друге, Китай може спробувати насильно встановити і підтримувати фізичний контроль над всіма або більшою частиною островів Спратлі, спонукаючи запити на надання військової допомоги з однієї або більше країн АСЕАН. Уряди АСЕАН можуть просити більш помітнішої і суттєвішої просторової американської військової присутності, в тому числі розгортання військових кораблів США і бойових літаків в якості демонстрації прихильності Америки, застосуванні

нею сили, щоб виконати зобов'язання забезпечення безпеки.

Але найбільш імовірним сценарієм є не китайський військовий удар по території або силам держав АСЕАН, а продовження успішної «острівної» тактики, якою позначені попередні китайські спроби розширити свій контроль над спірними островами, наприклад китайська окупація Біда Риф, заяви на Філіппінах. Китай також може вдатися до більш тонкого і неоднозначного використання сили для виконання своїх регіональних цілей та амбіцій. Як приклад, китайські військові можуть брати участь у виборчому переслідуванні і залякуванні регіональних держав під виглядом виконання китайських морських вимог, захисту китайських рибалок, антипіратської або антиконтрабандної операцій, відновлення стабільності у разі вторгнення внутрішнього або іноземного характеру. Таким чином, швидше за все, країни АСЕАН і міжнародна громада зіткнеться з періодичними китайськими зусиллями захопити окремі острови або рифи, можливо, під прикриттям колишніх наукових експедицій або операцій з підтримання порядку, які позбавляють інші країни попередження.

У цілому, здатність Китаю впливати на обстановку в області безпеки в Південно-Східній Азії залежатиме від політичних та економічних умов в Китаї та ПСА, в результаті взаємодії країн АСЕАН з Китаєм, і в тому, в якій мірі інтереси США і Китаю збігатимуться. Якщо умови в ПСА погіршуватимуться, Китай зможе знайти більше можливостей для тиску або примусити країни регіону до свого порядку безпеки.

До того ж, сприйняття Китаю в ПСА формуються на основі різниці між Китаєм і АСЕАН, експансивних китайських претензій на Південно-Китайському морі, зростанні китайських можливостей застосування сили, китайської підтримки повстанських рухів у ПСА в 1960-х і 1970-х років, китайському конфлікту з В'єтнамом після в'єтнамської окупації Камбоджі в 1979 році, і страхові Пекіна маніпуляції етнічними китайськими громадами в деяких регіональних країнах. Підозра Китаю була найсильнішою щодо Індонезії, де є довга історія напруженості навколо ролі громади етнічних китайців, і на Філіппінах, яка пережила підтримані комуністами заколоти і військові зіткнення з Китаєм у спірних районах Південно-Китайського моря. Вона існує в деякій мірі у всіх країнах ПСА, за винятком, можливо, М'янми, яка підтримує тісні стосунки з Китаєм (хоча є деякі недавні ознаки м'янманської обережності) і Таїланд, де побоювання з приводу Китаю історично були затьмарені страхом В'єтнамського експансіонізму.

Взагалі, відносини Китаю з країнами АСЕАН розвивалися в три етапи.

По-перше, ворожість. Протягом 1960-х років і більшої частини 1970-х років, у держав АСЕАН були непрості відносини з Китаєм. Страх і підозрілість щодо Китаю були повсюдними, в основному через китайську підтримку комуністичних заколотів у різних країнах АСЕАН і відносин Пекіна з великими етнічними китайськими громадами по всьому регіону. Були серйозні розбіжності, зокрема, між Китаєм та Індонезією і Малайзією, що впливають з участі Ки-

таю в 1965 році в перевороті в Індонезії та її підтримки етнічних китайців, що переважали в Малайзії у комуністичному заколоті.

По-друге, відлига. Починаючи з 1980-х років, з'явилася відлига в відносинах Китаю з АСЕАН, в основному в результаті зростання торгівлі та в інвестиційних посилань, що підтримувались економічними реформами в Китаї, через скорочення ідеології в політиці Пекіна стосовно області, рішення Китаю про те, щоб покращити відносини з державами АСЕАН, припинення «двовекторної» дипломатії на користь офіційних дипломатичних відносин, а також підтримка АСЕАН Китаю в ролі противаги В'єтнаму. Зусилля Пекіна з налагодження тісніших економічних та політичних відносин з країнами АСЕАН завершилися в 1990–1991 рр. рішеннями Індонезії, Сінгапуру та Брунею про відновлення офіційних дипломатичних відносин з Китаєм.

По-третє, амбівалентність. З кінця 1980-х років, з'являється більш подвійне ставлення до Китаю. З одного боку, відносини між усіма державами АСЕАН та Китаю помітно покращилися. Зростає примирення між Китаєм і АСЕАН відображає взаємне прагнення для досягнення економічного зростання шляхом розширення торгівлі та інвестицій, а також переконання, що Китаю судилося стати наступною великою державою Східної Азії і, що найбільш ефективним способом боротьби з китайським посиленням є сприяння більшій економічній взаємозалежності [6].

Окрім цього, країни АСЕАН в тій чи іншій мірі покладаються на військову присутність США в якості стримуючого фактора для китайського військового авантюризму, але багато хто в регіоні мають сумніви в надійності США як партнера безпеки. Як часто відзначають жителі Південно-Східної Азії, Сполучені Штати можуть покинути регіон у будь-який час, але їм завжди доведеться жити з Китаєм. Є й інші політичні та дипломатичні міркування, щодо ставлення держав АСЕАН до військової співпраці з США. У випадку декількох країн, зокрема Індонезії, Філіппін і Малайзії, націоналістичні настрої і затяжні антиколоніалістичні почуття ускладнили атмосферу для більш тісних військових відносин із Сполученими Штатами. Крім того, Індонезія і Малайзія побоюються, що більш помітна військова співпраця зі Сполученими Штатами знаходить в складному становищі з політичним тягарем, яким супроводжується зближення щодо забезпечення безпеки з боку США.

Відзначимо, що одне з важливих питань при розгляді майбутнього військового співробітництва США з державами АСЕАН, чи будь-яка з цих держав готова збільшити у мирний час військову співпрацю з США у відповідь на китайські військові зусилля у залякуванні Тайваню. З цим пов'язане питання, чи буде будь-яка держава Південно-Східної Азії мати роль у підтримці США оборони Тайваню проти нападу Китаю або надання допомоги Сполученим Штатам у патрулюванні та охороні судноплавних шляхів в сценарії Тайванського конфлікту.

Ключовим фактором будуть обставини, які викличуть наступ КНР на Тайвань. Якщо безпосередньою

причиною конфлікту є тайванська Декларація незалежності, більшість, якщо не всі країни АСЕАН будуть неохоче підтримувати Тайвань. Якщо атака не сприйметься як спровокована з боку Тайвані, використання китайської військової сили, щоб залякати Тайвань, ймовірно, збільшить побоювання Китаю і може зробити АСЕАН більш податливою до збільшення військового співробітництва зі Сполученими Штатами. Якщо військовий удар насправді відбудеться, держави АСЕАН будуть шукати в Вашингтоні переоцінки своєї політики. Проте, мало ймовірно, що вони ризикують отримати безпосередній конфлікт з Китаєм, надаючи пряму військову допомогу Тайваню.

Винятково китайське володіння островами Спратлі загрожуватиме інтересам безпеки Сполучених Штатів у разі того, якщо Пекін використає такий контроль, щоб відмовити США та іншим країнам у необмеженому доступі до морських шляхів, або нав'язати китайське панування над регіоном.

Звичайно, в залежності від того, чи отримає Китай контроль над Спратлі, залежить вірогідність його перетворення на агресивного гегемона в майбутньому. Якщо це відбудеться, країни ПСА зіткнуться із серйозною дилемою. В осяяному майбутньому, держави АСЕАН будуть протистояти величезному розриву між їх зовнішніми потребами в галузі безпеки та їхніх можливостей для задоволення цих потреб, зокрема, якщо тривалий економічний спад призведе до більш агресивної політики Китаю і погіршення згуртованості і військового потенціалу АСЕАН. Як зауважив один відомий експерт, що вивчає регіон, жоден з трьох варіантів, доступних для зміцнення зовнішньої безпеки не відкриває великі перспективи [7].

Отже, народна самооборона. За можливим винятком Індонезії, державам АСЕАН просто не вистачає розмірів, ресурсів і можливостей для підтримки військового потенціалу, який би витримав китайську військову перевагу. У найближчому майбутньому, Індонезія була дуже ослаблена економічною кризою і політичною нестабільністю, щоб генерувати надійний потенціал стримування.

Колективна самооборона. Існує глибока і міцна опозиція багатосторонньої військової співпраці в рамках АСЕАН або формування оборонного пакту АСЕАН. Хоча багатостороннє співробітництво в плані безпеки може розвиватися для того, щоб впоратися з низькорівневими загрозами (наприклад, піратством, контрабандою), АСЕАН зараз не вистачає згуртованості й здатності протистояти серйозній військовій загрозі.

Регіональні заходи безпеки. Враховуючи обмеженість індивідуальної та колективної самооборони, держави АСЕАН шукали більш широких механізмів регіональної безпеки, що змогли б утримати Китай або вирішити спори, які можуть призвести до збройного конфлікту. До цих пір, проте, створення життєздатної та ефективної регіональної структури безпеки так і не реалізоване. Навіть якщо АСЕАН змогла б подолати чисельні перешкоди для такого регіонального порядку всередині самої асоціації, інтерес Китаю до ефективних багатосторонніх механізмів забезпечення безпеки, які не підуть на користь Пекіна залишається під питанням [8].

Підсумовуючи попередні твердження, наголосимо на тому, якщо агресивний і ворожий Китай буде прагнути досягти регіональної гегемонії, держави АСЕАН, швидше за все, не матимуть життєздатних альтернатив окрім опори на американські військові сили щодо стримування агресивної поведінки китайської влади. Враховуючи невизначеність щодо майбутнього стратегічного напрямку Китаю, таким чином, питання полягає не в тому, чи слід США прагнути встановити огорожу в Південно-Східній Азії від можливості боротьби з Китаєм. Швидше, ключові питання обертаються навколо управління реалізацією цієї огорожувальної стратегії – часу, змісту і послідовності огорожувальних дій, зв'язок цих заходів з великою політикою та стримуванням, ресурсами, які будуть витрачені на встановлення огорожі, і ризики, пов'язані з надто повільним або швидким вживанням заходів з відмежування.

Нарешті, без чітких і однозначних ознак того, що Китай прагне перетнути статус-кво, багато держав АСЕАН будуть неохоче йти на китайський антагонізм, вживаючи заходів, які Китай буде розглядати як провокаційні. Отже, в цілому держави Південно-Східної Азії віддадуть перевагу стримувати Китай через поєднання економічної інтеграції та дипломатичної взаємодії. З іншого боку, протягом цього часу, побоювання з приводу посилення Китаю може підштовхнути деякі держави АСЕАН шукати задоволення прихильності США щодо регіональної безпеки, в тому числі в плані розширеної військової присутності США в регіоні.

Поетапний підхід обіцяє низькі ризики і потенційно високу віддачу. Надмірно агресивні і амбіційні зусилля для того, щоб забезпечити доступ до об'єктів для значного розширення США в мирний час за наявності військової сили та потенційних можливостей буде лише антагонізувати Китай, додаючи непотрібний подразник у двосторонніх відносинах США з державами АСЕАН, і збільшуючи суперечки всередині АСЕАН.

Потенційний недолік такого «повільного» американського підходу в налагодженні стосунків з АСЕАН

в тому, що Сполучені Штати можуть бути захоплені зненацька, якщо китайська військова загроза матеріалізується швидше, ніж передбачає більшість спостерігачів. Як інші дослідницькі центри, RAND вважають малоімовірним, що Китай зробить «стрибок вперед», прорив у військових можливостях протягом наступного десятиліття. Крім того, підхід формування і межування дає дві істотних переваги: по-перше, підвищення військового профілю США в регіоні, навіть якщо це робиться тільки в скромних масштабах, збільшить обережність Пекіна і підтримає довіру їхніх зобов'язань відносно безпеки. По-друге, поетапний підхід до вдосконалення американських військових взаємовідносин з державами АСЕАН може допомогти уникнути пасток передчасної політики «стримування» Китаю під час захоплення переваги відгороджування, зокрема, закладаючи основу для реалізації багатостороннього співробітництва в галузі безпеки, щоб впоратися з китайською загрозою для безпеки Південно-Східної Азії і для життєво важливих інтересів США в регіоні, що будуть виникати.

Замість того, щоб протистояти звичайному військового нападу, країни АСЕАН і США, ймовірно, зітнуться з продовженням повзучого іредентизму Китаю. Завданням буде винайти ефективну стратегію безпеки для реагування на неоднозначні дії. Для США елементи ефективного реагування можуть включати сприяння тіснішому співробітництву в галузі оборони між АСЕАН, створенню регіональних мереж спостереження за повітряним простором по боротьбі з контрабандою наркотиків і піратством, а також розвитку можливостей, які необхідні для ефективного участі в операціях з підтримання стабільності.

Таким чином, спроби Китаю намагатися домінувати в АТР і контролювати морські шляхи у Тихому океані вводять його в конфронтацію із Заходом, котрий не може погодитися з такою стратегією Пекіну. Це теоретично здатне призвести до підвищення ризиків морської Тихоокеанської війни («холодної» чи навіть «гарячої»), які на сьогодні є можливо найвищими за останні два десятиліття. Це, власне, залишається актуальним і перспективним для дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Beeson M. The United States and East Asia: The decline of long-distance sea reships? / M. Beeson // *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.japanfocus.org/-Mark-Beeson/3240>.
2. Schmitt G. *The Rise of China. Essays on the Future Competition* / G. Schmitt. – N.Y., London : Encounter books, 2009. – 192 p.
3. Хилл К. Восточная Азия и Тихий океан / К. Хилл // U. S. Department of State [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://usinfo.state.gov/journals/itps/0906/ijpr/eap.htm>.
4. Wade G. *China and its neighbors* / G. Wade // *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://japanfocus.org/events/view/19>.
5. U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census, Foreign Trade Division [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://atwww.census.gov/foreign-trade/balance/index.html>
6. Jose T. Almont. *Ensuring Security the ASEAN* / Jose T. Almont. – Way. – Survival. – Vol. 39. – No. 4; winter 1997–1998, P. 80–92.
7. Leszek Buszynski. *ASEAN Security Dilemmas Survival* / Leszek Buszynski. – Vol. 39. – No. 4; winter 1992–1993, P. 90–107.
8. Banning Garrett, Bonnie Glaser. *Multilateral Security in the Asia-Pacific Region and Its Impact on Chinese Interests: Views from Beijing* / Banning Garrett, Bonnie Glaser // *Contemporary Southeast Asia*. – Vol. 16. – No. 1; June 1994, P. 14–34.

И. Е. Подберезных

**РОЛЬ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ В СТРАТЕГИИ СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ
В ОТНОШЕНИИ КИТАЯ**

В статье исследуются проблемы возможного выхода Китая на региональную арену в качестве мощной силы, что в ближайшие 10-15 лет может усилить конкуренцию между США и КНР в Юго-Восточной Азии и увеличить потенциал вооруженного конфликта. На основе анализа научных трудов зарубежных ученых установлено, что Соединенные Штаты в настоящее время являются доминирующей внерегиональной силой в Юго-Восточной Азии. Доказано, что Ассоциация государств Юго-Восточной Азии продолжает полагаться на военные силы США, чтобы гарантировать региональную стабильность, безопасность и сбалансировать растущую мощь Китая.

Ключевые слова: Ассоциация стран Юго-Восточной Азии (АСЕАН); Китай, Юго-Восточная Азия (ЮВА); региональная безопасность; Соединенные Штаты Америки (США).

I. Podbereznykh

THE ROLE OF SOUTH-EAST ASIA IN THE USA STRATEGY TOWARD CHINA

The article deals with the problem of possible appearance China on the regional arena as a powerful force that over the next 10–15 years could increase competition between the United States of America and China in Southeast Asia and increase the potential of armed conflict. The United States is now the dominant extra-regional force in South-East Asia. Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) continue to rely on US forces to ensure regional stability and security and to balance the growing power of China. It is possible that over the next 15 years China could emerge as a more powerful and hostile competitor to the United States for regional influence and access. As a consequence, it is plausible that some of the ASEAN states, if confronted by the prospects of an aggressive and threatening China, may rely increasingly upon the United States and its military power for deterrence, reassurance, and protection. China's geopolitical ambitions will play a crucial role in shaping the future of Southeast Asia and the U.S. military posture in the region.

Key words: Association of Southeast Asian Nations (ASEAN); China, South-East Asia; regional security; the United States (USA).

Рецензенты: *Шевчук О. В.*, д-р політ. наук, проф.
Шкляж Й. М., д-р іст. наук, проф.

© Підберезних І. Є., 2016

Дата надходження статті до редколегії 01.04.2016

ІНТЕГРАЦІЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛЬЩІ (1989–2003 рр.)

У статті розглядаються особливості та специфіка переходу аграрної економічної системи Польщі з планової на ринкові рейки. Досліджуються основні прорахунки шокової терапії, підкреслюється важливість врахування соціальних потреб населення, їх першочергове значення. Незважаючи на задекларовані ринкові євроінтеграційні принципи, перехід до нової економічної та політичної системи виявилось неможливим без прозо-го та значного державного регулювання урядів.

Підкреслюється важливість орієнтації на формування товаровиробної економіки, сільського господарства та промисловості як запоруки успіху економічного життя та формування основи свободи та незалежності і територіальної цілісності країни.

Ключові слова: агенція; сільське господарство; реформи; євроінтеграція; кредити; державна підтримка; мито; децентралізація.

У сучасних умовах здійснення урядом євроінтеграційної політики України стає доцільним дослідити аналогічні перетворення, які пройшла сусідня країна. Завдяки позитивним перетворенням у політичній сфері, Польщі вдалося досягти динамічної стабільності і підвищити свою привабливість в очах іноземних інвесторів, ставши у цьому відношенні одним із лідерів серед посткомуністичних держав [4, с. 167]. Значну роль відіграли національні традиції парламентаризму, традиції компромісу і легітимної передачі влади, а також етнічна однорідність суспільства, що полегшувало його консолідацію та мобілізацію на здійснення радикальних реформ [4, с. 73].

Як зазначали європейські експерти, польські реформи були успішні передусім через суб'єктивний чинник; за них відповідала конкретна людина – Л. Бальцерович – за економіку, Є. Регульський – за децентралізацію. У Польщі політичні передумови для початку ринкових реформ склалися в певній мірі сприятливо. Останній комуністичний уряд М. Раковського зробив польським реформаторам царський подарунок, розморозивши влітку 1989 р. ціни і, відповідно, прийнявши відповідальність за непопулярний крок [4, с. 66]. Наприкінці 1980 – х років ситуація в Польщі була безнадійною і погрозувала загальним економічним колапсом. Інфляція складала 639,6 %, приріст ВВП – 14,9 %, а зовнішній борг 42,3 млрд. дол. США (64,8 % ВВП) [6, с. 98–99].

Гостра потреба здійснення реформ підштовхнула польських урядовців, та експертне середовище включались у процес розробки, прийняття та послідовної реалізації концепції перетворення і розвитку сільсько-го господарства. При виробленні концепції конкуру-

вало два підходи – інтервенціоналістський і ліберальний. Обидва вони не були прийнятними. Здійснювався пошук «золотої середини», між втручанням і лібералізмом. Обрана модель аграрної політики включила змішану концепцію, яка мала стати рушійною силою змін і розвитку, і водночас була компромісною і включала дві цілі: захистити національне виробництво і адаптувати його до вимог ЄС.

У Польщі розпочалась реалізація програми, яка передбачала системну трансформацію сільського господарства. Вона суттєво відрізнялася від реформування решти сфер господарства, отже провідною була проблема змін форм власності. У польському сільському господарстві розв'язувалося три головні задачі:

- впровадження ринкового економічного механізму і системи регулювання;
- здійснення модернізації і реструктуризації сільськогосподарського виробництва;
- включення сільського господарства у європейську економічну систему, в результаті чого мала бути створена нова модель селянського господарства [8]

Під час створення програми системних трансформацій у Польщі політика в аграрній сфері уявлялась найменш проблематичною. Це обґрунтовувалось тим, що в сільському господарстві досить міцні позиції займала приватна ініціатива. Домінування приватної власності вважалося достатньою умовою безпроблемного і швидкого входження галузі в ринок. Водночас не було враховано тих слабкостей, які були властиві для галузі. Але, як завжди теорія не відповідає практиці, у структурі землекористування і за технікою – технологічним параметрам виробництва характерною була відсталість. Подолати ці перешкоди галузь за

рахунок внутрішніх резервів не могла. До того ж, для Польщі властивим було аграрне перенаселення.

Наприклад, на поч. 1990-х років у селі проживала майже $\frac{1}{3}$ населення, на сільське господарство приходило майже $\frac{1}{4}$ зайнятих, при тому, що сільським господарством створювалось лише 8 % ВВП. [1, с. 84–85] В аграрній структурі виробництва переважали дрібні (до 5 га) господарства. Фактично, один зайнятий в сільському господарстві «годував» дев'ять чоловік, тоді як в ЄС – 38 [1, с. 84–85]. Також експортна спеціалізація проглядалась у птахівництві, садівництві. Її забезпечувала вузька група високотоварних приватних господарств. Польське сільське господарство практично цілком (за виключенням зерна) забезпечувало потреби країни у продовольстві і сировині.

У таких умовах у вересні 1989 р. Л. Бальцерович виступаючи на слуханнях у Сеймі окреслив принципи майбутнього реформування сільського господарства: «Сільське господарство є частиною економіки, і потрібно дивитися на економіку як на єдине ціле» [2, с. 101].

Запроваджувана політика «шокової терапії» була поширена і на сільське господарство. Аграрний розділ програми Л. Бальцеровича передбачав: виділення капіталовкладень для агропромислового комплексу пропорційно його внеску в національний дохід; поступове нарощення промислового потенціалу по виробництву для сільського господарства і харчової промисловості; підтримка мінімальних закупівельних цін на основні види сільгоспродукції на рівні, який забезпечував граничний рівень витрат на їх виробництво; збереження паритетів доходів зайнятих в інших галузях народного господарства; поступовий перевід всіх галузей продовольчого комплексу на ринкові відносини а ціни на засоби виробництва і на його продукцію мали визначатися попитом і пропозицією на ринку. Також програмою передбачалась практично повна приватизація державних і кооперативних сільськогосподарських підприємств, а також заохочення приватних і державних капіталовкладень у сферу послуг на селі і дрібну харчову промисловість, що мало сприяти зміні аграрної інфраструктури і підвищення господарювання [1, с. 87–88]. Стабілізаційна програма (План Бальцеровича), що втілювалась разом з заходами по вивільненню цін на агропродукцію (1989 р.) мали позитивний вплив на сільське господарство. Корисне на той час формування індексу ножиць цін призвело до короткотривалого але значного приросту прибутків галузі. Ситуація змінилась у протилежний бік вже в 1990 р. Лібералізація цін, що охопила всі галузі спричинила стрімке зростання відсотків по кредитах, та вимивання оборотних засобів. Зважаючи на протести аграріїв, уряд в 1990 р. відкрив дві пільгові кредитні лінії і на закупівлю мінеральних добрив і засобів захисту рослин. Вони мали ситуативний характер, так званого «гасіння пожежі», тому й ефективність виявилась малопомітною.

Концепція змін у сільському господарстві, яка реалізовувалась на початку 1990-х років стосувалась підвищення ефективності землекористування та сільгоспвиробництва, складовими елементами якої мали стати ринкові механізми та реструктуризація. Вона

була складовою частиною програми Бальцеровича, яка передбачала повну приватизацію державних і кооперативних сільгоспідприємств.

Головні аграрні положення програми П. Бальцеровича стали основою першочергових заходів по розвитку галузі. Аграрна галузь демонструвала певну підготовленість до впровадження ринкових відносин і знаходилась не в гіршому становищі порівняно з іншими. В умовах «шокової терапії» було створено принципово нове, ринкове господарське середовище на селі. У процесі розвитку ринкових відносин, це внутрішнє середовище почало справляти все більший вплив на формування процесів і тенденцій як у самому сільгоспвиробництві, так і в системі соціально – економічних відносин на селі. У 1990 р. уряд Польщі змінив ставлення до дрібних нетоварних господарств. Була припинена практика їх витіснення. Зрозуміло, що уряд враховував небажані соціальні наслідки зростання безробіття на селі. Деякі пом'якшення стосувалися і фінансово – кредитної сфери господарювання, так були відновлені деякі види дотацій, особливо на оборотні засоби. В 1992 р. селяни одержали доступ до низькопроцентні кредити на закупівлю кормів, палива, мінеральних добрив, засобів захисту рослин. Було відновлено часткове дотування виробництва тваринницької продукції. Селянам надавалися пільгові кредити для придбання та освоєння землі. Згадані заходи, були тимчасовими, і не принесли поживлення сільськогосподарського виробництва, оскільки суперечили стратегії ринкових перетворень. У 1990 р. було ліквідовано всі обмеження у зовнішній торгівлі. У 1992 р. під тиском селян відбулося часткове повернення до протекціоністської політики в торгівлі сільгосппродукцією, що суттєво «пом'якшило» конкуренцію між вітчизняними і іноземними виробниками на внутрішньому ринку. Польщею було використано практично всі засоби захисту внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції, зокрема, були підвищені митні збори на імпорт з 10 % в 1991 р. до 20–30 % в 1992–1993 рр. Крім того було заборонено імпорт спирту і введено контингентірування імпорту алкогольних і тютюнових виробів [1, с. 90].

Трохи пізніше була введена система компенсаційних зборів, які урівнювали на внутрішньому ринку польських і зарубіжних виробників. Цими зборами обкладалися товари, що ввозилися в Польщу в кількостях і на умовах, що створювали небезпеку збитків для внутрішнього товаровиробника. Водночас у Польщі діяла також і пряма державна дотація для встановлення мінімальних гарантованих цін на пшеницю, жито і молоко. Створення в 1990 р. Агенції сільськогосподарського ринку було спрямовано на регулювання ринку засобами інтервенційних закупівель і експортно–імпортних операцій. Через Агенцію здійснювалось фінансування закупок зерна і доплат до палива.

Слід окремо зазначити, що підтримка індивідуального виробника відбувалась через фонди, покликані сприяти розвитку різних сфер діяльності селянства, а також удосконалювати відносини власності. До них належали: фонд структурної перебудови і ліквідації заборгованості сільського господарства, фонд струк-

турної перебудови молочного господарства; фонд структурної перебудови і модернізації селянських господарств. У 1992 р. була створена Агенція сільськогосподарської власності Державного казначейства, на яку покладалося регулювання питань функціонування державної власності в сільському господарстві. Головною сферою діяльності Агенції стало реформування держгоспів. З 1990 р. діяв і великий неурядовий фонд – Європейський фонд розвитку польського села.

Передумовою аграрних перетворень стали суспільно-політичні трансформації кінця 1980-х – поч. 1990-х років. Кардинальні суспільно-політичні перетворення започаткували ухвали «круглого столу», який проходив у лютому–квітні 1989 р. за участю представників правлячої політичної коаліції «Солідарності», Загальнопольської угоди профспілок та римо-католицької церкви. Були досягнуті угоди про запровадження посади президента, ліквідацію Державної ради, утворення Сенату та проведення виборів до законодавчих органів влади. Переломним моментом стали червневі парламентські вибори 1989 р., на яких ПОРП зазнала політичної поразки і втратила провідні позиції в суспільстві. 19 липня 1989 р. Національні збори обрали прем'єр-міністром представника опозиції Т. Мазовецького, який сформував уряд. Вперше у післявоєнній історії Польщі почав діяти уряд який мав підтримку практично всіх верств населення. Діяльність нової влади була спрямована на проведення радикальних реформ. Економічна програма уряду передбачала: перехід до ринкової економіки, відміну дотацій на виробництво продуктів харчування, зміцнення златого, забезпечення рівності всіх секторів господарства, проведення приватизації. Водночас, держава зберігала найважливіші економічні та адміністративні важелі. Відмінною рисою економічної політики стало використання жорстких монетарно-фінансових інструментів, відомих як «макова терапія». Суть цієї політики зводилась до різкого скорочення обігової грошової маси, встановлення високих відсотків кредитних ставок, обмеження пільг, зростання прибутків підприємств та населення. Позитивним у цій ситуації було те, що було швидко реагування на власні промахи, завдяки чому стало можливим уникати кризових ситуацій. Значна увага приділялась законодавчому забезпеченню реформ. В основу системної трансформації були покладені кардинальні перетворення відносин власності. Специфікою польської приватизації стало використання різних її форм і методів та її соціальна спрямованість. Перетворення відбувалися в стислий термін, без принципових змін стратегічного курсу, за одностайності політичних сил.

Поляки усвідомлено вважали, що рівень заробітної плати це комплексний показник досконалості суспільства, його загальної культури, яка у свою чергу визначається свободою самовираження національної свідомості. Вони зрозуміли просту міжнародну істину: країна, яка перепродує чуже – стає колонією; країна, яка виготовляє своє, може бути господарем й рівноправним партнером, поступово стаючи в ряд цивілізованих націй.

Початок 1990-х років минав в атмосфері суцільних страйків і протестів селян, які вимагали державного

втручання та фінансової допомоги. Незаможна держава, яка ледь-ледь піднялась після військового стану, не мала змоги виконати навіть частини цих вимог. Під тиском сільських протестів ішли уряди у відставку (Белецького, Ольшевського та Сухоцької). Певну стабільність приніс тільки прихід до влади у 1993 р. посткомуністів (Союзу демократичної лівіці та Польської народної партії). У ході виступів, селяни вимагали гарантованих мінімальних цін на сільгоспродукти, низького відсотка по кредитах. Першими страйкували працівники держгоспів. Влітку 1990 р. відбулися гострі конфлікти селян і поліції (у Млаві). У березні 1991 р. незалежною самоуправляючою профспілкою індивідуальних господарств селян «Солідарність» були організовані акції направлені на блокування автодоріг по всій країні. Проведені урядом зустрічі з активістами дещо зняли напругу. Причиною даних акцій стала відсутність прозорої стратегії розвитку сільського господарства, а також розпорошеність у діях Міністерства сільського господарства і розвитку села.

Дотування та вкладання коштів у сільське господарство мало і внутрішньополітичну складову. Польська селянська партія яка була зацікавлена у проселанських рішеннях, залишалась традиційним коаліційним партнером як лівих, так і правочентристських сил. Даний політичний симбіоз, посприяв успішності переговорів про вступ до ЄС та виборюванню преференцій для свого села.

На інтеграційні процеси вплинула також й так звана ініціатива колишнього міністра сільського господарства Г. Яновського щодо списання боргів з радгоспів (1992 р.) із їх наступною приватизацією.

Програму уряду Т. Мазовецького підтримувало 82 % опитуваних поляків. Уряду вдалося переконати більшість суспільства в тому, що альтернативи ринковим реформам немає. Але шокова терапія негативно відбилась на житті широких суспільних прошарків населення, виявилась надзвичайно болючою. Суспільство швидко розчаровувалось в реформах. Уряд Т. Мазовецького змушений був подати у відставку. А на парламентських виборах 1993 р. перемогли колишні комуністи.

Польська економічна програма впроваджувалась в складних політичних умовах, особливо наприкінці 1990 р. і з другої половини 1991 року. Часті виборчі кампанії давали змогу проявам популізму з необгрунтованими надіями і відповідно позначалися на дії осіб, залучених до економічної діяльності. Це виявилось у відновленні вимог щодо підвищення заробітної плати і в зменшенні схильності державних підприємств схвалювати важкі реструктуризаційні рішення. Через сильні і досить агресивні профспілки, часті вибори і фрагментарну партсистему в Польщі було набагато складнішим середовище для економічних реформ, ніж в Угорщині та Чехії. [2, с. 358]

Аграрна політика що проводилась у Польщі на ранніх етапах (1990–1993 рр.) в цілому відзначалась малоефективністю. Це виражалось у встановленні високих відсоткових ставок за кредитами, існування серйозних порушень балансу торгівлі у сільському господарстві, незахищеності від конкуренції з боку

субсидійованого експорту країн Європейського союзу як на внутрішньому так і на зовнішніх ринках. Усе це призвело до істотного зниження доходів сільського населення порівняно з міським (замість попередньої політики паритету доходів). Крім того, модернізація сільського господарства ототожнювалася з руйнуванням сільського кооперативного руху, що призвело до послаблення пропозиції товарів сільського господарства.

Приватизація у сільському господарстві Польщі призвела до деструктивних процесів у економіці в цілому та посилює безробіття. Повна відмова від державної підтримки сільського господарства призвела до падіння виробництва, нестабільності розвитку галузі. Ситуація погіршилась після надходження на внутрішній ринок Польщі дешевої сільгосппродукції з ЄС. У Польщі виникло перевиробництво сільгосппродукції, яке призвело до скорочення обсягів виробництва, а отже зuboжіння значної частини фермерів.

Після 1994 р. урядом Польщі було здійснено низку кроків спрямованих на підтримку галузі. Зокрема, запровадження мита на імпортовану сільгосппродукцію суттєво оживило виробництво. Крім того, держава почала виділяти дешеві кредити на придбання сільгоспмашин, обладнання. Створена Агенція сільськогосподарського ринку, стабілізувала ринок і захистила сільгоспвиробників.

Зміна правлячої еліти в 1993 р. викликала в деяких прошарках польського суспільства певну нервову реакцію. Прихід до влади лівих сил, політичні опоненти намагалися поєднати у суспільній свідомості з можливою втратою довіри Заходу і пустими прилавками магазинів. Водночас цього не сталося. Економікою в уряді займався Г. Колодко. В 1993–1997 рр. суспільство ніби відпочило. Г. Колодко вдалося заспокоїти бурі в суспільстві які були підняті політикою Л. Бальцеровича. [5, с. 72]

Реалії життя заставили поляків, шукати вихід з складної економічної проблеми. У 1994–1997 рр. була успішно реалізована програма градуалістичних реформ першого віце-прем'єра Г. Колодко «Стратегія для Польщі», яка радикально відрізнялась від «шокової терапії». Ця друга хвиля реформ являла собою політику, спрямовану на поступове створення необ-

хідних інститутів, зростання державного втручання в економіку, більш справедливий розподіл доходів. В ході її проведення були значно покращені основні макроекономічні показники. Хоча через пролонгованість економічних процесів не можна виключати, що деякі з отриманих позитивних результатів були наслідками проведення попередніх реформ. Узагалі з часом була знята гострота проблеми щодо темпів ринкових реформ. Після досягнення певної макростабілізації настала черга реформ, які за своєю природою мали бути лише поступовими і обережними. Із набуттям досвіду у посткомуністичному суспільстві все більше поширювалося розуміння тривалості процесу становлення ринкової економіки [7].

Таким чином, програма «Стратегія для Польщі» проголошувала рівність державної і приватної власності. Була проведена комерціалізація держпідприємств. Крім того, програма серед пріоритетів поставила завдання пом'якшення та зниження суспільних втрат від реформ. У 1995 р. Я. Куронь, як політик нової хвилі, так відобразив бачення перспектив Польщі: «Щоб не загрузнути у багні застою і регресу, ми повинні припинити політику компромісів між нашими претензіями і потребами розвитку країни у конфлікті між свободою та безпекою. Натомість маємо великі можливості, аби підтримати загальне переконання про першочерговість соціальних прав, перетворюючи їх із сировини вимог до уряду в продукт закінченої співпраці [3, с. 432].

Польське керівництво часів президенства Леха Валенси витримало надзвичайний пресинг з боку населення, проте проявило витримку і волю, не звернувши з шляху реформ. Програми на виборах 1995 р. Л. Валенса залишив спадок – започаткувавши реформу і курс на інтеграцію.

Реформування відбувалося складно, ситуативно але спостерігається певна послідовність в стратегічному спрямуванні здійснюваних перетворень незважаючи на партійне забарвлення і врешті решт сьогодні ми можемо побачити реальні успішні результати здійснюваного процесу реформування держави та економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аграрная реформа в странах Центрально-Восточной Европы и России (1990–2000). – М. : Наука, 2003. – С. 84–85.
2. Бальцерович Л. 800 дней: краткая история великих перемен 1989–1991 / Л. Бальцерович: записал С. Козьмінський; пер. с польск. М. Мановой. – Х. : Золотые страницы, 2014. – 204 с.
3. Голибард С. По-сусідськи. Польський вектор. Документальна розповідь про динамічне п'ятнадцятиріччя 1989–2004 рр. про роль і наслідки використання національної ідеї в Україні та Польщі / С. Гарибальд: – К. : Універсальне вид – во «Пульсари», 2004. – 432 с.
4. Зеленько Г. «Навздогінна модернізація» досвід Польщі та України. \ Г. Зеленько. – К. : Критика, 2003. – 215 с.
5. Лыкошина Л. С. Политический портрет Александра Квасневского / Л. С. Лыкошина. – М. : РАН, 2001. – 72 с.
6. Міхель Р. В. Євроінтеграційний вектор трансформації Польщі; приклад для України / Р. В. Міхель // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2014. – Випуск 2 (53). – С. 98–99.
7. Пелехова В. А. Польський досвід переходу до ринку: уроки для України / В. А. Пелехова // Історичний архів. – Випуск 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/handle/1234589/664>.
8. Cholaz H. Dekad transformacyi gospodarki polskiego / H. Cholaz – Warzhawa, 1999.

ИНТЕГРАЦИЯ В ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ПОЛЬШИ (1989–2003 гг.)

В статье рассматривается вопрос особенности и специфики перехода экономической системы Польши с плановой на рыночные рельсы. Рассматриваются основные просчеты шоковой терапии, подчеркивается важность учета социальных потребностей населения, их первостепенное значение. Несмотря на задекларированные рыночные евроинтеграционные принципы переход к новой экономической и политической системы оказался невозможным без прозрачного и значительного государственного регулирования со стороны правительства.

Подчеркивается важность ориентации на формирование товарнопроизводящей экономики, сельского хозяйства и промышленности как залога успеха экономической жизни и формирования фундамента свободы, независимости и территориальной целостности страны.

Ключевые слова: Агентство; сельское хозяйство; реформы; евроинтеграция; кредиты; государственная поддержка; пошлина; децентрализация.

I. Selivanova-Zerkal

INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION AGRICULTURE OF POLAND (1989–2003)

The article deals with the peculiarities and specific agrarian economic system transition Poland planned to a market economy. We study the basic mistakes shock therapy, emphasizes the importance of taking into account the social needs of the population, their priority. Despite the declared principles of European integration market transition to new economic and political system was not possible without a clear and significant state regulation of the Government. Poland started implementation of the program which included the systemic transformation of agriculture. It is significantly different from other areas of reform so leading sector was the problem of changes of ownership. In Polish agriculture rozv'yazuvalosya three main objectives:

- *The introduction of market economic mechanism and control system;*
- *Modernization and restructuring of agricultural production;*
- *inclusion of agriculture in the European economic system, resulting to be constituted new model farm.*

When creating a program of systemic transformations in Poland's policy in agriculture seemed the least problematic. The reason given was that agriculture is quite a strong position occupied private initiative. The dominance of private property was considered sufficient smooth and fast entry field in the market. However, not taken into account those weaknesses which are inherent to the industry. But as usual theory is not the practice in the pattern of land use and the technical – technological parameters of production was characteristic retardation. To overcome these obstacles the industry from domestic reserves could not. Moreover, Poland was characteristic agrarian overpopulation.

The realities of life compelled the Poles to seek a way out of difficult economic problems. In 1994–1997 rr. Program was successfully implemented reforms hradualistychnyh first vice – premier G. Kolodko «Strategy for Poland», which is radically different from the «shock therapy». This second wave of reforms was the policy aimed at the gradual creation of the necessary institutions, growing state intervention in the economy, a more equitable distribution of income. In the course of its implementation were significantly improved key macroeconomic indicators. Although due prolonhovanist economic processes can not be excluded that some of the positive results were the result of previous reforms. In general eventually was taken on this problem is the pace of market reforms. After reaching the turn makrostabilizatsiyi certain reforms, which by their nature should be only gradual and cautious. With the acquisition of experience in post-communist society more extended duration of the understanding of a market economy.

Thus, the program «Strategy for Poland» proclaimed the equality of public and private property. There has been a commercialization of state enterprises. The program also among the priorities set out to mitigate and reduce the loss of social reforms. In 1995 J. Kuron politician as the new wave reflected Poland's vision: «To not get bogged down in the mire of stagnation and regression, we must stop the policy of compromise between our claims and needs of the country in the conflict between freedom and security. Instead, we have a great opportunity to support the common belief of priority social rights, transforming them from raw materials requirements for government finished product collaboration».

Polish authorities times presidency Lech Walesa withstand extraordinary pressure from the population, but manifested patience and will, drawing on the path of reform. After losing the election in 1995 left a legacy of L. Walesa – initiating reform and the policy of integration.

Key words: agency; agriculture; reform; European integration; credits; state support; duties; decentralization.

Рецензенти: Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, проф.
Шкляж Й. М., д-р іст. наук, проф.

Розділ 3

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ

ІДЕЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ЄЖИ ГЕДРОЙЦЯ

Стаття присвячена постаті відомого польського громадського діяча, політика, мемуариста, редактора журналу «Культура» й видавництва «Літературний інститут» Єжи Гедройця й його діяльності в підтримку становлення й розвитку незалежної української держави. Автор висвітлює й діяльність сучасних польських діячів, а також інституцій у контексті основних ідей Є. Гедройця.

Ключові слова: Є. Гедройць; українсько-польські відносини; історія України.

Історія багата на події. Протягом століть вчені збирають матеріали, щоб передати наступним поколінням неупереджений погляд на минуле. Але, на жаль, згідно низки об'єктивних і суб'єктивних причин, не завжди це вдається. Живучі в суспільстві, люди дуже часто підпадають під вплив загальноприйнятих норм, суджень, правил, поглядів тощо, виробляється певний стереотип мислення, що викорінює й зводить нанівець власне бачення, ініціативу, інший погляд на проблему. Й дуже важко вирватися з цих ґрат «загального свідомого».

Така проблема сьогодні знайома не лише українцям. Будь-яке суспільство завжди потребує свідомих представників, які б, не дивлячись на наслідки, відкрито б відстоювали свої прогресивні ідеї щодо розвитку нації й держави в цілому, підкріплюючи свої судження ґрунтовними знаннями з досліджуваної проблеми. Такою людиною став свого часу відомий польський публіцист і громадський діяч, політик, мемуарист, редактор журналу «Kultura» («Культура») й видавництва «Instytut Literacki» («Літературний інститут»), активний прихильник польсько-української співпраці Єжи Гедройць (1906–2000).

Є. Гедройць був унікальною для нашого часу людиною. Людиною, що намагалася змінити реальність. Сьогодні все більше й більше вчених різних країн світу звертаються до досвіду Гедройця, про його феномен написано безліч наукових статей [1], монографій [2], згадано в дисертаційних дослідженнях тощо [3].

Є. Гедройць пропонував відмовитись від звичних стереотипів мислення, міфів, що віками накопичувалися між народами. Як стверджує російський політолог, член наукової ради Московського центру Карнегі Лілія Шевцова, «він працював над антикомуністичним за своєю суттю катехізисом моральної й політичної поведінки. Він став живим критерієм того, що морально, а що ні. Фактично своїм життям Гедройць запропонував приклад альтернативного мислення в ситуації державного тиску. Й у цьому його внесок не тільки в європейську інтелектуальну думку, а й у роздуми про суспільну трансформацію тоталітарного суспільства ...» [4].

Він створив інтелектуальне середовище для формування інституту польської опозиції, запропонував абсолютно нове бачення міжнародних відносин й нового європейського порядку, що передбачало незалежну Україну, Білорусію й Литву. У той момент, коли польське суспільство ще не було готовим відмовитися від ідеї Великої Польщі, вчений доводив, що «не буде насправді вільних поляків, чехів чи угорців без вільних українців, білорусів чи литовців» [5]. Таким чином, незалежна Україна являла собою й ідею невідворотності розпаду СРСР, що було у 80-ті рр. просто фантастикою.

Треба відмітити, що формуванню світогляду вченого сприяла пропаганда так званої «прометеїської ідеї», що була покладена в основу популярного в міжвоєнній Європі політичного руху, що мав за мету боротьбу за становлення незалежних радянських республік, що протягом 1918–1921 рр. потрапили під більшовицький вплив. До речі, становленню цього напрямку в певній мірі сприяли представники еміграційного уряду УНР, що діяли у Варшаві й Парижі. Після II Світової війни ідеї прометеїзму розвивалися в Лондоні. Є. Гедройць справив вплив на те, що тут постав Східний інститут, який видавав відомий часопис «The Eastern Review» та Східні курси.

Отже, інструментом реалізації Гедройцем ідеї становлення незалежних радянських республік стало формування паризької «Культури». Перший випуск побачив світ у Римі у 1947 році, але усі інші номери вже вийшли в Парижі. На сторінках журналу одразу почали підніматися проблеми, пов'язані з необхідністю переоцінки зовнішньої політики Польщі, зокрема українсько-польських відносин на основі нових принципів. Популярною стає ідея федерації народів між морями – Адріатичним, Балтійським і Чорним. Згодом часопис став найважливішим періодичним виданням польської еміграції.

«Центральним питанням життя» для Гедройця стає українська справа [6]. Гедройць переконував, що українці – це самостійна нація з власною історією, часто трагічною. Теза «Не може бути вільної Польщі

без вільної України» вимагала різкого відходу від багатовікової польської політики у напрямку України щодо повернення «східних кресів». До речі, підтримуючи З. Бжезіньського, Є. Гедройць наполягав на тому, що для поляків незалежна Україна має більше значення, ніж НАТО. Гедройць вважав, що поява незалежної України змінить сам устрій регіону Центрально-Східної Європи, ослабить російський імперіалізм тощо.

Є. Гедройць допомагав і популяризації української літератури: видав антологію творчості шістдесятників, публікував у «Культурі» переклади українських письменників й поетів. У цій справі редактор співпрацював з відомими українськими діячами істориком Іваном Лисяком-Рудницьким, політологом Богданом Осадчуком, мовознавцем Юрієм Шевельовим, поетом Євгеном Маланюком тощо.

Одним з найбільших досягнень Гедройця й його однодумців стало підписання «Декларації щодо української справи» (була надрукована в «Культурі» у 1977 р.), де представниками польської, російської, чеської й угорської еміграції піднімалися питання про нагальну необхідність відновлення української державності задля визволення інших країн комуністичного табору. До речі, в Декларації автор визнавав, що Україна постраждала не лише від російського, а й від польського імперіалізму [7].

Довгий час складною проблемою українсько-польських відносин була проблема кордонів. У зв'язку з цим колектив «Культури» у 1952 році проголосив принцип непорушності повоєнних кордонів. На сторінках часопису було представлено лист о. Юзефа Маєвського з закликом відмовитись від польських претензій на Львів і Вільнюс: «Так само як ми, поляки, маємо право на Вроцлав, Щецин і Гданськ, так і литовці слушно домагаються Вільна, а українці Львова... Нехай литовці, чия доля складається ще тяжче, ніж наша, радіють зі свого Вільна, а у Львові хай майорить синьо-жовтий прапор» [8]. Зрозуміло, що такі гасла провокували гостру критику частини польської еміграції, що походила з т. зв. «кресів» й наполягала на поверненні до кордонів 1939 р.

Як бачимо, пропозиції Гедройця мали більш далекосвяжну перспективу й наслідки. Після підписання Гельсінських угод й активізації опозиційних рухів в країнах Центрально-Східної Європи, Радянського Союзу тощо ідеї Гедройця щодо міжнародного примирення стають більш актуальними. Важливою віхою у питанні врегулювання українсько-польського кордону стало підписання у 1987 р. у Парижі діячами опозиції Є.Таргальським (Ю.Дарським) і В. Малиновичем декларації про непорушність існуючого польсько-українського кордону [9].

Отже, вчений вважав, що у вирішенні українського питання необхідно в першу чергу звернути увагу на врегулювання проблеми кордонів, представлення української проблеми на міжнародній арені, поширення й розвиток української культури тощо. Щодо українсько-польських відносин, то, на думку Гедройця, треба в першу чергу змінити ставлення українців і поляків до гострих проблем спільного буття, «сказавши один одному в очі всю правду» [10], виробити

бачення спільних проблем на основі терпимості й толерантності.

Таким чином Гедройць не лише намагався відійти від стереотипів й міфів, що віками склалися в українсько-польських відносинах, а й робив усе, щоб запобігти формуванню нових упереджень, закликаючи відійти від т. зв. «ягеллонської концепції» про природність перебування українських, білоруських й литовських земель під крилом Корони Польської. «Культура» відкрито виступила за відмову Польщі на «східні креси» й визнання сучасних кордонів [11].

Звісно, що така діяльність наражалася на відкрите нерозуміння й не дивно, що «Культура» була офіційно заборонена до 1989 р. До речі, Гедройць слушно заповідав, що після його смерті «Культура» перестане виходити, залишиться архів, бібліотека, але не «Культура», бо вона є абсолютно його справою... [12]

Вплив ідей «Культури» на інтелектуальне життя Польщі протягом понад 30 років був досить результативним. Наприкінці ХХ століття ідеї Гедройця нарешті почали кардинально змінювати основні тенденції у відносинах поляків з українцями, білорусами, литовцями тощо. З отриманням Польщею незалежності вчений став більш активно закликати до підтримки українського визвольного руху й визнання незалежної української держави [13]. На його думку, Україна має виключне значення для зміцнення безпеки Польщі й інших країн ЦСЄ [14].

Ще однією справою Є. Гедройця й його команди був Літературний інститут у Парижі й «Наукові зошити» (1962–2010). У першому номері, у вступі, редактор написав, що: «Нашим завданням буде пошук об'єктивної правди, а не прикривання фактів певної політичної чи історіософської концепції. «Зошити» містили величезний джерельний матеріал з історії Польщі, особливо ХХ століття, особлива увага приділялася міжвоєнному періоду, часам II Світової війни й післявоєнних років. Друковані тексти не підлягали цензурі, часопис являв собою своєрідний форум дискусій й наукових презентацій відомих еміграційних (З. Семашко, Ю. Гарлінський, П. Вандич тощо) й місцевих польських дослідників (Г.ж. Мазур, А. Фрішке, А. Пачковський). За часів ПНР деякі польські автори друкували свої тексти під псевдонімами.

У червні 2010 р. вийшов останній номер «Історичних зошитів». Рішення про припинення видання часопису оголосив молодший брат Редактора Генрик Гедройць (керівник Інституту від 2003 р.). У своєму листі до постійних авторів він написав: «У Польщі розвивається вільна історична наука, можна все публікувати, архіви доступні. «Історичні зошити» виконали свою роль, і ми сподіваємося, що ніколи не буде існувати ситуація, у якій знову потрібно буде в еміграції шукати простір для свободи досліджень і публікацій. Зрозуміло, що це рішення ми не прийняли без печалі і ностальгії...» [15].

Сьогодні ідеї Є.Гедройця залишаються актуальними, в Польщі їх реалізація все частіше прослідковується у творчості сучасних польських істориків: професора Ягеллонського університету Анджея Новака, керівника Інституту Східної Європи Варшавського університету професора Яна Маліцького тощо, що

були удостоєні нагороди імені Гедройця (запроваджена редакцією газети «Річпосполита») [16], керівника Південно-східного наукового інституту в Перемишлі доктора Станіслава Стемпня, керівника Фундації Святого Володимира в Кракові, професора Ягеллонського університету Володимира Мокрого, професора Ягеллонського університету Ярослава Мокляка тощо.

Особливу увагу хотілося б звернути на діяльність такої інституції, як Центр Східноєвропейських досліджень Варшавського університету (Studium Europę Wschodnią), керівник – Ян Маліцький. Ідея заснування Центру належала молоді варшавського університету, докторантам, співробітникам [17]. Завданням Студій було готувати добре освічених фахівців із так званих «східних справ», що походили з Центральної й Східної Європи, Кавказу, Середньої Азії, цікавилися минулим і сучасністю цих регіонів. За сприяння Центру в Варшаві почав виходити щоквартальник «Східний огляд» («Przegląd Wschodni»), головний редактор – проф. Ян Маліцький. Часопис присвячений історії Східної Європи й Росії від середньовіччя до сучасності як культурно-політичного регіону. Журнал об'єднує погляди найвідоміших спеціалістів з історіографії, історії культури й мистецтва, мовознавства, географії, демографії, етнології й т. п., що піднімають питання спільної спадщини регіону й різниць між народами, що цей край населяють [18, с. 44–46].

Щодо ситуації в Україні й польсько-українських відносин, Маліцький вбачає вихід з кризи у сприянні у розвитку освіти й науки в краї, пропонуючи допомогу польської сторони: «Позитивною ознакою демократичної країни є допомога тим, хто її потребує. Це ознака європейської цивілізації й демократії... це дає можливість Польщі навчати майбутні еліти своїх сусідніх країн у демократичному та європейському дусі». Напевне, у цьому і полягає основне покликання Центру східноєвропейських студій [19].

Продовжуючи розпочату Є. Гедройцем роботу у напрямку розвитку наукового діалогу Польщі з сусідніми країнами веде створений у 1990 році в Перемишлі Південно-Східний науковий інститут (керівник – доктор Станіслав Стемпень). Його метою є проведення досліджень національних меншин у Польщі, а також відносин поляків з народами Південно-Східної Європи, – власне з українцями. Наукова діяльність реалізується шляхом залучення до роботи професійних фахівців. Із метою поширення інформації про національні меншини і українсько-польські стосунки Інститут організовує симпозиуми і наукові конференції. Намагаючись вплинути на активізацію досліджень щодо національних меншин і взаємин поляків із народами Південно-Східної Європи дирекція Інституту присуджує наукову премію імені Марцелі Гандельсмана за магістерські, кандидатські та докторські дисертації [20]. У результаті діяльності Інституту вийшла друком ціла низка монографій, узагальнюючих праць, збірок документів, бібліографічних описів тощо з питань українсько-польських відносин [21].

Ще один важливий центр – Фундація Святого Володимира Хрестителя Київської Русі, – що продовжує традиції Є. Гедройця, постав у 1987 році у Кракові.

Засновник, Володимир Мокрий, за багаторічну плідну наукову і громадську роботу, спрямовану на українсько-польське порозуміння, одержав нагороду Іоана Павла II. Фундація створена для підтримки і популяризації української науки і християнської культури, що спрямована на взаєморозуміння і поєднання поляків та українців. У рамках Фундації діє видавництво «Швайполт (Святополк) Фіоль», Галерея українського образотворчого мистецтва, Музей ікон, бібліотека, читальня, книгарня «Нестор», українська кав'ярня, виходять друком «Krakowskie Zeszyty Ukainoznawcze» («Краківські Українознавчі Зошити») [22]. Щороку очільник Фундації запрошує вчених з Польщі, України, Росії тощо на міжнародні конференції задля розвитку наукового діалогу між представниками різних держав, популяризації української справи в світі.

Важливим українознавчим центром в Польщі є Люблін. Тут діє науково-дослідний Інститут Центрально-Східної Європи, що був заснований на межі 1991 та 1992 років з ініціативи наукових працівників двох люблінських університетів, Католицького та Марії Кюрі-Склодовської. Інститут діяв на правах товариства як наукова інституція загальнопольського напрямку, націлена на міжнародну працю у таких галузях, як: історія, суспільні науки, право, політологія, економіка, екологія, а також теологія та філософія. Уряд у складі Єжи Клочовського (президент до останнього часу), Єжи Бартмінського (віцепрезидент), Генрика Гапського (секретар науковий), Яна Райсса, Ясека Жемовит Пьетраша, Зджислава Хлевински, Вьєслава Мюллера (члени уряду) та інших зробив великий внесок у дослідження історії України.

Сьогодні, за часів нового керівника, – Мирослава Філіповича – Інститут продовжує активну діяльність щодо наукових досліджень регіону Центрально-Східної Європи, зокрема пізнання й популяризації історії України, Білорусії, Латвії Литви тощо. Науковці вказують на роль процесів, що протягом століть формували свідомість й культуру регіону, зокрема в період існування Речі Посполитої. До уваги вчених Інституту відноситься також формування й розвиток держав, суспільств і народів регіону, діяльність костелів й релігійних спільнот, традицій жителів, а також стан і кількість національних меншин тощо. За сприяння організації відбуваються щорічні наукові конференції, видаються наукові збірники, де порушуються вказані проблеми, здійснюються обміни науковців тощо, що сприяє зближенню суспільств і держав даної частини Європи.

Отже, справа Гедройця щодо становлення й розвитку незалежної України, стосунків польсько-українських не є забутою. Наукова інтелігенція Польщі значно зацікавлена проблемами української історії, українсько-польської минувшини тощо. Представляючи разом з українськими вченими проблеми України на міжнародній арені, стимулюючи розвиток української культури тощо, наукова спільнота Польщі сприяє поглибленню взаємовідносин обох держав.

Під час революційних подій в Україні 2004 р., 2013–2014 рр. польська громадськість відкрито й активно підтримала українців у їх намаганнях здобути

можливість власного демократичного розвитку, європейського майбутнього. Відкриті листи студентів Ягеллонського університету до колишнього президента України В. Януковича із вимогами захистити статус української мови, підтримка поляками «Помаранчевої революції», допомога українцям під час революційних подій 2013–2014 рр. й війни на сході України – все це свідчення того, що діяльність Є. Гедройця й його однодумців не пройшла даром. Вікове протистояння української і польської спільнот поступово тане.

У 2012 р. у Варшаві відбулася міжнародна конференція «Гедройць і Україна». Польські вчені долають

стереотипи, що були створені комуністичною пропагандою, намагаються дійти згоди щодо гострих моментів українсько-польських відносин. Свої висновки вони подають у різноманітних наукових збірниках, монографіях, бібліографічних покажчиках тощо. Це сприяє створенню міцного фундаменту українсько-польського співробітництва у XXI ст., становленню тісних дружніх стосунків між обома слов'янськими державами. Отже, «справа Гедройця» дає гарні результати, однак головне завдання сучасників – не зіпсувати її, а продовжити, задля мирного майбутнього наступних поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакула Б. Польща і Україна в діяльності «Kultury» / Б. Бакула // Сучасність. – 1997. – № 1. – С. 97–103; Berdychowska V. Giedroyc i Ukraińcy / V. Berdychowska // Jerzy Giedroyc – Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982. – Warszawa, 2004. Archiwum Kultury. – Т. 8. – С. 5–54; Бердиховська Б. Україна в житті Єжи Гедройця і на сторінках паризької «Культури» / Б. Бердиховська // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». – К., 2005. – С. 9–33; Сеніч М. Погляди Єжи Гедройця на польсько-українське примирення / М. Сеніч // Проблеми слов'язнавства. – 2010. – Вип. 59. – С. 236–242.
2. Pomian K. W kręgu Giedroycia / K. Pomian. – Warszawa, 2000; Kowalczyk A. Od Bukarestu do Laffitów. Jerzego Giedroycia Rzeczpospolita epistoliarna / A. Kowalczyk. – Sejny, 2006; Ptasńska-Wójcik M. Z dziejów biblioteki Kultury. 1946–1966 / M. Ptasńska-Wójcik. – Warszawa, 2006; Ostatnie lato w Maisons-Laffitte. Jerzy Giedroyc. Zofia Hertz. Henryk Giedroyc / Rozmawiała i opracowała H.M.Giza. – Wrocław, 2007; Гнатюк О. Польсько-український діалог: часопис Kultura та його спадщина (до сторіччя Єжи Гедройця) / О. Гнатюк. – Львів-Київ, 2007.
3. Маслак В. І. Ранньомодерна українська державність в сучасних польській та російській історіографіях / Маслак В. І. – дис. ... д.і.н. – 07.0006. – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Кременчук, 2015. – 480 с.
4. Шевцова Л. Єжи Гедройць: російський взгляд / Л. Шевцова // Новая Польша. – 2010. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.novpol.ru/index.php?id=1361>
5. Deklaracja w sprawie ukraińskiej // Kultura. – 1977. – № 5.
6. Osadczyk B. Rola Jerzego Giedroycia w stosunkach polsko-ukraińskich / B. Osadczyk // Jerzy Giedroyc: redaktor, człowiek, polityk / Zebrał, do druku przygotował i wstępem poprzedził Krzysztof Pomian. – Lublin : UMCS, 2001. – С. 146–165.
7. Deklaracja w sprawie ukraińskiej // Kultura. – 1977. – № 5.
8. Маєвський Ю. З. Лист до редакції / Ю. З. Маєвський // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». – К., 2005. – С. 158.
9. Потічний П. Зустріч українських і польських парламентарів / П. Потічний // Сучасність. – 1990. – № 9. – С. 125–126.
10. Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950–1982. / упор. Б. Бердиховська. – К. : Критика, 2008. – 752 с.
11. Historyk wobec źródeł. Historiografia klasyczna i nowe propozycje metodologiczne / Pod ed. J. Kolbuszewski, R. Stobiecki. – Łódź : Wydawnictwo UŁ, 2010. – 276 s.
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polskieradio.pl/62/623/Artykul/260850>, Kultura
13. Zmienić krwiobieg / Z Redaktorem Jerzym Giedroyciem rozmawia M. Wademann // Czas Kultury. – 1991. – № 3-4. – С. 4; O kraju i emigracji / Z Jerzym Giedroyciem redaktorem «Kultury» rozmawiała E. Sułkowska-Bierezin // Tygodnik Polski. – 1990. – 30 czerwca. – С. 4; Jerzy Giedroyc i dorobek paryskiej «Kultury» // Nowe książki. – 1991. – № 8. – С. 12.
14. Na przeciągu historii / Rozmowa z Jerzym Giedroyciem. Rozmawiał Z.Zaryczny // Dziennik związkowy. – Chicago. – 1991. – 12-14 kwietnia; Te folwarki nazywają się Polska / Z Jerzym Giedroyciem rozmawiała E.Dobrowolna-Sadura // Trybuna. – Warszawa. – 1992. – № 232. – 3–4 października. – С. 3; Jerzy Giedroyc o polskich sprawach wschodnich // Dziennik Polski. – 1992. – 27 sierpnia. – С. 2; Nie wyprowadzam się z Polski / Z Jerzym Giedroyciem rozmawia A.Garlicki // Polityka. – 1994. – № 48 (1960). – 26 listopada. – С. 17.
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polskieradio.pl/13/248/Artykul/1018357>, Zeszyty-Histeryczne-czyli-o-Polsce-i-swiecie-bez-cenzury
16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polskieradio.pl/13/3/Artykul/743579>, Dwaj-historycy-laureatami-nagrody-im-Giedroycia
17. Маліцький Ян. Великі справи роблять ті, хто не знає про їх нездійсненність / Ян Маліцький // Український журнал. – 2009. – № 4.
18. Studium Europy Wschodniej. Uniwersytet Warszawski. – Warszawa, 2010. – 77 s.
19. Маліцький Ян. Польща зацікавлена мати навколо себе людей, вихованих на демократичних і європейських цінностях / Ян Маліцький // Вкурсе. – 2009. – 20 листопада.
20. Морозова О. Південно-східний науковий інститут – як дослідницький центр з історії українсько-польських відносин / О. Морозова // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 8. – С. 145–149.
21. Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / red. S. Stępień. – Т. 1-5. Przemyśl, 1990, 1994, 1996, 1998, 2000; Czy istnieje czwarta Ruś? Wokół tożsamości kulturowej w regionie karpaccim / red. P. Best, S. Stępień. – Higganum, 2009. – 364 s.; Hann C., Stępień S. Tradycja a tożsamość. Wywiady wśród mniejszości ukraińskiej w Przemyślu, 2000. – 238 s.

22. Морозова О. Фундація Святого Володимира й популяризація української науки і культури в Польщі / О. Морозова // V Міжнародна наукова конференція «Дні науки історичного факультету-2012». Секція кафедри історії для гуманітарних факультетів. 12-13 квітня. – К. : Національний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2012. – С. 60-63.

О. С. Морозова

ИДЕЯ НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЫ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЕЖИ ГЕДРОЙЦА

Статья посвящена личности известного польского общественного деятеля, политика, мемуариста, редактора журнала «Культура» и издательства «Литературный институт» Ежи Гедройца и его деятельности в поддержку становления и развития независимого украинского государства. Автор освещает и деятельность современных польских деятелей, а также институций в контексте основных идей Е. Гедройца.

Ключевые слова: Е. Гедройц; украинско-польские отношения; история Украины.

О. Morozova

THE JERZY GIEDROYC' IDEA OF THE INDEPENDENT UKRAINE

The article is devoted to one of the famous Polish public figure, politician, memoirist, editor of «Culture» and publishing house «Literature Institute» Jerzy Giedroyc and his work in favor of the independent Ukrainian government. The author highlights activities of contemporary Polish leaders and institutions in the context of the basic ideas of J. Giedroyc.

The author affirms that Giedroyc has created an intellectual environment for the formation of the Institute of the Polish opposition, offered a completely new vision of international relations and new European order, which involved an independent Ukraine, Belarus and Lithuania. At the time when the Polish society was not yet ready to refuse the idea of Great Poland, the scientist argued that «won't be free Poles, Czechs or Hungarians without free Ukrainian, Belarusians or Lithuanians». The formation and activities of Paris «Culture» and Letarary Institute became the tools for the implementation the idea of becoming independent Soviet republics.

The Gedroyc' activities the author connects with the development in interwar Europe a political movement that aimed to fight for the independent Soviet republics, that during the 1918–1921 came under the bolshevik influence.

The special attention is paid to the work of scientists of The East Europe Studio (director – Jan Malicki) in the Warsaw University, St. Vladimir Foundation (Krakow, Director – Vladimir Mokry), Institute of Central and Eastern Europe (Lublin, Miroslav Filipovych) that continue the Giedroyc' work towards the development of Polish-Ukrainian relations.

Key words: J.Giedroyc; Ukrainian-Polish relations; history of Ukraine.

Рецензенти: **Сінкевич Є. Г.**, д-р іст. наук, проф.
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф.

© Морозова О. С., 2016

Дата надходження статті до редколегії 30.04.2016

2000 КМ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ

Стаття присвячена аналізу здобутків та проблем сучасної історіографії історії українських земель часів ВКЛ та участі її представників у реалізації наукового міжнародного проекту Інституту Центрально-Східної Європи з метою інтегрувати історію ВКЛ і Річ Посполиту до європейського регіону Центрально-Східної Європи. Зокрема, важливості для концепції Центрально-Східної Європи ВКЛ і Речі Посполитої як уособлення спільної соціокультурної і політичної спадщини польського, білоруського, литовського, українського народів та праобразу європейського співдружності епохи ранньомодерного часу.

Ключові слова: Велике князівство Литовське; історія українських земель у складі ВКЛ; міжнародний проект Історії Центрально-Східної Європи; історична спадщина ВКЛ.

Інтеграція України у європейське співтовариство супроводжується науковим переосмисленням свого минулого з метою консолідації суспільства. Особливо актуальним є вироблення національної історичної концепції, провівши своєрідну «декомунізацію і дерусифікацію «історичної традиції» потрактуюванню власної історії. Тому автор даної статті ставить перед собою завдання проаналізувати концептуальні засади сучасної історіографії проблем ранньомодерної історії Східної Європи в часи Великого князівства Литовського, яке нині трактується як Литовсько-Руська держава, що є частиною регіону Центрально-Східної Європи.

Серед концептуальних проблем вітчизняної історіографії, сповнених дискусійних моментів, є схема історії східних слов'ян. Нераціональність її московської версії, за якою Північно-Східна Русь (Владимирсько-Суздальське князівство, а згодом Московська Русь) з 60-х років XV ст. бачилися єдиним політичним спадкоємцем давньоруської держави, а білоруський і український народи трактуються як відгалуження єдиного російського народу була обґрунтована ще М. С. Грушевським (1903). Однак упродовж всього XX ст. як у радянській, так і зарубіжній славистиці, домінувала російськоцентрична концепція історії східних слов'ян. У сучасній історіографії вона трактується як така, що позбавляє неросійські народи власної історії в угоду традиційній імперській історичній концепції та використовується як засіб геополітичного домінування Росії над колишніми республіками СРСР. Нині є офіційною ідеологією так званого «Русского мира» – путінської політики відродження Російської неоімперії.

Так, у 90-х роках XX ст. білоруські, литовські і українські історики порушили традиційну схему радянської історіографії, що акцентувала увагу виключно на одній лінії розвитку: Київська Русь – Московська держава – Російська імперія – СРСР, звернувшись до історії Великого князівства Литовського (далі ВКЛ) у пошуках своєї державності. Наукова дискусія з про-

блем утворення Великого Князівства Литовського та місця Білорусії в історії цієї держави була розпочата у 1989 р. «Круглий стіл» мінських істориків з питань становлення Великого князівства Литовського у 1992 р. започаткував узгодження основних концептуальних засад білоруської історіографії. Констатуючи складність побудови нової синтезної концепції історії ВКЛ з огляду на невіршеність цілого ряду методологічних і історіографічних проблем, білоруські дослідники визначили лише найбільш загальні підходи до історії Великого князівства Литовського, які у 1993 році узгодили їх зі своїми литовськими колегами. Так, вони визнали, що у Великому князівстві Литовському розвинулася класична європейська державність: законодавство (статути), своєрідна форма правління (шляхетська демократія, толерантні відносини між різними конфесіями і церквами). У згаданій державі в умовах політичного і духовного співробітництва відбулося становлення самобутньої білоруської, литовської, української і польської культур. Сформувалася руська, що стала державною [1].

Однак вже на початку XXI ст. концепція історії ВКЛ та ролі Білорусії у творенні цієї держави була деталізована у білоруській історіографії завдяки ряду наукових праць (робіт М. Єрмоловича «Слідами одного міфу», «Білоруська держава. Полоцьке князівство», «Старожитна Білорусь. Полоцький і новгородський періоди» (1996, 1999), О. Кравцевича «Утворення Великого князівства Литовського» (2008), набувши академічного статусу у вигляді енциклопедичного видання «Велике князівство Литовське. Енциклопедія» (Т. 1–3, 2010). У згаданому виданні констатується, що в умовах боротьби з агресією хрестоносців і під загрозою монголо-татарського нашествия у середині XIII ст. у верхньому Поніманні виникла білорусько-литовська держава з центром у Новгородку, яка і стала ядром могутньої європейської держави – Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського. Термін «Литва» тоді належав до

території верхнього і середнього Понімання, а під «Руссю» розуміли верхів'я Подвіння та Подніпров'я. Сучасні західні етнічні землі Литви (Жемайтія) остаточно увійшли до складу держави у першій половині XV ст. З другої половини XIV ст. і до кінця 60-х рр. XVI ст. у склад Великого князівства Литовського входили і українські землі (Волинь, Київщина, Поділля). Згадана держава являла собою симбіоз етнічних культур, у якій навколо початкового ядра (власне Литви) об'єдналися обласні автономії. В об'єднаних процесах, які мали місце в середині XIII ст. у Поніманні, наголошують білоруські історики, не було пасивної чи активної сторони, а склався своєрідний симбіоз Литви і Русі – приклад побратимства двох народів, за умов власної вигоди об'єдналися в одну державу, в критичний для себе момент німецької агресії. У цьому симбіозі Литва мала домінуючу роль у політичному сенсі, а Русь – в державно-культурній сфері. У силу цього Литва визначається разом з Поніманською Руссю одним із центрів «збирання руських земель» з метою відродження державності.

Якщо білоруські і литовські історики визначили і узгодили ще у 1993 році своє бачення історії ВКЛ як спільну історичну спадщину (державницьку і соціокультурну) двох народів за активної участі у її творенні українського народу, то вітчизняна історіографія залишила за собою право на уточненні власних концептуальних засад своєї історії литовської доби. Одним із перших готовність до проведення своєрідної інвентаризації вітчизняної історіографії ВКЛ ініціював один із українських литуаністів Інституту історії України НАНУ Ф. М. Шабульдо. У 1994 р. на II міжнародному конгресі українців він оприлюднив своє бачення суті політичних процесів на колишніх землях Русі після монгольського завоювання, визнавши особливу важливість геополітичного вибору окремих її частин (Південно-Західної, Західної та Північно-Східної), що й визначило у подальшому становлення трьох різних народів (білоруського, українського та російського) та їх осібною історії [2]. Як дослідник історії земель Південно-Західної Русі у складі Великого князівства Литовського [3] він зосередився на з'ясуванні обставин переходу українських земель до складу цієї держави, опублікувавши серію статей та монографію [4]. На думку Ф. Шабульдо, військова експедиція литовського князя Ольгерда в землі Південно-Західної Русі була доволі масштабною і добре підготовленою: останній зумів розбити основні військові сили ординців у битві під Коршевим на р. Тиха Сосна – притоці Дону. У результаті чого Золота Орда не тільки втратила свою державну територію в Дніпровсько-Донському межиріччі, а й у подальшому і політичного домінування у Південно-Західній Русі, що сталося після битви на Синіх Водах у 1362 році. Військову литовську експедицію у Південно-Західну Русь (1359–1362) згаданий автор кваліфікував, як і литовський історик Р. Батура, «Литовською Задонщиною» – попередницею відомої Куликовської битви 1380 р. Зазначимо, що порушена тема знайшла продовжувачів в особі київського дослідника О. П. Моці та кіровоградських істориків І. А. Козир та О. В. Чорного. Так, О. П. Моця кваліфікує її як вирішальної

події історії не тільки Східної, а й всієї Європи, оскільки її результатом став перехід до Литовського князівства Південно-Західні землі Русі, що спричинило перетворення його на одну із найбільш держав у Європі – Литовсько-Руську [5].

До переосмислення концептів радянської історіографії з метою пошуків витоків власної політичної історії та державотворчих процесів у середньовіччя вдалися і інші вітчизняні історики у серії робіт, присвячених історії Галицько-Волинської держави (М. Ф. Котляр «Галицько-Волинська держава»), української історії литовського періоду (О. В. Русина «Україна під татарами і Литвою») (1998). Остання цілком солідарна з оцінками Ф. Шабульдо причин та обставин переходу українських земель під зверхність ВКЛ, однак не схильна переоцінювати масштаби військово-політичної експедиції Ольгерда. А вважає головним у справі литовського успіху у Південно-Західній Русі як вдалу дипломатію останнього, так і вірний вибір часу для експедиції, коли Золота Орда переживала чергову усобицю у боротьбі за владу [6]. До теми геополітичного розмежування земель колишньої Русі Київської після монголо-татарського завоювання другої половини XIII–XV ст. звернувся Р. Симоненко у статті «Про геополітичний фактор в історії України». Автор визнає, що на території Русі склалися: Південно-західний центр (Галицько-Волинський – друга половина XIII – початку XIV ст., що виступив з ініціативою створення коаліції руських князівств і західноєвропейських країн з метою визволення Русі від ординської неволі в особі Д. Галицького). А також Західний центр (Литовська Русь в особі князя Міндовга), який підтримав ідею Галицької Русі, уклавши з нею у 1254 р. військово-політичний союз і таки втілюючи ідею визволення частини Русі від влади Золотої Орди. Він трактує утворення ВКЛ як спільний державний проект литовців, білорусів і українців, що мав за мету відродження політичних традицій Київської Русі [7].

Політична еліта українських земель в часи Великого князівства Литовського стала об'єктом дослідження Н. Яковенко та Л. Войтовича [8]. Політична історія українських земель у складі ВКЛ представлена у роботі Б. Черкаса (2012), Історія Київського удільного князівства у центрі уваги О. В. Русиної [9]. Зазначимо, що автономний статус українських земель у федеративній державі, яким було Велике князівство Литовське до кінця XV ст., визнається сучасними вітчизняними істориками. М. Брайчевський, О. Гуржій та В. Смолій вважають Київське удільне князівство одним із важливих етапів українського державотворення.

Аграрна історія українських земель у складі Великого князівства Литовського у дослідженні А. Гурбика стала складовою частиною нового концептуального проекту литовського періоду в історії України з боку вітчизняних дослідників [10]. З часом коло дослідників-литуаністів зросло за рахунок аспірантів Інституту історії України НАНУ, які взяли на рівні дисертаційних досліджень за окремі проблемні теми українського пізнього середньовіччя [11]. Д. Вашук у роботі «А быхмо дерьжали ихъ подльъ права ихъ зем-

ли». Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст. (2009) аналізує політико-адміністративний статус українських земель у складі Великого князівства Литовського. Тема московсько-литовської боротьби за давньоруські землі в кінці XV– на початку XVI стала дослідженням О. Казакова (1998) [12]. Новітні підходи вітчизняної історіографії стосовно оцінки литовської доби української історії як важливого етапу формування української національної ідентичності, продовження власної києво-руської державницької традиції знайшли відображення у курсі вітчизняної історії для вузів [13]. Останнім часом започатковані спільні литовсько-українські студії [14].

Нині, в умовах усвідомленої академічною історичною спільнотою потреби створення синтезної історії України, підготовленої на основі загальносвітових канонів історичної науки, що дозволить її інтегрувати до всесвітньої, активізувалися наукові дискусії стосовно змісту і форми цього амбітного наукового вітчизняного історичного проекту [15]. У результаті наукових дискусій окреслилося коло проблемних тем української історіографії, які потребують переосмислення, серед яких фігурує і вітчизняна литуаністика. Слід погодитися з її оцінками В. Потульніцького, що при всіх її досягненнях у справі переосмислення радянського канону, вона розвивається не в руслі вивчення загальної історії ВКЛ, а як регіональна його історія – «історія литовської доби в історії українських земель». На думку Г. Касьянова, дослідження ВКЛ стало жертвою як одного (національного українського козацького міфу), так і другого – вітчизняного канону часів київської історичної школи кінця XIX – початку XX ст. Так, у працях М. Грушевського, що залишаються сучасним історіографічним каноном, сформована концепція, за якою у формуванні ВКЛ за українськими землями визнавалася другорядна роль, а головна відводилася білоруським. З того часу ВКЛ отримало статус другорядних об'єктів для української історії та історіографії [16]. Саме тому сучасна українська історіографія не створила синтетичної роботи, присвяченої історії ВКЛ, а тяжіє до регіональних досліджень (українських земель у так званій «литовський період» (40-роки XIV–1569)). У ній відсутні роботи стосовно проблем походження згаданої держави, власного потракування феномену литовсько-руського симбіозу і в подальшому домінування руської історико-культурної спадщини, періодизації історії у контексті загальноєвропейської історії. Як бачимо, з часу дискусії між білоруськими та литовськими істориками щодо спадщини ВКЛ у 1993–1994 рр. українські вчені і донині так і не сформулювали свого ставлення до неї, тобто фактично визнали себе спадкоємцями «другого порядку». Поділяємо думку тих авторів, які визнають перспективним віднаходження місця для історії ВКЛ у історії європейській, чому якнайкраще слугує концепт «Центрально-Східна Європа» [17].

З входженням частини колишніх соціалістичних країн Центральної Європи до ЄС, що призвело до зміни європейського геополітичного простору, активізувалися дискусії щодо сутності європейської циві-

лізації, часу і особливостей формування центрів та периферії. Тоді і була розроблена концепція країн Центрально-Східної Європи як регіональної європейської спільноти. Вклад зарубіжних і вітчизняних дослідників у реалізації міжнародного проекту інтегрованої історії країн Центрально-Східної Європи, розпочатою у 2000 році, проаналізований автором даної статті [18]. Так, активним учасником цього проекту стала Н. Яковенко, підготувавши новаторський навчальний посібник «Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України» (2002). Відрадно, що для неї одним із аргументів на користь європейського вектору української історії є факт приналежності до Литовсько-Руської держави [19].

Усвідомлення вітчизняними литуаністами важливості зміни парадигми своїх досліджень з огляду на актуальність концепту Центрально-Східної Європи є їх активна участь у міжнародних наукових конференціях, які ініціюють литовські колеги [20]. Перші спроби осмислення сучасного стану історіографії литуаністики та аналізу особливості історіописання у її національних школах відбулися у рамках міжнародної наукової конференції (Вільнюс). На якій литовський дослідник А. Бумблаускас порушив тему важливості концепції ВКЛ в історіографії Центрально-Східної Європи, яку підтримала Н. Яковенко, визнавши, що для України період литовського володарювання також був важливою віхою історії, коли формувалася українська національна ідентичність, ставши базисом для творення української держави середини XVII ст. [21]. Водночас українські історики продемонстрували своє прагнення вийти за рамки традиційної для вітчизняної історіографії практики трактування вітчизняної історії як регіональної історії ВКЛ [22], долучивши її до загально литовського контексту [23].

Таким чином, у сучасній історичній науці переглянуто традиційну схему радянської історіографії історії ВКЛ. Українські дослідники не тільки звернулися до історії Київської Русі та Галицько-Волинської держави в якості своєї державної традиції, а й спільно з білоруськими колегами – до Великого князівства Литовського у пошуках витоків національної державності. При цьому білоруські історики не тільки представили декілька концепцій передумов та початкового етапу Литовсько-Руської держави, а й спільно з литовськими колегами узгодили власні концептуальні засади історії Білорусії у складі цієї середньовічної держави, визнавши останню Білорусько-Литовською з урахуванням того значного вкладу, що вніс у її політичний і культурний розвиток український народ. У той час, як Московську Русь, що представляла третій політичний центр «збирання руських земель» в єдину державу, сучасні історики кваліфікують оригінальним соціополітичним витвором Північно-Східної Русі, що є суспільством орієнтального типу – цивілізаційно відмінним від Західного (Русі Литовської та Русі Галицької). Однак для української історіографії нині постала потреба визначитися з своїм баченням ролі українських земель у складі ВКЛ (тимчасового перебування у складі цієї держави чи її співтворця і законного спадкоємця. У разі останнього варіанту їм дове-

деться відмовитися від традиційного регіонального підходу у вивченні історії України доби ВКЛ, а долучитися до розробки загальних проблем цієї держави, тим започаткувати класичну литуаністику. А запит громадський на цей вибір вже озвучений: у 2010 році відбувся масштабний громадський проект «2000 км.. історії». Так, за ініціативи литовських ентузіастів, зацікавлених у збереженні історичної пам'яті про ВКЛ як велику східноєвропейську державу від моря

Балтійського до Чорного, здійснили кінний похід від м. Вільнюса до м. Очакова, подолавши не тільки 2000 км., а й на власні очі оцінили історико-культурну спадщину ВКЛ, здійснивши мандрівку у спільну історію трьох великих народів, які спромоглися у XIV–XVI ст. створити цілком європейську державу [24]. Чи готові українці реалізувати такий же проект «2000 км історії» у пошуках власної призабутої європейської історичної спадщини?

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевченко Н. В. Білорусько-литовська держава: сучасні концептуальні підходи білоруської історіографії / Н. В. Шевченко // Український історичний журнал. – 1997 – № 2. – С. 22–34; Гошко Т. Нова концепція генези Великого князівства Литовського / Т. Гошко // Український гуманітарний огляд. – К., 2000. – № 3 – С. 79–87.
2. Шабульдо Ф. М. Русь в інтеграційних процесах XIII–XIV ст. / Ф. М. Шабульдо // Другий міжнародний конгрес україністів. Доповіді і матеріали. – Л., 1994. – Ч. 1. – С. 27–31.
3. Шабульдо Ф. М. Землі Юго-Западної Русі в складі Великого князівства Литовського / Ф. М. Шабульдо. – К. : Наукова думка, 1987. – 183 с.
4. Шабульдо Ф. М. Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та незнані аспекти / Ф. М. Шабульдо // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 3–15; Шабульдо Ф. М. Наративні джерела й перші дослідники про похід Ольгерда на Сині Води і Білобережжя / Ф. М. Шабульдо // Україна в Центрально-Східній Європі. – К., 2000. – С. 57–74; Шабульдо Ф. М. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання / Ф. М. Шабульдо; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К., 1998. – 85 с.
5. Моця О. П. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії середньовічної Європи / О. П. Моця // Український історичний журнал. – 2012. – № 2. – С. 4–10; Козир І. А. Локалізація місця битви на Синіх Водах 1362 р. у світлі нових джерел / І. А. Козир, О. В. Чорний. – Український історичний журнал. – 2012. – № 2. – С. 27–38.
6. Русина О. В. Синьоводська «Задонщина»: історична першість чи історіографічний гібрид? / О. В. Русина // Український гуманітарний огляд. – 1999. – Вип. 1. – С. 178–189.
7. Симоненко Р. Г. Про геополітичний фактор в історії України / Р. Г. Симоненко // Український історичний журнал. – 2001. – № 3. – С. 105–125; Симоненко Р. Г. Геополітичні аспекти бездержавного періоду України (XIV – перша половина XVII ст.) / Р. Г. Симоненко // Український історичний журнал. – 2002. – № 6. – С. 5–31.
8. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Н. М. Яковенко. – К. : Критика, 2008. – 476 с.; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження / Л. Войтович. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. – 649 с.; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Історико-генеалогічне дослідження / Л. Войтович. – Львів, 1996. – 256 с.
9. Русина О. В. Про князівську традицію на Київщині у XIII–XIV ст. / О. В. Русина // Київська Старовина. – 1997. – №3/4. – С. 82–93; Русина О. В. До питання про київських князів татарської доби / О. В. Русина // ЗНТШ. – 1993. – Т. ССXXV. – С. 193–203.
10. Гурбик А. Еволюція соціально-територіальних спільнот в середньовічній Україні: волость, дворище, село, сярбринна спілка / А. Гурбик. – К, 1998. – 319 с. Гурбик А. Аграрна реформа в Україні XVI ст. / А. Гурбик. – К., 1997. – 63 с.
11. Однороженко О. Українська руська еліта. Доби середньовіччя і раннього модерну: структура та влада / О. Однороженко. – К., 2011. – 422 с.
12. Казаков О. О. Битва на р. Ведроші 14 липня 1500 / О. О. Казаков // Український історичний журнал. – 1998. – № 5. – С. 52–63; Казаков О. Московсько-литовська війна 1500–1503 рр. за українські землі / О. Казаков. – К. : Міжнар. фін. агенція, 1998. – 48 с.
13. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. М. Яковенко. – К., 2005. – 584 с.
14. Україна: литовська доба 1320–1569 / О. Русина, І. Сварник, Л. Войтович. НАН України. Інститут історії України. – К. : Балтія-Друк, 2008. – 176 с; *Ukraina Lithuania: studies in the history of the Grand Duchy of Lithuania*. НАН України. – К. : Інститут історії України, 2009. – Т. I. – 224 с.; Україна і Литва в XIV–XVI століттях. Політико-правові та соціально-економічні аспекти / В. Г. Берковський, А. В. Блануца, Д. П. Вашук. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2011. – 252 с.
15. Смолій В. А. Лабораторія українського наративу / В. А. Смолій // Український історичний журнал. – 2012. – № 5. – С. 5–6; Потульницький В. А. Щодо дослідження пріоритетів у справі створення нового академічного синтезу української історії в контексті історії світової / В. А. Потульницький // Український історичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 4–21; Касьянов Г. В. Національні історії та сучасна історіографія / Г. В. Касьянов, О. П. Толочко // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 20–24.
16. Касьянов Г. «Націоналізація» історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) / Касьянов Г. // Українська історіографія на зламі XX і XXI ст.: здобутки і проблеми. – Львів, 2004. – С. 62–63.
17. Винниченко О. Дослідження проблем середньовічної європейської історії / О. Винниченко // Українська історіографія на зламі XX і XXI ст.: здобутки і проблеми. – Львів, 2004. – С. 280–295.
18. Шевченко Н. В. Сучасний проект історії Центрально-Східної Європи в історіографії: результати та проблеми / Н. В. Шевченко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 100. – Вип. 87. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – С. 123–130.

19. Шевченко Н. В. «Ягеллонська спадщина» у світлі сучасних українських історичних студій / Н. В. Шевченко // Історичний архів. – 3008. – Випуск 1. – С. 29–39.
20. Блануца А. В. Міжнародна наукова конференція «Історія та культура Балтійського регіону: Литва та Польща / А. В. Блануца, Л. Ю. Жеребцова // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 225; Михайловський В. М. Міжнародна наукова конференція «Часи Ягайла і Вітовта» / В. М. Михайловський // Український історичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 205–206.
21. Міжнародна наукова конференція «ВКЛ і його традиція: долі національних нарративів» // Український історичний журнал. – 2009. – № 9. – С. 195–196.
22. Газін В. В. II Міжнародна конференція «Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні економічні, міжнародні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі / В. В. Газін, А. Г. Філінок // Український історичний журнал. – 2012. – № 2. – С. 226–227.
23. Блануца А. В. Перша міжнародна наукова конференція з литuanістики в Україні / А. В. Блануца, Д. П. Ващук; С. А. Копилов // Український історичний журнал. – 2012. – № 1. – С. 196–197.
24. Пашковець М. Тому що тут було Велике князівство Литовське / М. Пашковець // Дзеркало тижня. – 2012. – № 75. – С. 12; Рудницький Ю. Нова «подвійна ідентичність»? / Ю. Рудницький // Дзеркало тижня. – 2016. – № 6. – С. 15.

Н. В. Шевченко

2000 КМ ІСТОРИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ

Стаття посвячена аналізу досягнень і проблем сучасної історіографії історії українських земель часів ВКЛ і участі її представників в реалізації наукового міжнародного проекту Інституту Центрально – Восточної Європи з метою інтеграції історії ВКЛ і Речі Посполитої в історію європейського регіону Центрально-Восточної Європи. В частині важливості для концепції Центрально-Восточної Європи ВКЛ і Речі Посполитої як репрезентації спільного соціокультурного і політичного насліддя польського, білоруського, литовського і українського народів і праобразу європейського содружества епохи раннього модерного часу.

Ключевые слова: Великое княжество Литовское; история украинских земель в составе ВКЛ; международный проект истории Центрально-Восточной Европы; историческое наследие ВКЛ.

N. Shevchenko

HISTORICAL HERITAGE OF 2000 KILOMETERS LONG

The article analyzes the achievements and problems of Ukrainian Historian and contemporary historiography in the realization of international project of Central-Eastern European Institute. The importance of Great Lithuanian Principality and Rich Pospolyta for the Central Eastern Europe concept is considered as the embodiment of common sociocultural and political heritage of Polish, Byelorussian, Lithuanian and Ukrainian people, as well as the model of European community in the early modern time epoch.

Ukrainian historians revised the traditional soviet historiography of Ukrainian history. They, together with Belarusian and Lithuanian colleagues, considered the history of Galytsko-Volynska and Great Lithuanian Principality as their state tradition. Belarusian historians not only represented several concepts of the beginning period of Great Lithuanian Principality, but put forward their own conceptual basis of Belarusian history as part of this medieval eastern European state, recognizing it as Belarus-Lithuanian state. Ukrainian people contributed greatly to political and cultural development of that state but Ukrainian scientists have not yet determined their Lithuanian heritage.

Only now, when the international scientific project on Central-Eastern European history is being realized, Ukrainian scientist face the need to define their position on the role of Ukraine in the Great Lithuanian Principality. This role may be as a temporary member of the principality or one of its creator and heir-at-law. In case of the last variant, Ukrainians are to reject the traditional regional approach to the study of history of those times. Ukrainian historians will have to join the elaboration of general problems of this state and start developing classical Lithuanian studies. The public challenge has been already outlined in 2010. The project «2000 km of history» has been launched, the main goal of which is to find common historical heritage of three peoples who created a really European state – Great Lithuanian Principality, Ruske and Zhemaltiisky.

Key words: Great Lithuanian Principality; Ukrainian lands as part Great Lithuanian Principality; international project of history of Central-Eastern Europe; Historical.

Рецензенти: *Левченко Л. Л.*, д-р іст. наук, доцент
Тригуб П.М., д-р іст. наук, проф.

ІДЕОЛОГІЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ

У статті робиться спроба осмислити українське державотворення в культурноцінних координатах. Зазначається, що в основі сучасних суспільних процесів лежить історичний досвід минулих тисячоліть. Автор робить висновок про наявність різних форм єдиної культурно-цивілізаційної ідентифікації в широких верствах українського суспільства, що саме суспільна свідомість відображає історичний досвід поколінь. Вказується на невідповідність окремих представників влади новим очікуванням з боку громадянського суспільства і вимогам часу.

Прослідковуються спільні витоки з багатьма європейськими народами, які тривали протягом довгого часу. Наголошується, що в сучасних умовах центр східнослов'янської християнсько-православної цивілізації переміщується до Києва. Ця цивілізація має архаїчні світоглядні традиції, які виражені в культурно-мовній сфері, власному менталітеті і філософському сприйнятті дійсності. У сучасних умовах вона стала основою для структурування та ідентифікації політичної української нації.

У статті також аналізуються суперечності новітньої української історії наголошується на відсутності ефективної державної політики в гуманітарній сфері, зокрема в підходах до вирішення проблем інформаційного простору та освітянської галузі України. Вони повинні стати потужними соціальними інститутами, що сприятимуть процесам культурної ідентифікації мешканців нашої держави. У цьому контексті зазначається необхідність вироблення власних інноваційних ефективних механізмів державотворення, що повинні враховувати позитивний іноземний досвід, зокрема європейських країн.

Ключові слова: ідеологія державотворення; цивілізація; Київ; гуманітарна політика; ідентифікація.

Проблеми сучасного українського державотворення вимагають осмислення культурно-цінних основ нашого розвитку. Мета, інструменти, динаміка українських реформ у великій мірі визначаються нашою здатністю спроектувати перспективи цивілізаційно-культурного майбутнього України. В основі сучасних суспільних процесів лежать форми соціального співжиття і регулювання, що вироблялися протягом тривалого історичного часу. Вони потребують багатогранного аналізу і нових інноваційних підходів. Практичне відчуття історичного часу гармонійно поєднується із співпричетністю до його сакральних витоків.

Вселяє надію той факт, що сучасне українське суспільство через своїх інтелектуалів поступово починає звертати увагу на важливість «формування в суспільстві ціннісно-етичної парадигми життя» [1, с. 1] та «філософсько-культурологічного підґрунтя національно-цивілізаційних ідентифікацій» [3, с. 57], що дасть можливість «усвідомити своє місце і роль у світових політичних та етнокультурних процесах» [16, с. 79].

А. М. Киридон визначає цивілізаційно-культурний феномен України на основі п'яти визначальних

маркерів і «проблемних зон» – цивілізаційного розлому, пострадянського синдрому, культурної ідентичності, лімітрофності, революції [6, с. 34]

Чимало вітчизняних і зарубіжних науковців бачать Україну як цивілізацію регіонально-локального рівня. Але цю особливість трактують в різних контекстах. Так С. С. Троян вважає, що наша держава зазнає впливу трьох потужних цивілізаційних просторів: західно-європейського, євразійського та ісламського. Визнаючи наявність в українському суспільстві різних культурно-цивілізаційних орієнтацій, автор вказує на можливий позитивний ефект такої різноманітності. Його висновок полягає в тому, що Україна має необхідний потенціал, щоб стати єдиною культурно-цивілізаційною системою в плані цінностей та ідентичності. Але тривала ситуація невизначеності може призводити до кризових явищ [2, с. 174]. Сучасні події доводять слушність цих думок. З однієї сторони український народ визначився зі своїм ціннісним вибором і готовий його захищати. З іншого боку – українська влада своїми діями провокує стан невизначеності, який стримує творчі можливості українських громадян. Складається враження, що хтось цинічно експлуатує готовність українців захищати

обрані цінності, але все робить для того, щоб ці цінності не були реалізовані в конкретних соціокультурних зрушеннях та політичних системних змінах.

У сучасних умовах виразно прослідковується тенденція до творення єдиної політичної нації з єдиним образом України як просторової реальності. Модернізація країни потребує вивчення багатьох базових компонентів цієї реальності: 1) історикокультурних передумов; 2) геополітичного становища; 3) сучасної специфіки функціонування і розвитку політико-економічного та соціокультурного простору; 4) теоретичні і практичні моделі модернізації у сучасному світі [17, с. 279].

О. Федоренко окреслює нову концептуальну модернізаційну парадигму демократичної і поліетнічної української держави в основі якої – політична нація, як інститут суспільного життя і психологічний образ самовираження. Ефективна ідеологія державотворення передбачає формування національної ідеї як сукупності ціннісних орієнтирів та діяльності політичних суб'єктів держави. Культурна ідентичність пов'язується дослідниками з Україною як демократичною європейською державою з виразним національним обличчям. Єдина можлива історична перспектива України – поступове, толерантне, але неухильне утвердження демократичної національної ідентичності, європейської за цивілізаційною ознакою.

Досить слушно Ю. Зерній пов'язує просвіропейську ідентичність з традиційною українською [5]. Якщо уважно подивитись на етапи етнічного розвитку українців, то виявиться багато спільного з давнім минулим сучасних європейських народів. Це у багатьох моментах пояснює теперішні драматичні події і одночасні позитивні духовно-моральні зрушення у свідомості українського народу. У цьому контексті досить доречно згадати висновок С. Л. Катаєва про те, що чим далі ми просуваємось до нашого соціокультурного минулого, тим більші перспективи відкриваються для модернізації країни [15]. На перший погляд не зовсім логічна теза. Але автор успішно доводить її правомірність на прикладі вирішення болючої проблеми об'єднання православних церков України. Якщо брати за основу такого поєднання новітню історію – конфлікти неминучі. Але чим далі рухатись в глибину століть, тим більше позитивних перспектив. Соціокультурний спадок Київської Русі може стати досить змістовною основою для осмислення значення і ролі національної української християнської церкви. У діалозі під таким кутом зору можуть побачити свою участь сучасні українські католицькі і протестантські громади.

Проблема індоєвропейської прабатьківщини є досить ваговою в контексті розуміння витоків культурно-світоглядної ідентичності України. М. Андреев вважав, що праіндоєвропейська спільність утворювалася на широких просторах Європи між Рейном і Дніпром у мезолітичний час. На думку В. Генінга, праіндоєвропейці сформувалися на територіях Центральної Європи, Балкан та Східноєвропейських степів [14, с. 40]. Індоєвропейська етномовна єдність тривала близько п'яти тисячоліть в 9–4 тис. до н. е.

Германо-балтослов'янська етномовна спільність була поширена на широких просторах Центральної та Південно-Східної Європи в 3–2 тис. до н. е. Поступово дане утворення втрачає єдність і структуруються праслов'янські та прабалтські діалектні спільноти. Уже до сер. 2 тис. до н. е. між Віслою і середньою течією Дніпра мешкали племена балто-слов'янської мовної групи, які поступово набирають праслов'янських ознак.

Утворення праслов'янської етномовної спільності повністю завершується в к. 2 тис. до н. е. Праслов'янський культурний масив розташовувався на територіях Поділля, Східної Волині, Правобережжя та Лівобережжя, Середнього Подніпров'я. Саме цей ціннісний простір у великій мірі визначає сучасну культурну ідентичність України. Намагання прив'язати його розвиток до іншої системи геополітичних координат не може бути успішним. Особливо непридатними є силові форми, які використовуються зараз. Зовнішня загроза прискорила процеси ідентичності і об'єднання навколо загальнолюдських цінностей та національних традицій.

Л. Нідерле узагальнив та систематизував дані мовознавства, історії, археології, гідронімії. Він переконливо довів, що в сер. 1 тис. до н. е. слов'яни займали широкі простори між Верхньою Ельбою та Середнім Подніпров'ям. На його думку, скіфи-орачі були слов'янами. Концепція Л. Нідерле була підтверджена пізнішими дослідженнями відомих українських та зарубіжних науковців. Цікаво, що видатні російські історики С. Соловйов і В. Ключевський локалізували світоглядну прабатьківщину слов'ян у Прикарпатті.

На думку Ю. Павленка, в 1–3 ст. н. е. проходить слов'яно-сарматська інтеграція та слов'янізація номадів, які осіли в Лісостепу [14, с. 332–334]. Поступово в межах Лісостепової України виділяється ранньополітичне об'єднання «Руська земля», яке опиралося на автономні домогосподарства вільних власників-воїнів, що склали основу громадянського суспільства. Аналогічна соціальна структура склалася в ранньо-середньовічних європейських суспільствах.

У 8 ст. «Руська земля» відчувала вплив східних мусульманських суспільств та Візантії з її внутрішніми вадами і зовнішнім блиском. На протигагу посилюється варязький фактор і орієнтація у бік західноєвропейського світу, що шляхом тотального насильства була остаточно зруйнована Московським царством протягом 17–18 ст. З цього часу Україна виконує місію жертви-донора для модернізації Московщини в різних давніх і новітніх імперських формах. Найбільш «вдалими» серед них була пореформенна Російська імперія др. пол. 19 ст. і Радянський Союз 60–70 років 20 ст. Сучасна Росія, на жаль, ні за рівнем керівництва, ні за цивілізаційними здобутками нічого аналогічного запропонувати світу не може. Ностальгія за радянською ідентичністю повністю зруйнована російськими лідерами на сході України і в Криму. Щоправда велика проблема в тому, що і український політичний клас не може запропонувати країні і світу гідну альтернативу. Дивовижні спалахи громадянської самопожертви і згуртованості лише до певного часу можуть компен-

сувати відсутність продуманої державної політики подальшого розвитку країни.

Об'єктивним фактором українського державотворення є його прикордонний, перехідний характер. Вітчизняні науковці називають такий стан лімітрофієм. С. Троян вважає, що коли народ лімітрофа не укорінюється в структуру якоїсь регіональної цивілізації, його самоутвердження у формі незалежної держави залишається проблематичним. Одна з думок – Україна є лімітрофом у трьох вимірах: 1) у геополітичному між НАТО і Росією; 2) в економічному – між ринковою економікою Заходу і державно-монополістичною економікою Росії; 3) у духовно-моральному – між тоталітарно-моноідеологічним минулим і невизначеним майбутнім [2, с. 176].

Спробою визначити своє майбутнє стали події 2004–2005 рр. На фоні різноманітних трактувань В. Якушик запропонував назвати цю форму народного руху як політичну і духовно-цивілізаційну революцію. Майже всі дослідники і громадяни вказують на її незавершений характер. Другим етапом цих революційних змін у суспільстві стали події 2013–2014 рр. У їх основі – «спільна для всього українського народу революція духу, торжества цінностей плюралізму і толерантності в душі народу» [12].

Однак всім очевидним є брак політичної волі і ефективних державних інституцій для втілення цінностей гідності та свободи в реальних процесах життєдіяльності українського суспільства. Якісно новий духовний стан громадян поки що не знаходить повноцінного втілення в модернізаційних процесах України. Часто інтереси українського суспільства не співпадають з моральною мотивацією дій правлячого класу нашої держави, який не завжди усвідомлює свою причетність до українського культурного світу. У силу своїх інтелектуальних і духовних характеристик політичні еліти України не можуть в повній мірі виконувати завдання покладені на них часом.

Владні угруповання не в змозі зрозуміти, що сучасна українська нація – це унікальна цивілізація, яка має глибинні традиції в специфічних рисах мислення, мові, культурі та інших компонентах суспільного буття. А можливо навпаки. Все це прекрасно розуміється і усвідомлюється. Саме тому завуальовано все робиться для того, щоб названі компоненти буття не отримували реальної підтримки і розвитку. О. Федоренко вважає, що основи нинішньої нації цивілізації були сформовані у контексті двох часових етапівфакторів: специфічно культурного та політичного простору. На його думку, існування етнічної цивілізації України пов'язане з часом Київської Русі. Згадані нами етапи етнічного розвитку дозволяють бачити спільні культурні корені українців щонайменше на декілька тисячоліть раніше.

Політичний простір формування української нації-цивілізації пов'язується О. Федоренком з утворенням УНР. Можливо, більш логічно виток політичної культури України бачити саме в державних механізмах Київської Русі. Всі недоліки і здобутки соціально-політичної системи того часу чітко проявили себе в середньовічній козацькій державі, в

українських визвольних змаганнях на початку 20 ст. Мають вони місце в культурно-політичному житті сучасної української держави.

Можна погодитись з думкою про те, що в сучасній Україні відсутній масштабний соціальний проект перетворення країни. Його мета повинна передбачати утвердження цілісної національно-державницької ідентичності. Правильне стратегічне бачення і чітка повсякденна робота над вирішенням конкретних завдань буде сприяти остаточному подоланню невизначеного становища України в особистій і суспільній свідомості, у сфері економіки, політичному житті і культурі.

Кадрові і функціональні зміни у владних структурах повинні стати головною умовою реалізації динамічних програм модернізації соціальних відносин і господарсько-фінансової сфери. Можна погодитись з тим, що на цьому шляху не варто сліпо копіювати чужий досвід і механічно насаджувати зразки управління, які не опираються на світоглядні традиції нашого народу.

Оптимальний шлях – відтворення власної культурної ідентичності, формування духовних і політичних умов, які нададуть внутрішній системній модернізації незворотного характеру. Це можливо втілити у життя лише опираючись на багатовікові пласти української духовності, які формувались на території нашої держави протягом тисячоліть. Звідси – гостра необхідність багатофакторного аналізу, вивчення і популяризації спадку української історії. Тільки щільне, концентроване, якісне інформаційне українське середовище зробить можливим проведення модернізаційних змін. Одну з вирішальних ролей в цих процесах відіграють засоби масової інформації. Сучасне телебачення охоплює мільйонні аудиторії і формує культурно-ціннісний світ громадян.

Русійні сили, динаміка, мета сучасного інформаційного простору України чекають ретельного дослідження науковців і державних структур. Однак навіть при поверховому аналізі можемо констатувати абсурдність реального стану речей. Сотні каналів супутникового та інтернет телебачення, які доступні для рядового українця, не несуть ніякого культурного, морального, інтелектуального потенціалу. Як правило, агресивно домінує російськомовна масова псевдо-культура, що не має нічого спільного ні з українською, ні з російською національними традиціями. Недоступними для масової аудиторії залишаються справжні цінності європейських народів та сучасної американської цивілізації. У кращому випадку дуже дозовано і вибірково використовуються звичні культурні стереотипи для проведення завуальованої м'якої пропаганди і впливу на населення.

Досить показовим у цьому контексті є ставлення владних структур до гуманітарного простору України. Університети в цивілізованій країні є основою такого простору. Це потужні соціальні структури, які вивчають та відтворюють власну культурну ідентичність. Держава всіляко сприяє цьому, бо розуміє, що таким чином зміцняться її власні основи, авторитет в морально-соціальному просторі і в свідомості

окремого громадянина. Наприклад, в усіх провідних німецьких університетах серед загальної кількості – половину складають факультети гуманітарного спрямування. Відповідно, в усіх університетах Німеччини є факультети протестантсько-євангелістської теології і окремо католицької теології: Мюнхенський, Боннський, Гамбурзький, Гейдельберзький, Лейпцігський, Тюбінгенський, Франкфуртський, Марбурзький, Університет Майнца імені Йоганна Гутенберга, Університет Фрайбурга та інші. Чому? Тому що німецькі політики і чиновники розуміють протестантську теологію як основу державно-національної ідентичності німців, яку потрібно розвивати та відтворювати в сучасних умовах. Так само місцева влада, державні структури, громадськість усвідомлюють необхідність розвитку факультетів історії, філософії, культурології, гуманітарних, соціальних наук та інших. Держава розуміє, що таким чином закладаються майбутні морально-духовні основи для подальшого розвитку німецької культури, як гаранту державної стабільності і прогресу.

Ще декілька вагомих елементів, які свідчать про мету і механізми присутності держави в освітньо-гуманітарному просторі. Навчання в німецьких вузах, як правило, безкоштовне. Символічні внески передбачають пільговий проїздний студентський квиток на громадський транспорт і міжміські регіональні перевезення. Федеральне законодавство передбачає допомогу тим студентам, які потребують матеріальної підтримки. При умові, що молода людина хоче і може вчитись. Майже всі німецькі університети є державними. Середня заробітна плата викладача вищої школи – 3–4 тис. євро.

Що у нас? Процеси стагнації і руйнування середньої та вищої школи продовжуються. Тисячі людей загинули за українські культурні цінності, а нова

державна влада не вважає за потрібне хоча б запровадити обов'язкове вивчення української культури у вузах України. Ми гучно святкуємо християнські свята, а наші студенти не вивчають навіть релігієзнавство, не кажучи вже про християнську теологію чи історію християнства. Державні чиновники проголошують європейську інтеграцію, а в українських університетах не викладається ні європейська, ні світова культура. Усі спостерігають здичавіння суспільства, а чиновники від освіти не вважають необхідним запровадження у вищій школі обов'язкового вивчення курсу з етики і моралі. Держава вважає, що гуманітарна освіта в Україні не потрібна і відмовляється від надання державних місць. Напівголодні професори і доценти змушені доводити чиновникам свою потрібність власній державі. Їхнє завдання в сучасних умовах – зацікавити абітурієнтів гуманітарною освітою і переконати їх часто повністю збіднілих батьків платити за навчання своїх дітей. Аналогічна ситуація в природничих і технічних дисциплінах. Заробітна плата викладача вищої школи в 30 раз менша від свого європейського колеги. Це показник ставлення влади до тих громадян, які повинні відігравати найважливішу роль у розвитку ідеології державотворення в контексті пошуку національної ідентичності та розвитку духовності. А можливо справжня історія України і моральні цінності не потрібні правлячому класу нашої держави. Адже в умовах дієвої і потужної моральної культури здатність цих людей маніпулювати суспільною свідомістю та матеріально-фінансовими ресурсами країни буде різко зменшуватись. Час покаже чи зможуть правлячі еліти країни зрозуміти необхідні форми і масштаби українського державотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федоренко О. Геополітичний дискурс в українському суспільстві на початку 21 століття / О. Федоренко // Молодіжний політологічний журнал. – К. : Смолоскип, 2012.
2. Троян С. С. Глобалізація і цивілізаційно-культурний феномен України / С. С. Троян // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин. – К., 2010. – Вип. 1. – С. 65–69.
3. Бредун І. В. Цивілізаційно-культурна ідентифікація в сучасній Україні / І. В. Бредун // Гуманітарний часопис. – 2011. – № 3. – С. 57–62.
4. Гаврилишин Б. Україна: вибор цивілізації / Б. Гаврилишин, Ю. Вишневіський // Киев Weekly. Україна и мир за неделю. – 2004. – № 40 (131). – 29 октября – 5 ноября.
5. Єрмоленко А. Виступ на круглому столі Цивілізаційні ідентичності в регіонах України: відмінності та проблеми їхнього подолання / А. Єрмоленко // Форум націй: газета Конгресу національних громад України. – 2007. – Серпень. – № 8 (63).
6. Зерній Ю. Виступ на круглому столі Цивілізаційні ідентичності в регіонах України: відмінності та проблеми їхнього подолання / Ю. Зерній // Форум націй: газета Конгресу національних громад України. – 2007. – Серпень. – № 8 (63)
7. Киридон А. М. Російсько-грузинський конфлікт 2008 року в причинно-наслідковому вимірі / А. М. Киридон // Форум: суспільно-політичний журнал. – 2008. – № 2 (7). – С. 33–40.
8. Коппель О. А. Україна в контексті світових цивілізацій / О. А. Коппель // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Вип. 32. – Ч. 1. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – С. 18–23.
9. Михальченко М. Лімітроф Європи: випадковість чи доля України? / М. Михальченко // Людина і політика. – 2000. – № 3. – С. 34–39.
10. Михальченко М. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / М. Михальченко. – К. : Інститут соціології НАН України, 2001. – 440 с.
11. Михальченко М. Українська регіональна цивілізація / М. Михальченко // Політичний менеджмент: Український науковий журнал. – 2003. – № 1. – С. 19–28.
12. Якушик В. М. Политические и цивилизационные аспекты украинской революции / В. М. Якушик [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.3dway.org/node/6052> 18.

13. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. П. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.
14. Павленко Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті / Ю. В. Павленко. – К. : Фенікс, 1994. – 399 с.
15. Катаєв С. Л. Сучасне українське суспільство. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 199 с.
16. Чабанов В. Г. Особливості цивілізаційного самовизначення українців в умовах глобалізації / В. Г. Чабанов // Українознавчий альманах. – 2012. – Випуск 8. – С. 79–82.
17. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу / Ю. Ж. Шайгородський. – К. : Знання України, 2009. – 400 с.

В. М. Шостак

ИДЕОЛОГИЯ ГОСУДАРСТВА В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УКРАИНЫ

В статье анализируется современное украинское государственное строительство в культурно-ценностных координатах. Отмечается, что в основе современных социальных процессов лежит историческое наследие минувших тысячелетий. Автор указывает на разные формы единой культурно-цивилизационной идентификации в широких слоях украинского общества что общественное сознание отображает историческое наследие поколений. Указывается на несоответствие отдельных представителей власти новым ожиданиям со стороны гражданского общества и требованиям времени.

Прослеживаются общие истоки со многими европейскими народами, которые длились большие промежутки времени. Подчеркивается, что в современных условиях центр восточнославянской христианско-православной цивилизации перемещается в Киев. Эта цивилизация имеет архаические мировоззренческие традиции, которые выражены в культурно-языковой сфере, собственном менталитете и философском восприятии действительности. В современных условиях она стала основой для структурирования и идентификации политической украинской нации.

В статье также анализируются неоднозначности современной украинской истории, обращается особое внимание на отсутствие эффективной государственной политики в гуманитарной сфере, в частности в подходах к решению проблем информационного пространства и системы образования Украины. Они должны стать мощными социальными институтами, которые будут содействовать процессам культурной идентификации жителей нашего государства. В этой связи подчеркивается необходимость разработки собственных инновационных эффективных государственных механизмов которые должны учитывать позитивный иностранный опыт, в частности европейских государств.

Ключевые слова: идеология государственного строительства; цивилизация; Киев; гуманитарная политика, идентификация.

V. Shostak.

IDEOLOGY OF STATE FORMATION IN THE CONTEXT OF CULTURAL IDENTITY OF UKRAINE PROBLEM

In the article an attempt is made to comprehend Ukrainian state formation in cultural value aspects. It is indicated that all modern social processes are based on historical experience of past millenia. Topicality of this experience is most efficiently revealed in the moral sphere. O. Fedorenko calls it value-ethic paradigm of life, S. Troyan stresses out cultural-civilization system in the sphere of values and identity, I. Bredun defines this phenomenon as philosophic-culturological basis of national and civilization identifications.

The author comes to decision about the existence of different forms of the singular cultural-civilization identification in broad layers of Ukrainian society. It's quite regular from the point of view that it is Ukrainian consciousness that reflects historical experience of generations. At the same time nonconformity of some representatives of authority with new expectations from civil society and with the requirements of time is indicated.

A short analysis of main stages of historical-ethnic development of Ukrainians is made in the article. It is shown that there are common beginnings with many European peoples that lasted big periods of time. For example, Indo-European community covered the period of several millenia. Germanic Balto-Slavic group evolved during 2–3 rd centuries B. C. The early political union «Rus Land» gradually arose within forest-steppe Ukraine. It was based on autonomous households of free owners-warriors, who formed the foundation of civil society. The same social structure was also in Early Medieval European societies.

In the 8th century «Rus Land» felt the influence of eastern Muslim societies and Byzantium with its internal problems and external brilliance. On the contrary, Varangian factor and orientation to Western European world was increased. But it was ruined by means of total violence by Moscow Czardom during 17-18th centuries. Since that time Ukraine has fulfilled the mission of victim-donor for modernization of Moscovia in different ancient and new imperial forms. The most «successful» of them was post-reform Russian Empire of the late 19th century and the Soviet Union of the 60-70s of the 20th century. Unfortunately, modern Russia can't suggest anything analogical to the world neither by the level of governing nor by the civilization achievements. Nostalgia for the Soviet identity is completely ruined by

Russian leaders in the East of Ukraine and in the Crimea. But an important problem is that Ukrainian political class can't suggest the world proper alternative either. An astonishing display of civil self-sacrifice and cohesion can only at the beginning compensate the lack of well-laid-out state policy of the further development of the country.

Available scientific material about Slavic homeland and its further structuring completely denies political myth about «the cradle of three fraternal families». At least one of these «brothers» objectively can not belong to the great Slavic family. Current events doubt Slavic identity of modern Russia and Christian character of its behaviour. The center of Eastern Slavic Christian-Orthodox civilization moves to Ky-iv. This civilization has archaic belief traditions which are expressed in the cultural and linguistic sphere, its own mentality and philosophic perception of reality. In modern conditions it has become the foundation for structuring and identification of Ukrainian political nation.

The article also examines the contradictions of modern Ukrainian history, including those of 2003–2004 and 2013–2014, which some Ukrainian historians interpret as stages of unfinished spiritual civilization revolution.

It is noted that there is no effective public policy in the humanitarian sphere, particularly in the approaches to solving the problems of information space and educational branch of Ukraine. They have to become powerful social institutions that will promote processes of cultural identification of inhabitants of our country. In this context, it is underlined that it is necessary to develop own innovative effective mechanisms of the state that should take into account positive international experience, particularly that of European countries.

Key words: *Ideology of State Formation; civilization; Kyiv; public policy; humanitarian sphere; identification.*

Рецензенти: *Багмет М. О., д-р іст. наук, проф.
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф.*

© Шостак В. М., 2016

Дата надходження статті до редколегії 13.05.2016

Розділ 4

КРАЄЗНАВСТВО

СКЛАД ІЗМАЇЛЬСЬКОЇ КОМУНАЛЬНОЇ РАДИ ТА МІСЬКОЇ УПРАВИ ТА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ У ГАЛУЗІ ТОРГІВЛІ В 1878–1917 РР.

Стаття присвячена персональному складу органів міського управління та діяльності Ізмаїльського самоврядування в галузі торгівлі. У статті детально проаналізовано склад Ізмаїльської комунальної ради та міської управи та її діяльність в галузі торгівлі в 1878–1917 рр.

Наведено прізвища міських голів(примарів), які очолювали міську управу та комунальну раду в 1882–1888, 1893–1899, 1901–1903, 1907, 1911, 1914–1916 роках, їхні чини, ранги, заступників, секретарів. Приведено склад Ізмаїльської комунальної ради та управи на 1882, 1883, 1885, 1888, 1893, 1897, 1899, 1901–1903, 1907, 1914, 1916 роки. Перелічено посади в Ізмаїльській міській комунальній раді: секретар, скарбник, бухгалтер, приймальник зборів, завідуючий справами по військовій повинності та паспортним столом, реєстратор і архіваріус, ветеринарний лікар, завідуючий міською бійнею, міський віспопрививач, контролер міського водопроводу.

Детально проаналізовано та наведено обов'язкові постанови, які видавала Ізмаїльська комунальна рада та затверджував бессарабський губернатор, що регулювали розвиток торгівлі в місті Ізмаїлі в 1878–1917 рр. Приведемо зміст обов'язкових постанов Ізмаїльської комунальної ради за різні роки про відкриття в місті на площах і вулицях лавок для торгівлі м'ясом; про торгівлю в святкові і недільні дні; три постанови про забезпечення нормального відпочинку службовців в торгових закладах, складах і конторах в місті Ізмаїлі, що детально регламентували здійснення торгівлі; про устрій пивної лавки; про час торгівлі в трактирних і чайних закладах, пивних лавках і винних льохах у вихідні дні і дванадцять свята, що встановлювали правила торгівлі.

Ключові слова: Ізмаїльська комунальна рада; населення; обов'язкові постанови; бессарабський губернатор; торгівля, вихідні та свята; будні дні; ренські льохи; пивні лавки; трактири.

Повсякденна історія Ізмаїлу завжди була закрита ореолом взяття Ізмаїльської фортеці, частими російсько-турецькими війнами, перебуванням міста в складі інших держав. Зважаючи на це, автором розглянуто повсякденне життя міста, склад Ізмаїльської комунальної ради та міської управи та її діяльність в галузі торгівлі в 1878–1917 роках, обов'язкові постанови щодо торгівлі, розклад та умови їх роботи.

Історії міста Ізмаїла присвячено певну кількість матеріалів в Інтернеті [1–10]. Місто Ізмаїл приєднано до Російської імперії 9 жовтня 1878 р. [11, с. 47–48; 12; 13, с. 431]. У 1882 [14, с. 47], 1883 [11, с. 120], 1885 [15, с. 104], 1888 [16, с. 100] роках міським головою Ізмаїла був потомствений почесний громадянин Федір Павлович Тульчіанов. Його помічники: 2-ї гільдії купець І. М. Авраамов, К. А. Сандулов. У 1885 р. заступав на місці міського голови у відсутності Ф. П. Тульчіанова М. Н. Златанов, інший помічник С. А. Сандулов [15, с. 104]. У 1888 р. помічником був один С. А. Сандулов [16, с. 100]. Усі ці роки секретарем комунальної ради працював колезький секретар

Василь Єгорович Кошуг [11, с. 120; 14, с. 47; 15, с. 104; 16, с. 100].

Члени Ізмаїльської комунальної ради на 1882 рік: В. М. Філіппов, І. К. Константинович, Д. І. Дабовський, О. І. Севастьянов, Ф. Г. Єфімов, І. Д. Кародимов, Г. Г. Драмашков. Міський архітектор, колезький асесор П. В. Іодко [14, с. 47–48]. У 1883 році рада мала такий же склад [11, с. 120].

Члени ради на 1885 рік: В. М. Філіппов, О. Д. Копчев, І. К. Константинов, І. О. Захаріаді, М. Г. Вдовиченко, І. М. Кирилов, О. Я. Харманський, Е. М. Третяченко, М. М. Маркаров [15, с. 104].

Члени комунальної ради на 1888 рік: В. М. Філіппов, І. О. Захаріаді, І. М. Кирилов, Е. М. Третяченко, О. Д. Копчев, І. К. Константинов, М. М. Маркаров, О. Я. Харманський, М. Г. Вдовиченко, Т. М. Матвеев. Бухгалтер – М. Р. Василенко, архітектор, колезький секретар В. П. Семечкін [16, с. 100].

У 1893 [17, с. 66], 1897 [18, с. 74], 1899 [19, с. 81] роках Ізмаїльську міську управу очолював міський голова Іван Олександрович Захаріаді. Члени комуна-

льної ради на 1893 рік: Й. І. Трешін, І. М. Філіппов, С. А. Сандулов, І. М. Аврамов, Д. Г. Комарницький, Е. М. Третяченко, Ф. М. Кордалі, О. І. Бирка. Секретар, колезький секретар Д. І. Селіванов, скарбник, Г. М. Кірієрі, бухгалтер М. Р. Василенко, міський архітектор колезький секретар Ч. І. Замбржицький [17, с. 66].

Члени комунальної ради на 1897 рік: І. І. Томов, І. М. Філіппов, І. М. Аврамов, С. А. Сандулов, А. Е. Третяченко, В. І. Куклін, Д. І. Бодареу, О. І. Бирка, П. К. Мільчев, Д. Г. Комарницький, О. Я. Харманський. Секретар, коллежский секретар Д. І. Селіванов, архітектор, інженер-технік Ю. І. Плоновський, скарбник, Г. М. Кірієрі, бухгалтер, М. Р. Василенко [18, с. 74–75]. В 1899 р. помічником міського голови був С. А. Сандулов, секретарем – колезький секретар Д. І. Селіванов, міський архітектор, інженер-технік Ю. І. Плоновський, скарбник, Г. М. Кірієрі, бухгалтер М. Р. Василенко [19, с. 81].

У 1901, 1902, 1903 роках міським головою міста Ізмаїла був Федір Павлович Тульчіанов, помічником І. І. Томов, склад Ізмаїльської комунальної ради у 1902 р. був той самий, тільки ще одним помічником був В. І. Куклін [20, с. 77; 21, с. 82–83; 22].

Члени комунальної ради на 1901 р.: секретар Т. Д. Борисов, скарбник, Г. М. Кірієрі, бухгалтер М. Р. Василенко, приймальник зборів, К. І. Стаматіу, завідувачі справами по військовій повинності А. С. Артинов, паспортним столом К. Ф. Кордалі, реєстратор і архіваріус К. М. Александров, ветеринарний лікар, завідувачий міською бійнею Т. Л. Чернятинський, міський віспопрививатель І. Д. Дімітрієв, контролер міського водопроводу І. Д. Ганев [20, с. 77]. У 1902 р. був той самий склад Ізмаїльської комунальної ради [21, с. 82–83].

Члени Ізмаїльської комунальної ради на 1903 рік: І. І. Томов, В. І. Куклін, М. С. Бурт, С. А. Сандулов, О. Д. Копчев, К. О. Захаріаді, І. М. Філіппов, К. М. Маркаров, С. В. Кольцов, Д. Г. Комарницький, І. І. Добрович [22].

У 1907 р. міським головою Ізмаїла був Степан Васильович Кольцов; його помічник В. І. Куклін. Члени комунальної ради в 1907 р.: О. Д. Копчев, П. К. Мільчев, Д. Г. Комарницький, Д. Я. Трахтін. Секретар, Г. Г. Феодорчик, касир, Й. І. Тріщин, міський архітектор, О. А. Ейсмонт, бухгалтер І. Д. Ганев (він же контролер водопроводу), завідувачі: справами з військової повинності – К. Ф. Кордалі; паспортним столом – І. О. Капаціна; міським степом – К. М. Александров, реєстратор і архіваріус М. К. Галюров, приймальник зборів Л. С. Минов, лікар міської лікарні М. Р. Фетов, виконуючі справи ветеринарного лікаря Т. Л. Чернятинський, брандмейстера Є. А. Іссар [23, с. 110–111].

Посада міського голови Ізмаїла в 1911 р. була вакантною. Члени комунальної ради в 1911 році: Т. Д. Борисов, Г. П. Хаджи-Георгіу, Д. Г. Комарницький, А. Д. Поппазогло, І. О. Севастьянов, Н. Л. Смирнов, І. І. Томов (син), А. І. Харченко, Г. Н. Павленко. Склад Ізмаїльської міської управи в 1911 р.: Помічники міського голови: К. Ф. Кордалі і А. Й. Семизенко, секретар Г. Г. Феодорчик, касир Й. І. Тріщин, міський

архітектор Ф. Ф. Піскорський, бухгалтер І. Д. Ганев, контролер водопроводу – вакансія, завідувачі військового столом, В. І. Куклін, паспортним столом М. Л. Лемпецький, реєстратор і архіваріус М. К. Галюров, завідувачий господарством А. Г. Поппазогло, приймальник зборів Л. С. Минов, лікарі міської лікарні: М. Р. Фетов, Л. І. Ількович, виконуючий справи брандмейстера пожежної команди Є. А. Іссар [24, с. 306–307].

У 1912 р. міським головою Ізмаїла був І. І. Аврамов [25, с. 258]. Міським головою, головою Ізмаїльської комунальної ради в 1914 [26, с. 313], 1916 [27, с. 166] роках був потомствений почесний громадянин Дмитро Федорович Тульчіанов. Помічники міського голови у 1914 р.: ізмаїльські жителі Л. О. Столь і С. В. Кольцов. Секретар–дворянин Ф. І. Богдановський.

Члени Ізмаїльської комунальної ради в 1914 р.: Л. О. Столь, С. В. Кольцов, потомствени громадяни Т. Д. Борисов та К. Ф. Кордалі, колезький реєстратор І. Г. Адлер, ізмаїльські жителі Д. Г. Комарницький, І. О. Севастьянов, В. О. Демидов, І. С. Дромашков, А. І. Харченко [16, с. 313]. Ізмаїльська комунальна рада в 1916 р. мала такий самий склад, тільки секретарем став дворянин Ф. І. Неборський. Помічники міського голови в 1916 р.: К. Ф. Кордалі і С. В. Кольцов. Ізмаїльська міська управа в 1916 р.: Секретар дворянин Ф. І. Неборський, помічник секретаря В. О. Савицький; бухгалтер І. Д. Ганев, помічник бухгалтера Й. А. Мороховський; касир Г. Ф. Груздов; реєстратор М. К. Галюров; ведучі справи: воїнського столу Л. Є. Минов; паспортного К. С. Сандулов; завідувачий відділенням зборів Л. Є. Минов; завідувачий господарством А. Г. Поппазогло; міський архітектор І. І. Кучук; інструктор сільського господарства, завідувачі експлуатацією міських земель С. П. Марков; лікарнею лікар М. Р. Фетов; ветеринарний лікар О. П. Захаров; міський юрисконсульт присяжний повірений І. Ф. Фітов [27, с. 166–167].

Місто Ізмаїл займало площу в 10,5 десятин землі. Населення Ізмаїла в 1892 році складало 31171 мешканців, з них 17461 чоловіків та 13710 жінок. Національний склад населення був дуже різноманітний. Ізмаїл вів велику торгівлю, головним чином хлібом та іншими землеробськими продуктами. У 1891 році в місті Ізмаїлі було 339 торгових заклади з річним обігом 10 998 00 руб. Міські прибутки в 1891 році склали 114 030 руб., витрати 114 026 руб. [28, с. 849–850]. Ізмаїл на початку ХХ століття був містом з жвавою торгівлею [29].

Ізмаїльська комунальна рада розробляла обов'язкові постанови в галузі торгівлі, які затверджувалися бессарабським губернатором. Додатково до виданих у 1895 р. і діючих обов'язкова постанова видана Ізмаїльською комунальною радою 12 листопада 1896 р. У ній вказано, що ніхто не має права, без вказівок і дозволу міської управи, відкривати в місті на площах і вулицях лавки для торгівлі м'ясом. Управляючим Бессарабською казенною палатою оголошено торгівцям і промисловцям, що в казначействах, міських суспільних управліннях і деяких волосних правліннях відкрита з 1 листопада видача торгових і промислових документів на майбутній 1897 р. З огляду на скупчен-

ня в останні дні року платників різних податків і зборів, торговцям і промисловцям, для запобігання затримок, потрібно попідкуватися відтворенням торгових документів завчасно, не відкладаючи до останніх днів грудня, у протилежному ж випадку, казначейства і суспільні управління будуть поставлені у необхідності відмовляти у видачі документів. Що торговці і промислові заклади, на право утримання яких не будуть відновлені до 1 листопада відповідні документи, неп'ятьма будуть закриті, а винуваті у здійсненні торгівлі і промислів без відповідних документів будуть піддані, без найменшого послаблення, грошовим стягненням до потрійної вартості не вибраних документів [30].

Додаткові обов'язкові постанови для міста Ізмаїла про торгівлю в святкові і недільні дні, вироблені ізмаїльською комунальною радою на засіданні 3 липня 1906 року постановили, що всякого роду торгівля в табельні, вихідні і святкові дні допускається тільки з 11 годин ранку і продовжується до п'яти годин по обіді, крім торгівлі зерновими продуктами, печеним хлібом, м'ясом, овочами і кормом для скота, що продається із спеціальних магазинів, яка може здійснюватися з ранку до вечора. Що ж торкається борошна в борошняних лавках, то торгівля такою допускається в табельні, вихідні і святкові дні тільки з 7 годин ранку і продовжується до 2 годин по обіді. Кондитерські, кав'ярні, парикмахерські, чайні заклади і циркульні можуть бути відкриті також цілий день [31].

Обов'язкові постанови про забезпечення нормального відпочинку службовців в торгових закладах, складах і конторах в місті Ізмаїлі 10 (23) листопада 1907 р. (7 пунктів) детально регламентували трудовий і будній день. Час робочого буднього дня для всіх родів торгівлі (за виключенням, вин, пивної, ресторанної і трактирної), а також заняття службовців, зв'язаних з торгово-промисловою діяльністю (за виключенням купалень і лазень) продовжується: з 1 квітня по 1 жовтня з 6 годин ранку до 6 годин вечора і з 1 жовтня по 1 квітня з 7 годин ранку до 7 годин вечора, в тому числі 2 години на протязі дня для прийняття їжі. Час робочого буднього дня у місцевих парикмахерських встановлювався цілий рік від 10 годин ранку до 10 годин вечора, в тому числі дві години на протязі дня для прийняття їжі. Службовці в торгових закладах, складах і конторах, маючи право залишати свої заняття не менше, ніж на дві години, на протязі дня, для прийняття їжі, користуються цим правом по встановленій в кожному торгово-промисловому закладі зі згоди господарів і службовців черги і часу визначеного господарями. Торгівля в пивних льохах, з продажем вина із власних садів, а також в пивних лавках, а рівно в інших закладах, перелічених в параграфі 6, як і купальнях і лазнях, здійснюється в будні дні з 7 по 10 годин вечора, в тому числі дві години на протязі дня для прийняття їжі.

Службовці обох статей в торгових закладах, складах і конторах і в закладах трактирного промислу, що не досягли 17-річного віку, незалежно від перерв для прийняття їжі, вивільняються щоденно в будні дні на 3 години, з 9 до 12 годин дня для відвідування шкіл. Господарі у яких служать неповнолітні мають право

спостерігати, що останні відвідували школи у визначений для цього час. Торгівля, а також заняття службовців, зв'язаних в торгово-промисловій діяльності, можуть продовжуватися в будні дні на 2 години на добу більше часу, встановленого цими постановами для всіх родів торгівлі (за виключенням закладів, що мали за мету продаж страв та напоїв для споживання на місці, в тому числі розпивочні пивні лавки, льохи, для розпивочного продажу руських виноградних вин і ренські льохи, а також купалень і лазень) у відповідні дні: а) з 5 по 20 жовтня; б) з 14 по 25 грудня; в) протягом 10 днів перед святом святої Пасхи і 5 днів перед святою Троїцею.

Постановою детально регламентовано святковий відпочинок. Забороняється торгівля, а також заняття службовців, зв'язаних з торгово-промисловою діяльністю, у всіх торгових закладах, складах і конторах у всі дні вихідних і дванадесятих свят. Торгівля продовольчими товарами, а також кормом для скота у вихідні, дванадесяті і святкові дні дозволяється: влітку (з 1 квітня по 1 вересня) з 6 до 11 годин дня, і восени і зимою (з 1 вересня по 1 квітня) із 7 годин до 12 годин дня. Під предметами продовольчими потрібно розуміти: м'ясні, хлібні і молочні продукти, сало, зелень, овочі, фрукти, хліб і кондитерські вироби. Торгівля означеними продуктами із різного роду приміщень допускається в тому лише випадку, якщо в цих приміщеннях є тільки перераховані в першій примітці предмети продовольства. У вихідні і дванадесяті святкові дні, що припадали перед дванадесятими святами і неділь, дозволено з 11 до 4 годин, заняття службовців в конторах, складах і оптових торгівлях, а також торгівля в рознісі і із пересувних приміщень, друкованими виробами, тютюном і приладдям для паління, а також всяка торгівля із дрібних лавок і на товкучих ринках.

Торгівля в готелях, ресторанах, кав'ярнях, молочних, харчівнях, чайних, ресторанах, трактирного промислу 1-го розряду, трактирних закладах, предметами, що споживаються на місці, а рівно у винних льохах, льохах з продажем вина із власних садів, винних лавках, а також в приміщеннях для прохолодних напоїв здійснюється в дванадесяті, святкові і вихідні дні з 7 до 10 годин. Під прохолодними напоями потрібно розуміти: зельтерську і содову воду, квас, брагу, лимонад, фруктові і мінеральні води [32].

Обов'язкові постанови про забезпечення нормального відпочинку службовців у торгових закладах, складах і конторах в місті Ізмаїлі змінювалися часто 7 (20) лютого [33] та 7 (20) червня 1908 р. [34].

Змінено параграф 3 обов'язкових постанов «Про внутрішній устрій питних закладів, що відкриваються з дозволу Ізмаїльської міської управи», видані виконуючим справи бессарабського губернатора, віце-губернатором, 7 (20) березня 1914 р. За ним, пивна лавка повинна складатися із однієї чи декількох кімнат, загальною площею підлоги у сукупності не менше, в центральних частинах міста, дванадцяти квадратних сажнів, в решті його частинах – десяти квадратних сажнів. Висота кімнат повинна бути в центрі міста не менше чотирьох аршинів, а на окраїнах – трьох з половиною аршинів. Визначений в цьому

параграфі центральною частиною міста вважається простір, обмежений з півночі Червоною вулицею, з заходу Кишинівською, з півдня всією Архієрейською вулицею до Верхньоторгової, яка межа переходить потім на П'ятницьку вулицю і йде по останній, до пересічення з Червоною вулицею. До центрального простору прираховують обидві сторони, обмежуючих його вулиць, а рівно до нього ж відноситься і той квартал в якому знаходиться Ізмаїльський пивоварний завод. Якщо приміщення задовольняє всім іншим вимогам обов'язкових постанов, то площа підлоги може бути зменшена до 10 кв. саж. [35].

Обов'язковими постановами про час торгівлі в трактирних і чайних закладах, пивних лавках і винних

льохах у вихідні дні і дванадесять свят в місті Ізмаїлі від 6 (19) червня 1914 р. торгівлю дозволено здійснювати з 12 годин дня до 10 годин вечора. Торгівлю в чайних закладах без продажу напоїв, в ці дні, дозволяється здійснювати з 3 годин ранку до 3 годин дня [36].

Таким чином, ми бачимо, наскільки цікавою і багатоманітною є діяльність Ізмаїльської комунальної ради в галузі торгівлі в кінці XIX – на початку XX ст., обов'язкові постанови повністю і ретельно регламентували весь процес торгівлі, склад комунальної ради показує нам персоналії, посади, міських голів у цей період історії Ізмаїля.

ЛІТЕРАТУРА

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [if.od.ua/f5/istoriya-izmaila-g-izmail-75-print/...](http://if.od.ua/f5/istoriya-izmaila-g-izmail-75-print/)
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : izmail-city.orgМузеи Измаила.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : forum.lvivport.comМой город Измаил.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : izmail.esarticle/6257/.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : dunvolna.orgarticles/6/36/.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : our.travels.infoost/Goroda/Ukraine/Odessa/Izmail...
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : izmail.eutag/измаил/.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://if.od.ua/f5/istoriya-izmaila-g-izmail-75-print/index2.html?pp=40>.
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : archives.gov.uaPublicat/References/Izmail-Opys...
11. Бессарабский Календарь на 1883 год. Год первый. Кишинев. – С. 47–48.
12. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 911 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://imsu-odesa.com/mista-i-sela-odeskoi-oblasti/reniiskiy-rajon/reni.html?start=5>.
13. История городов и сел Украинской ССР. Одесская область. – К.: Главная редакция УСЭ АН УССР, 1978. – 866 с. – С. 431.
14. Бессарабский Адрес-календарь на 1882 год. – Кишинев, 1881. – С. 47.
15. Бессарабский Адрес-календарь на 1885 год (простой). Год третий. – Кишинев, 1884. – С. 67, 104.
16. Бессарабский Адрес-календарь на 1888 год (высокосный). Год шестой. – Кишинев, 1887. – С. 100.
17. Бессарабский Адрес-календарь на 1893 год (простой). – Кишинев, 1892. – С. 66.
18. Бессарабский Адрес-календарь на 1897 год (простой). Год пятнадцатый. – Кишинев, 1896. – С. 74–75.
19. Бессарабский Адрес-календарь на 1899 год (простой). Год семнадцатый. – Кишинев, 1898. – С. 81.
20. Бессарабский Адрес-календарь на 1901 год (простой). Год девятнадцатый. – Кишинев, 1900. – С. 77.
21. Бессарабский Адрес-календарь на 1902 год. – Кишинев, 1901. – С. 7, 82–83.
22. Бессарабия (издание 1903 г.) Графический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник «Бессарабия» / под редакцией П. Крушевана. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oldchisinau.com/lib/bessarabia/bessarabia01.html>
23. Бессарабский Адрес-календарь на 1907 год (простой). Год двадцать пятый. – Кишинев, 1906. – С. 110–111.
24. Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1911 год. Год 29-й. – Кишинев, 1910. – С. 306–307.
25. 1912. Вся Россия. Адресная и Справочная книга. – М., 1912. – С. 258.
26. Иллюстрированный Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1914 год. Год 32-й. – Кишинев, 1913. – С. 313.
27. Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1916 год. Год 34-й. – Кишинев, 1916. – С. 166–167.
28. Энциклопедический словарь. – Т. 24. – С-Петербург, 1894. – С. 849–850.
29. Большая энциклопедия. – Т. 10. – С-Петербург, 1902.
30. Бессарабские Губернские Ведомости (далі – БГВ). – 1896. – 29 ноября.
31. БГВ. – 1906. – 17 (30) октября.
32. БГВ. – 1907. – 10 (23) ноября.
33. БГВ. – 1908. – 7 (20) февраля.
34. БГВ. – 1908. – 7 (20) июня.
35. БГВ. – 1914. – 7 (20) марта.
36. БГВ. – 1914. – 6 (19) июня.

Г. П. Коваль

СОСТАВ ИЗМАЙЛЬСКОГО КОММУНАЛЬНОГО СОВЕТА И ГОРОДСКОЙ УПРАВЫ И ЕЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ОБЛАСТИ ТОРГОВЛИ В 1878–1917 гг.

Статья посвящена персональному составу органов городского управления и деятельности Измаильского самоуправления в области торговли. В статье детально проанализировано состав Измаильского коммунального совета и городской управы и ее деятельность в области торговли в 1878–1917 гг.

Приведены фамилии городских голов, которые возглавляли городскую управу и коммунальный совет в 1882–1888, 1893–1899, 1901–1903, 1907, 1911, 191–1916, их чины, ранги, заместителей, секретарей. Приведен состав Измаильского коммунального совета и управы на 1882, 1883, 1885, 1888, 1893, 1897, 1899, 1901–1903, 1907, 1914, 1916 года. Наведены должности в Измаильском городском совете: секретарь, казначей, бухгалтер, приющик сборов, заведующий делами по воинской повинности и паспортным столом, регистратор и архивариус, ветеринарный врач, заведующий городской бойней, городской оспопрививатель, контролер городского водопровода. Детально проанализированы и приведены обязательные постановления, которые издавал Измаильский коммунальный совет и утверждал бессарабский губернатор, которые регулировали развитие торговли в городе Измаиле в 1878–1917 гг. Наведем содержание обязательных постановлений за разные годы об открытии в городе на площадях и улицах лавок для торговли мясом; о торговле в праздничные и воскресные дни; три постановления об обеспечении нормального отдыха служащих в торговых заведениях, складах и конторах, что детально регламентировали осуществление торговли; об устройстве пивной лавки; о времени торговли в трактирных и чайных заведениях и винных погребах в выходные дни и двенадцатые праздники.

Ключевые слова: Измаильский коммунальный совет; население; обязательные постановления; бессарабский губернатор; торговля; выходные дни и праздники; пивные лавки; трактиры.

G. Koval

THE COMPOSITION OF IZMAIL MUNICIPAL AND EXECUTIVE COUNCIL AND ITS ACTIVITIES IN THE TRADE SECTOR IN 1878–1917

The article is devoted to the composition of the municipal government organs and Izmail government activities in the trade industry area. In the article we analyze the composition of Izmail municipal and executive Council and its activities in the trade sector of 1878–1917 in details.

We give the names of mayors, who were the heads of the municipality and the municipal Council in 1882–1888, 1893–1899, 1901–1903, 1907, 1911, 1914–1916 years, their ranks, grades, deputies, secretaries. We give the composition of the Izmail municipal and executive Council in 1882, 1883, 1885, 1888, 1893, 1897, 1899, 1901–1903, 1907, 1914, 1916 years. We list the positions of Izmail city municipal Council: Secretary, Treasurer, accountant, the inspector of the meeting, the head of the cases of conscription and passport offices, the Registrar and archivist, veterinarian, head of urban massacre, city smallpox vaccination doctor, city water supply inspector.

We analyze and provide stringent regulations, issued by Izmail municipal Council and claimed by the Bessarabian Governor regulating trade in the city of Ismail in 1878–1917. We give the content of compulsory regulations of Izmail municipal Council about the meat shops trading, also on holidays and weekends, in the city. We display three regulation about the provision of normal rest for the employees in retail establishments, warehouses and offices; about the structure of the beer store; about the time of trading in the tavern and tea establishments, beer stores and wine cellars on weekends and major holidays.

Key words: *Izmail municipal Council; the population; the mandatory regulations; the Governor of Bessarabia; trade; weekends and holidays; weekdays; Rancic cellars; beer shops; restaurant.*

Рецензенты: *Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф.
Тригуб П. М., д-р іст. наук, проф.*

© Коваль Г. П., 2016

Дата надходження статті до редколегії 07.03.2016

АРХІВИ МИКОЛАЇВЩИНИ В КОНТЕКСТІ АРХІВНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 1917–1925 рр.

У статті висвітлено трагічні події в архівній сфері Миколаєва й Миколаївської губернії в період 1917–1925 рр., під час яких було втрачено більшу частину історичної документальної спадщини Миколаївщини дореволюційної доби, а також діяльність архівної комісії судово-слідчої секції Миколаївської ради робітничих і військових депутатів (1917 р.), Миколаївської комісії з вилучення та утилізації архівних матеріалів (губОВАКу, 1920–1921 рр.), Миколаївської архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти (1920–1921 рр.), Миколаївської губернської архівної секції при Губполітосвіті (1921–1922 рр.). Приділено увагу спробам реформування архівної галузі в Україні за часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії. Однак, реальна реорганізація архівної справи на Миколаївщині розпочалася від встановлення радянської влади, проте радянські органи спершу використовували архіви в боротьбі з політичними опонентами, згодом у цілях дослідження історії революції. У 1917–1925 рр. архівні документи на Миколаївщині знищувалися масово під час воєнних дій, паливної та паперової кризи. Попри всі декларації про захист архівів більшовицькому урядові, втім як і урядам Української Народної Республіки, в тих умовах не вдалося запобігти втратам українських архівів. Орієнтовно за період 1917–1925 рр. на Миколаївщині загинуло щонайменше 5 млн. архівних справ періоду до 1917 р., більш за все постраждали архіви у повітових центрах і волостях.

Ключові слова: архіви Миколаївщини; державний архів Миколаївської області; архівна комісія при судово-слідчій секції Миколаївської Ради робітничих і військових депутатів; Миколаївська комісія з вилучення та утилізації архівних матеріалів; Миколаївський губОВАК; Миколаївська архівна комісія при музейній секції Позашкільного відділу губнаросвіти; Миколаївська губернська архівна секція при губполітосвіті; Ян Ряппо; Антон Добровольський; Георгій Ільгісоніс

На кінець XIX ст. місто Миколаїв було одним із найбільших у Російській імперії центром суднобудування та міжнародної торгівлі, насамперед зерновими. У Миколаєві знаходилися дипломатичні представництва 20 держав світу. Бурхливо розвивалися різні галузі економіки, банківська сфера, культура, наука, освіта. В місті проживало понад 100 тисяч мешканців, більше, ніж 40 національностей, активно працювали громадські, благодійні, національні товариства. Інтенсивними темпами розбудовувалася сільськогосподарська округа навколо Миколаєва. На підприємствах, в установах і організаціях функціонували відомчі архіви. На розі вулиць Спаська і Глазенапівська (буд. № 5) розташовувався міський архів, який приймав і зберігав документи місцевих органів державної влади та самоврядування. У Миколаєві знаходився один із найбільших в Російській імперії військових архівів – Центральний Чорноморський військово-морський архів, у сховища якого зберігалися документи з історії Чорноморського флоту, портів Чорного моря, суднобудування, починаючи від п. пол. XVIII ст. Щоправда не існувало єдиного органу для управління архівною справою, однак в усіх архівах були призна-

чені відповідальні архівісти і розроблені правила роботи.

Під час революції та громадянської війни (1917–1921 рр.), а згодом і в повоєнний час, на Миколаївщині відбувалися події, що не сприяли збереженню історичної документальної спадщини в архівах. Історія архівів Миколаївщини цього періоду не висвітлена в науковій літературі, тому більшість дослідників досі задає цілком зрозумілі питання про те, куди поділися історичні документи періоду до 1917 р. й чому так мало їх лишилося в наших архівах. Автор статті – директор Державного архіву Миколаївської області відповідає на ці питання у повсякденній роботі й досліджує історію архівів Миколаївщини [1]. Мета цієї чергової публікації полягає в з'ясуванні перебігу подій 1917–1925 рр., під час яких втрачено більшість історичних документів дореволюційного періоду. Автор розглядає історію миколаївських архівів у контексті загального історичного процесу розвитку архівної справи в Україні.

27 лютого 1917 р. у Петрограді почалося повстання, а на ранок наступного дня монархія впала й влада перейшла до Тимчасового уряду. Це стало поштовхом

до піднесення національно-визвольного руху українського народу: 4 березня 1917 р. у Києві проголошено Українську Центральну Раду. Восени 1917 р. у складі Центральної Ради при Департаменті мистецтв Генерального секретарства освітніх справ створено Архівно-бібліотечний відділ на чолі з Олександром Грушевським. Відділ намагався здійснити реєстрацію архівів в Україні та вживати заходів до запобігання їх знищенню [2]. Хоча у др. пол. 1917 р. Миколаївська міська дума, низка проукраїнських налаштованих партійних і громадських організацій (крім Ради робітничих і військових депутатів), підприємств, у т. ч. робітники суднобудівних заводів, схвалили резолюції про позитивне відношення до Центральної Ради, реально діяльність Архівно-бібліотечного відділу жодним чином не впливала на місцеві події в архівній сфері.

6 березня 1917 р. у Миколаєві відбулося перше засідання Ради робітничих депутатів. 7 березня 1917 р. сформовано Раду військових депутатів на чолі із Ряппо Яном Петровичем (1880–1958 рр.). 23 квітня 1917 р. обидві ради об'єдналися в Раду робітничих і військових депутатів, обравши Я. П. Ряппо головою. 1909 р. Я. П. Ряппо закінчив Петербурзький університет, де вивчав юридичні, історичні, філологічні науки, а також східознавство й східні мови. Лютнева революція 1917 р. застала його в Миколаєві («застала мене як військово-мобілізованого»), щоправда тоді він належав до партії есерів [3]. Роль Я. П. Ряппо в історії України оцінюється неоднозначно. Освітяни є настільки некритичними, що в своїх працях майже відверто захоплюються його особистістю [4]. Я. П. Ряппо в їхніх очах – державний діяч в галузі народної освіти, український педагог (за національністю – естонець), теоретик системи народної освіти України 20-х рр. ХХ ст., заступник наркома освіти УСРР (1921–1928 рр.), фундатор Українського науково-дослідного інституту педагогіки (Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України), голова редакційної колегії журналу «Путь просвещения» («Шлях освіти»), автор праць з історії та теорії педагогіки і т. д.

Критичнішу оцінку діяльності Я. П. Ряппо надає у своїй праці «Миколаїв. Рік 1917. Червоні коліщатка» старший науковий співробітник Миколаївського обласного краєзнавчого музею Сергій Піскурьов [5]. Не варто тут переказувати зміст написаного С. Піскурьовим, адже читач може сам звернутися до його тексту. Зазначимо лише те, що він не оминув увагою арешти членів миколаївського міського управління та представників опозиційних до Ради робітничих і військових депутатів політичних партій. Арешти почалися 1917 р. й продовжилися 1918 р. С. Піскурьов досить емоційно описує здійснення арештів й не встигає зупинитися на технології їх підготовки. Однак саме це має пряме відношення до архівів та яскраво демонструє нам справжнього історика Я. П. Ряппо, котрий стояв у витоків історії миколаївських архівів радянського періоду, а також безпосередньо впливав на формування радянських центральних органів управління архівною справою в Україні. Очевидно, що цей «найосвіченіший» місцевий політик, «справжній ідеолог соціал-демократії, талановитий аналітик, стратег і

тактик, з хистом політичного передбачення» добре знався на тому, як можна використати архіви в боротьбі за владу.

У нарисі «Архивы на Николаевщине с 1917 по 1927 год» завідувач Миколаївського окружного архівного управління К. Й. Осипова та інспектор-інструктор С. П. Костін ще у 1927 р. написали про таке:

«Ряд ценнейших ведомственных архивов – Николаевского градоначальника, военного губернатора, жандармских управлений и охранного отделения – были немедленно изъяты в первый же период изменения форм государственного управления в Николаеве, именно по распоряжению Совета рабочих и военных депутатов, созданного 23 апреля 1917 года, и имевшего в составе своей канцелярии Судебно-Следственную Секцию, которая ставила своей задачей расследование преступных с точки зрения народно-революционной власти действий прежней администрации.»

«С этой целью Судебно-Следственная Секция собрала в своей канцелярии ряд дел губернатора, градоначальника и других административно-полицейских учреждений, устроив полки для них в своей канцелярии, но подобного рода заботы об архивном имуществе отнюдь не следует рассматривать как попытку концентрировать и сохранять от гибели архивные дела, и производит с ними действия чисто архивного характера, т.е. классифицировать их, систематизировать и составлять им описи; Архивная комиссия при секции была исключительно занята подготовкой изъятых дел к работе следственного аппарата. Напротив, мы имеем документальные данные, свидетельствующие, что Архивная комиссия при Судебно-Следственной Секции СовДепта разрушала архивные дела, разрывая их на части и прикладывая к следственному материалу те или иные части дел, грубо нарушая, таким образом, единство так называемого делопроизводственного фонда.»

«Единственной заслугой этих «архивных комиссий» на Украине является то обстоятельство, что они собрали у себя в губерниях все материалы, касающиеся истории революционного движения в данной местности, что послужило основным фондом для архивов будущих Истпартов» [6].

Отже, архівна комісія, створена при судово-слідчій секції Ради робітничих і військових депутатів у Миколаєві ще до офіційного оголошення більшовиками постанов Ради Народних Комісарів (далі – РНК) РСФРР від 24 листопада 1917 р. «Про суд» та від 5 вересня 1918 р. «Про червоний терор», була зайнята виключно дослідженням архівних документів у цілях вилучення з них відомостей про інформаторів охоранки, агентів таємної поліції, представників різних політичних сил та інших даних, цікавих слідчим. З архівів і фондів канцелярії військового губернатора, канцелярії градоначальника, міської поліції, жандармського відділення, політичного розшуку й інших установ архівна комісія відібрала відповідні категорії справ, навіть влаштувала власний архів для їх зберігання. Разом із підготовкою документів для слідчих, співробітники архівної комісії видавали й звичайні архівні

довідки. Архівна комісія здійснювала публікації у місцевій газеті Ради робітничих і військових депутатів «Известия», переважно списків членів монархічних організацій та інших контрреволюційних елементів. У результаті своєї діяльності судово-слідчої секції створила 307 архівних справ, які вона передала на зберігання до власного архіву. Загалом штат судово-слідчої секції налічував 10 співробітників, однак реально працювало лише шість: Непомнящий (голова), Д. Сизов (секретар), Пушкін, Галк, Лівшиц, В. Усіков (у 1918 р. комісар держмайна у складі Миколаївської Ради народних комісарів), М. Макотинський (у 1918 р. комісар народного здоров'я в складі Миколаївської Ради народних комісарів), Филярський (ім'я та по батькові цих осіб у документі не зазначені) [7]. Аналогічні судово-слідчі секції Рад робітничих і військових депутатів із архівними комісіями при них 1917 р. було створено не лише в Миколаєві, а й в інших містах колишньої Російської імперії. Вони допомагали більшовикам у реалізації політики «червоного терору».

25 жовтня 1917 р. у Петрограді відбувся більшовицький переворот. 26 жовтня 1917 р. Миколаївська Рада робітничих і військових депутатів підтримала більшовиків у Петрограді та проголосила себе «вищою владою» в місті. 11–12 грудня 1917 р. у Харкові проходив 1-й Всеукраїнський з'їзд Рад, котрий визнав Україну Радянською Соціалістичною Республікою, сформував перший радянський уряд і заявив про свою «непорушну дружбу з великим російським народом». 18 лютого 1918 р. у Миколаєві обрано Раду народних комісарів: комісаром освіти став Я. П. Ряппо [8]. До кінця лютого 1918 р. він навіть встиг розробити детальне положення про Комісаріат народної освіти. До завдань комісаріату належала «усебічна підтримка – матеріальна, ідейна, моральна – всіх культурно-освітніх починань як муніципальних, так і приватних. Загальна мета всіх заходів полягала у висвітленні й збагаченні духовного життя країни та виведення її з болісної кризи до повного народовладдя і світлого соціалізму, творчості». Комісар освіти мав наглядати за усіма культурно-освітніми закладами, в т. ч. й архівами та бібліотеками [9]. Однак, радянська влада протрималася у Миколаєві лише до середини березня 1918 р.

За часів Гетьманату (29 квітня 1918 р. – 14 грудня 1918 р.) у складі Міністерства народної освіти та мистецтв Української Народної Республіки функціонувало Головне управління мистецтв і національної культури, очолюване Петром Дорошенком. До складу Головного управління входив Архівно-бібліотечний (Бібліотечно-архівний) відділ, керівником якого з 1 квітня 1918 р. став Вадим Модзалевський (у січні 1918 р. на цій посаді ще перебував О. Грушевський, який згодом очолив бібліотечну секцію відділу) [10]. Цей відділ фактично був правонаступником Архівно-бібліотечного відділу Департаменту мистецтв Генерального Секретарства справ освітніх Центральної Ради. Відділом було запропоновано здійснення реєстрації архівних документів на території України [11]; повернення документів, вивезених із українських архівів до Московського архіву Міністерства юстиції (до цього архіву вивозилися документи й з Миколаєва також) та

інших російських архівів [12] і плани архівної реформи в Україні. Згідно з «Плянном організації архівної справи на Україні» члена архівної комісії при Бібліотечно-архівному відділі Івана Каманіна, передбачалося створення при Міністерстві народної освіти Головного архівного управління в складі двох відділів: архівно-адміністративного та архівно-наукового. Головне архівне управління мало розвинути в Україні «пляномірну сітку архівних інституцій». Першою серед архівних установ мав стати Український Національний Архів із археографічною комісією та археологічним інститутом. Цей архів концентрував би документи вищих державних установ, а також тих адміністративних і судових органів, повноваження яких поширювалися на всю територію країни. У Києві, Харкові та Одесі мали постати красиві архіви для зберігання документів до XVIII ст. включно. Третє місце посідали б губернські «зконцентровані» архіви для зберігання документів XIX ст. із губернськими науковими архівними комісіями при них, а четверте – повітові «збірні» архіви з повітовими науковими архівними комісіями при них. Передбачалося, що повітові архіви передаватимуть документи місцевих адміністративних і судових установ через 25 років зберігання до губернських «зконцентрованих» архівів; вони, в свою чергу, через 50 років, – до краєвих архівів; а ці архіви виокремлюватимуть справи загальнодержавного значення для передавання їх до Українського Національного Архіву. До повноважень наукових архівних комісій мало належати відбирання на зберігання архівних документів відповідно губернських, повітових, волосних установ [13]. О. Грушевським був розроблений Статут Українського Національного Архіву [14]. 18 вересня 1918 р. В. Модзалевський направив до Міністерства народної освіти доповідну записку про реформу архівної справи в Україні, в основу якої покладалася ідея про поширення власності Української Держави «в особі Головного управління мистецтв і національної культури, Національного Архіву Української Держави в Києві і губерніяльних Архівів і Комісій по місцях» на «архівні діла всіх відомств, які непотрібні для біжучого діловодства». Розуміючи всю складність архівної реформи, В. Модзалевський пропонував встановити перехідний період, навіть у кілька десятиліть, протягом якого місцеві архівні комісії, що матимуть статус «державних інституцій», розбиратимуть архіви різних відомств, визначаючи найважливіші документи, які передаватимуться до Національного архіву або залишатимуться на місцях у концентрованих губернських архівах [15].

Хоча в сучасній українській історіографії вважається, що за доби Гетьманату сталися певні позитивні зміни в економіці, галузях освіти та культури, а в архівній сфері, як бачимо, був запропонований план реформ, Миколаївщини ці зрушення не торкнулися. 17 березня 1918 р. німецько-австрійські війська увійшли до міста. У Миколаєві був встановлений окупаційний режим [16], заручниками якого стали не лише люди, а й архіви.

Під час окупації Миколаєва німці здійснили обшук у міському архіві, прагнучи знайти заховану серед архівних справ зброю. Вони скинули справи зі стела-

жів на підлогу. Однак, за свідченням завідувача архівом Антона В'ячеславовича Добровольського, «самих справ німці не пошкодили» [17].

«Справи поліцейських і адміністративних установ за час переміни влади, зібрані до [Судово-] Слідчої Секції СовДепії, зазнали деякого пошкодження. Частину матеріалів (градоначальника, охранки і жандармського управління) в період правління Гетьмана було офіційно вилучено та спалено, і лише невелику кількість цих найцінніших для історії документів було заховано місцевою культурною працівницею, зав[ідувачкою] Миколаївської громадської бібліотеки тов. Кухарською (прізвище – так у документі, насправді Пухальською [18]), яка за власною ініціативою зберігала їх у себе на квартирі...». Такі відомості про знищення цих справ залишили у своєму нарисі від 1927 р. К. Й. Осипова та С. П. Костін [19].

У «Довідці до архівного фонду Миколаївського охрального відділення» від 4 червня 1929 р. К. Й. Осипова, щоправда, повідомила протилежну версію знищення справ архіву судово-слідчої секції Ради робітничих і військових депутатів: «У 1919 г. велика кількість справ охрального відділення Жандармського управління з нез'ясованих причин була спалена групою підпільних у дореволюційний час робітників. Незначна частина справ архівного фонду охрального відділення Жандармського управління була виявлена Микол[аївським] Окрархівом, зберігалися вони в Микол[аївській] громадській бібліотеці. На думку бібліотечних працівників, ці справи надійшли до Бібліотеки у період евакуації Радянської влади в 1919 р. під час приходу білих, були заховані в бібліотеці й зберігалися колишньою зав[ідувачкою] бібліотеки О. Л. Пухальською, нині померлою» [20]. Після смерті О. Л. Пухальської, врятовані нею документи надійшли на зберігання до Миколаївського окружного архівного управління.

Цілком зрозумілі причини знищення за часів Гетьмана П. Скоропадського документів охранки, жандармського управління, градоначальника саме в них члени судово-слідчої секції знаходили прізвища й адреси осіб, до яких потім з'являлися «летючі загони» Ради робітничих і військових депутатів із арештом або конфіскацією майна. У разі спалення цього архіву членами колишнього більшовицького підпілля, причини теж не вимагають пояснень (очевидно знищення документів відбулося коли більшовицька влада впадала під наступом денікінських військ): використання документів управління політичного розшуку та жандармського відділення за умови поразки більшовиків у боротьбі за владу загрожувало їм репресіями. Якби там не було, архівні документи – свідчення чорних справ – стали жертвами людських страхів і помсти.

1918 року (точно число і місяць встановити не вдалося) до Миколаєва прибув «за дорученням Московського Головного архівного управління» професор Семенов-Зуссман (прізвище – так у документі, ім'я та по батькові не зазначені). Разом зі студентами місцевих учбових закладів, він розбирав справи міського архіву й укладав «для Центру» список найцікавіших із них [21]. Важко встановити представником якої інституції насправді був Семенов-Зуссман, оскільки в

1918 р. у «Центрі» (Москві та Петрограді) функціонували Союз російських архівних діячів (створений 18 березня 1917 р.), члени якого увійшли до заснованого 2 квітня 1918 р. Центрального комітету з управління архівами (16 квітня 1918 р. перейшов у відання Наркомату освіти РСФРР), а 8 червня 1918 р. замість нього створено Головне управління архівною справою при Наркоматі освіти РСФРР. Всі інституції претендували на керівництво архівами в провінції, пропонували проекти архівних реформ і відряджали до місцевих архівів своїх інспекторів. У їхніх нетрях поступово сформувалися основні положення, покладені в основу ленінського декрету від 1 червня 1918 р. «Про реорганізацію й централізацію архівної справи в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці» [22]. Факт відбирання Семеновим-Зуссманом документів для «Центру» важливий, оскільки він свідчить про зацікавленість більшовицької Росії в цінних історичних документах миколаївських архівів, які в значних обсягах за часів радянської влади вивозилися до архівів Москви і Ленінграда. Ймовірно також, що «професором Семеновим-Зуссманом» був Зусман Самуїл Соломонович (1880–1937 рр.), котрого 1918 р. дійсно відряджено до України, щоправда від Російської публічної бібліотеки (Петроград), науковим співробітником якої він був тоді, або від Петроградського університету, де він викладав філософію. Метою цього відрядження було відбирання книжок, періодичних видань, рукописів для комплектування Російської публічної бібліотеки в Петрограді. С. С. Зусман зустрічався з В. І. Вернадським, на той час головою Комітету з організації Української Національної Бібліотеки. Вчені обговорювали можливість співпраці обох бібліотек із обміну цінними й рідкісними книгами та рукописами. Однак, ці плани не здійснилися, оскільки події відбувалися в «період, коли тут [в Малій Раді Російської Публічної Бібліотеки] надто болісно реагували на прагнення України порвати з Росією, і здається, це відіграло визначальну роль» [23]. Можливо, цей самий С. С. Зусман також мав доручення й щодо архівів та з метою відбору цінних історичних документів завітав до Миколаєва.

В Україні черговий проект архівної реформи був представлений В. Модзалевським 11 січня 1919 р. вже урядом Директорії (14 листопада 1918 р. – 10 листопада 1920 р.). У ньому передбачалося передавання всіх архівів державних установ, «непотрібних для біжучого діловодства», до відання Головного управління мистецтв і національної культури; розроблення й прийняття закону про те, що власником усіх державних архівів в Україні є Українська Народна Республіка; заснування Національного Українського Архіву; створення місцевих губернських архівів і архівних комісій для керування архівною справою в губерніях (у Чернігові, Полтаві, Катеринославі, Києві, Сімферополі) та видання спеціального закону, який би регламентував їх діяльність; йшлося також про забезпечення збереженості поміщицьких і приватних архівів [24]. Однак, цей проект, як і попередній, лишився нереалізованим через політичні події.

Декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду від 6 січня 1919 р. Україну проголошено Украї-

нською Соціалістичною Радянською Республікою (далі – УСРР). 29 січня 1919 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд перейменовано на Раду народних комісарів (далі – РНК) УСРР із реорганізацією відділу освіти на Народний комісаріат освіти (далі – Наркомос) УСРР, який, як зазначалося в декреті від 6 червня 1919 р. «Про народний комісаріат освіти», здійснював загальне керівництво справою освіти й соціального виховання на території УСРР, а також контролював та інспектував усі культурно-освітні заклади. У складі Всеукраїнського комітету охорони пам'ятників старовини та мистецтва (далі – ВУКОПИС), створеному 3 лютого 1919 р. у Харкові при Наркомосі УСРР, уже 8 лютого 1919 р. була заснована архівно-бібліотечна секція, яку очолив історик-архівіст Віктор Барвінський. Після переїзду більшовицького уряду з Харкова до Києва, з квітня 1919 р. головою архівної секції (відділу) ВУКОПИС'у став Вадим Модзалевський [25], котрий, прийнявши цю посаду, фактично перейшов на бік більшовиків.

30 березня 1919 р. у Миколаєві відділ народної освіти опублікував постанову про заборону захоплення або реквізиції архівів без його відома [26].

1 квітня 1919 р. РНК УСРР видала декрет «Про передачу історичних пам'ятників і предметів мистецтва до відання Народного Комісаріату освіти УСРР», в якому вказувалося, що «архіви знаходяться під охороною Народнього Комісаріату Освіти. Жадне відомство або установа, заховуючи за собою користування архівом, не має права знищувати документи без дозволу Народнього Комісаріату Освіти» [27]. У звіті «про роботи Архівної Секції ВУКОПИС'а» від 1 липня 1919 р. В. Модзалевський знову наполіг на необхідності проведення архівної реформи, основними заходами якої мали стати передавання всіма відомствами своїх архівів до відання архівної секції ВУКОПИС'у, створення «єдиного архівного фонду», заснування «центрального Всеукраїнського Головного Архіву», а на місцях: в губернських містах – «Губернських Архівів», у великих повітових містах – «Пітових Архівів». Адміністративним органом, що мав би керувати архівною справою у всеукраїнському масштабі, повинно було стати «Центральне Архівне Управління» при Наркомосі УСРР, а в губерніях – «Губернські Архівні Управління» [28]. З метою реалізації реформи були розроблені проекти положення про «Всеукраїнський Головний Архів» та його штатного розпису, а також проект положення про створення губернських архівів і їх штатних розписів [29]. 23 липня 1919 р. В. Модзалевським направлено до Секретаріату Відділу позашкільної освіти Наркомосу УСРР «Положення про управління Державними Головними і Загальними Архівами в Україні», яким керівництво архівною справою покладалося на Наркомос УСРР та безпосередньо зосереджувалося в руках «директора Всеукраїнського Архівного фонду», котрий водночас мав би стати «головою Головної Архівної Ради», «начальником Головного Архівного Управління» й «завідувачем Всеукраїнського Головного Архіву». У губерніях управляти архівною справою мали «директори Губернських Архівних фондів», котрі очолювали б «Губернські Архівні Ради», були

начальниками «Губернських Архівних Управлень» і завідувачами «Губернських Загальних Архівів». У повітах очолювати архівну справу мали б завідувачі «Пітових Загальних Архівів» [30]. Цього ж дня, 23 липня 1919 р., В. Модзалевський направив до Секретаріату Відділу позашкільної освіти Наркомосу УСРР пояснювальну записку щодо проекту загальної архівної реформи в Україні, в якій констатував незгодженість декретів РНК УСРР та їх невиконання навіть у Києві [31], не кажучи вже про всю Україну. Як очевидно, Головне Архівне Управління почало функціонувати в Києві при Відділі позашкільної освіти Наркомосу УСРР десь наприкінці липня 1919 р., принаймні 18 липня 1919 р. Наркомос УСРР видав постанову про «реорганізацію архівної секції ВУКОПИС'у в Головне управління архівною справою та підпорядкування його Позашкільному відділу Наркомосу УСРР». Станом на 30 липня 1919 р. був набраний штат співробітників Головного Архівного Управління, а з 1 серпня 1919 р. їм мали видати посвідчення [32]. Однак, уже 11 серпня 1919 р. В. Модзалевський оприлюднив «Меморандум щодо архівної справи на Україні», в якому заперечив скорочення чисельності працівників Архівного управління й наголосив на позапартійності та аполітичності його діяльності [33]. Скорочення штатів було викликано воєнними подіями: більшовицький уряд готувався до евакуації. 17 серпня 1919 р. до Києва вступили війська Української Народної Республіки під командуванням Симона Петлюри, а вже наступного дня, 18 серпня 1919 р., – Добровольча армія генерала Антона Денікіна. Згодом, С. Петлюра відвів війська з Києва, а денікінці поширили владу майже на всю Україну й відновлювали на її теренах старі імперські порядки.

Відтак, напередодні вступу до Києва петлюрівців і денікінців з міста евакуювалися всі органи влади й установи більшовицького уряду. ВУКОПИС фактично припинив своє існування. Разом із евакуацією радянських органів влади з України за вказівкою військових до Росії вивозилися музейні та архівні фонди, котрі надходили до розпорядження «Московського Всеросійського Комісу» [34]. Однак, Архівне управління не евакуювалося разом із більшовицьким урядом, більше того воно не припинило своєї роботи аж до 15 жовтня 1919 р., коли розпорядженням Попечителя Київського Учбового Округу його приміщення були опечатані, а співробітники розпущені. З цього приводу В. Модзалевський писав: «Померле Архівне Управління, що виникло у вересні 1917 року за Генерального Секретаріату України, яке мало різні назви і в кінці кінців стало Головним Архівним Управлінням, мало майже винятково своїм завданням – спасіння архівів, що гинули масово, під час розрухи, й приведення до ладу того, що вдалося врятувати. Тому й робота Архівного Управління розділилася на дві частини: боротьбу за цілісність архівів й організаційну, що мала кінцевою метою проведення широкої архівної реформи в Україні. Можна сперечатися звичайно, наскільки правильно розуміло свої завдання Архівне Управління, чи правильні були покладені в основу його роботи думки, чи достатньо воно вміло відокремлювати головне від другорядного і так далі, але одне

безсумнівно – Архівне Управління переслідувало лише Архівну мету і робота його була зовсім аполітичною. Тому не дивно, що установа ця здавалася однаково корисною й необхідною для всіх урядів, що існували на Україні. Необхідність і корисність спеціального органу, що оберігав архівні матеріали від загибелі під час такого буремного хаотичного періоду історії, який переживаємо ми, були ясними – для Генерального Секретаріата, Української Центральної Ради, Гетьманського Уряду, Директорії, Радянської влади на Україні, і тільки тепер існування його визнано абсолютно зайвим, і воно знищене. Чому. Може воно змінило свій характер, може життя увійшло вже до колії й архіви знаходяться в безпеці, влаштовані, доступні кожному досліднику. На жаль, ні...» [35].

Зі вступом Добровольчої армії до Києва, спершу при Українській Академії Наук, а згодом при Університеті Святого Володимира почав функціонувати Комітет із охорони пам'яток історії та мистецтва на чолі із професором Митрофаном Довнар-Запольським. Цей комітет, як пише В. Модзалевський, повинен був замінити собою ВУКОПИС, однак він відразу став «ареною для зведення особистих і національних рахунків». В. Модзалевського та його соратника В. Міяковського звинуватили в більшовизмі, з усіх сторін вони чули заяви: «Архівне управління не існує». Член Комітету професор Михайло Ясинський обстежив Архівне Управління й підготував доповідь для Президії Комітету, після оголошення якої, вона винесла рішення про ліквідацію управління з 1 жовтня 1919 р., а також доцільність заснування в Києві «Архіву скасованих урядових установ». В. Модзалевський вважав, що Комітет зайняв агресивну позицію щодо Архівного управління, ще більш критичним до нього самого було ставлення М. Ясинського. В. Модзалевський обурювався з приводу звинувачень його в співпраці з більшовицьким урядом, він зауважував М. Довнар-Запольському, що той сам працював із більшовиками й не мав права «кидати в нього камінням і змішувати з грязюкою». Він писав, що протягом півтора року на чолі українських архівів намагався реалізувати архівну реформу в Україні, рятувати архіви від знищення, знаходити для них кошти й збільшувати чисельність архівістів. Однак, оскільки Комітет з охорони пам'яток історії та мистецтва спрямувався ставити різні перепони цій діяльності, він заявив про вихід із його складу [36].

Насправді діяльність Архівного управління так і не поширилася на всю територію України через певні політичні процеси й громадянську війну, не було умов й для реалізації реформи управління архівною справою. Так, у Миколаєві протягом 1918–1919 рр., кожна влада, що приходила до міста, користувалася документами архівів, намагаючись здобути в них потрібну інформацію. Архівісти миколаївських архівів за будь-якої зміни влади залишалися на своїх місцях, прагнучи всіма способами самотужки запобігти знищенню архівів. К. Й. Осипова та С. П. Костін у своєму нарисі зазначили, що архіви й архівісти в цей період не покидали архівів, «жили за традицією, своїм внутрішньо відомчим життям» [37].

Беззаперечно слід згадати про те, що уряд Директорії, останнім притулком якого стало м. Кам'янець-Подільський, видав низку постанов, що стосувалися з одного боку охорони архівів, а з іншого – вилучення документів для переробних паперових фабрик у зв'язку з паперовою кризою, що починалася в Україні [38]. Однак, ці розпорядження Директорії до Миколаєва не потрапили.

Наприкінці жовтня 1919 р. більшовицькі війська розгорнули наступ на Україну: 12 грудня 1919 р. вони вибили денікінців із Харкова, 16 грудня 1919 р. – з Києва, 29 січня 1920 р. – з Херсона, 30 січня 1920 р. – з Миколаєва, 7 лютого 1920 р. – з Одеси. Радянська влада цього разу остаточно встановилася в Україні, в Харкові відновив роботу радянський уряд, в т. ч. Наркомос УСРР та в його складі організовано Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМИС). 8 січня 1920 р. відбулося засідання архівної секції ВУКОПМИС'у, на якому йшлося про організацію заходів щодо поліпшення архівної справи в Україні [39]. Діяльність ВУКОПМИС'у тривала недовго й переважно він займався своєю реорганізацією [40].

11 грудня 1919 р. для сприяння Червоній Армії у боротьбі з денікінцями та ствердження радянської влади був заснований Всеукраїнський революційний комітет (далі – Всеукрревком) на чолі з Григорієм Петровським, який відновив органи радянської влади на місцях. Всеукрревком запровадив видавання архівам охоронних листів, у тексті яких вказувалося, що приміщення архіву не підлягає реквізиції і жоден документ не може бути вилучений з архівів без дозволу цього комітету [41]. 7 лютого 1920 р. Всеукрревком прийняв постанову, в якій йшлося про реєстрацію архівів і використання архівних документів, що не мали історичної цінності, в цілях паперової промисловості та в зв'язку з паперовою кризою, створення особливої комісії для експертизи цінності архівних документів і виділення їх на переробку [42]. 9 березня 1920 р. постановою Всеукрревкому комісії присвоєно найменування Особлива Всеукраїнська архівна комісія (далі – ОВАК), на неї покладалися охорона цінних у науковому відношенні архівів та вилучення й утилізація архівних матеріалів, що не мали ділової та історичної цінності [43].

Фактично першим документом, в якому окреслювалися основи радянської архівної політики в Україні стало «Тимчасове положення про архівну справу», схвалене Наркомосом УСРР 9 березня 1920 р. Усі архіви, урядові, громадські, монастирські й церковні, а також приватні архівні зібрання, оголошувалися загальнонародним надбанням і передавалися до відання «Архівних Секцій ГубКОПИСів Наркомосу» (Губернських архівних секцій при Губернських комітетах охорони пам'яток мистецтва і старовини Губернських відділів народної освіти) [44]. 20 квітня 1920 р. РНК УСРР затвердила постанову про націоналізацію і централізацію архівної справи в Україні, яка стверджувала проголошення архівів загальнонародним надбанням і їх передавання до відання Архівних секцій при Губнаросвітах [45].

20 січня 1920 р. колишня Херсонська губернія Російської імперії була поділена на Одеську і Херсонську (з губернським центром у м. Миколаїв). 25 грудня 1920 р. урядом УСРР Херсонську губернію перейменовано на Миколаївську. Вона поділялася на 4 повіти: Дніпровський, Єлисаветградський, Миколаївський і Херсонський. 22 листопада 1922 р. територію Миколаївської губернії включено до складу Одеської губернії.

Одеська губернія існувала з 16 квітня 1920 р. до 31 липня 1925 р. Миколаїв входив до складу Одеської губернії на правах повітового центру до 7 березня 1923 р., на правах окружного центру – до 3 червня 1925 р., коли губернії були ліквідовані й відбувся перехід на триступеневу систему управління [46]. Ці адміністративно-територіальні зміни є важливими для розуміння деяких аспектів архівної історії Миколаївщини.

Розвиток архівної справи у Миколаївській губернії дійсно гальмувався відсутністю центрального керівного архівного органу, який би координував роботу всіх місцевих архівів. Відтак, після остаточного встановлення радянської влади в Миколаєві опіку над архівами взяв на себе Миколаївський губернський відділ народної освіти (далі – Губнаросвіти). У лютому 1920 р. Губнаросвіти видав наказ, в якому пропонувалося «всім місцевим державним, громадським і приватним установам і організаціям, науковим товариствам, а також громадянам в тиждневий строк повідомити Відділ народної освіти про наявні в їхньому розпорядженні архіви та наукові колекції зі стислими вказівками на їх обсяги та зміст. Заборонялася робота й виїмка матеріалу з них без дозволу Відділу народної освіти... Вся відповідальність за невиконання наказу покладалася на повітові й волосні відділи освіти. Заборонялося як вивезення, так і продаж усілякого роду колекцій, старовинних речей, рукописів, історичних актів, грамот, книг, картин та іншого без дозволу Відділу народної освіти» [47]. В Миколаївській губернії не спостерігається створення й діяльності Губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (ГубКОПИС'у). 5 березня 1920 р. Губернський відділ народної освіти реорганізовано й у його складі створено три підвідділи: шкільний, позашкільний і дошкільний [48]. Позашкільний відділ очолив вже відомий нам Я. П. Ряппо. У складі позашкільного відділу функціонувало кілька секцій, в їх числі: музейна з археологічною (або архівною) та археографічною комісіями при ній (очевидно ця секція була аналогом ГубКОПИС'у). 6 березня 1920 р. Губревком видав наказ про передавання всіх архівів у розпорядження Поліграфічного відділу Губраднаргоспу [49]. Це рішення фактично означало, що архіви віддадуть до паперових фабрик на переробку, тому на засіданні головної колегії Губнаросвіти 27 березня 1920 р. слухалося питання «про реквізицію архівів Губраднаргоспом» й було прийнято рішення клопотати перед Ревкомом, щоб у приміщеннях архівів ніхто без дозволу Губнаросвіти не розпоряджався через особливу важливість матеріалів, що там зберігалися [50]. З цього ж приводу 29 березня 1920 р. Я. П. Ряппо звернувся до Губревкому із таким листом:

«От 6/III с/г [6 березня 1920 р.] за № 26 был издан приказ о передаче всех архивов в распоряжение Губсвнархоза (Полиграфический отдел), между тем по декретам В.И.К. [Всеукраинского Исполнительного Комитета] все государственные, общественные и частные архивы, являясь неприкосновенной реликвией государства, должны находиться в ведении исключительно Отдела Народообраза под непосредственным наблюдением археологической комиссии. Считая вышеупомянутый приказ Николаевского Губревкома неправильно понятым целым рядом учреждений, помимо этого переход архивов в ненаучные комиссии может нанести невознаградимый ущерб и гибель того, что является нашей историей, Музейная секция ставит в известность об этом Губревком. Стоя всецело на страже спасения культурных и научных памятников, мы обращаемся, во имя спасения их, к Губревкому с заявлением о необходимости разъяснения предыдущего приказа в том смысле, что все архивы должны находиться в ведении исключительно Отдела Народообраза. Помимо всего ставим в известность Губревком, что Музейной секцией создана специальная Археографическая комиссия, которая составляет сейчас, на основании ценнейших материалов, хранящихся в архивах, историю г. Николаева и в частности историю революционного движения в нем, ни разу раньше еще не исследованную, которая явится первым трудом по истории общественного и политического движения на юге России. Считаем принять срочные меры к спасению архивов и дать возможность продолжать работы научных комиссий. Заведующий[ий] Внешкольник[ым] Подотдел[елом] Я. Ряппо» [51].

Безпосереднім головою архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти став Ільгісоніс Георгій Мойсейович. Ймовірно Г. М. Ільгісоніс був за національністю, як і Я. П. Ряппо, естонцем і міг прибути до Миколаєва разом із ним (маємо відомості про те, що Г. М. Ільгісоніс народився 1895 р., на 1921 р. проживав у Миколаєві за адресою вул. Потьомкінська, 64 разом із дружиною та матір'ю, підготовлені ним документи доводять, що він добре знався на архівній справі). За збереження пам'яток старовини й мистецтва відповідала Е. Макотинська. Загальний нагляд і керівництво архівною роботою здійснював С. А. Семенов (Семен Анатолійович Зусер, керуючий всіма музеями міста). Збирання, охорона та вивчення архівних документів із історії революційного руху належали до обов'язків А. С. Коган. Адміністративними, медичними і санітарними архівами опікувався Є. І. Захар'яш. За архіви релігійних закладів, станових і національних організацій відповідала С. А. Толстова. Військово-морські архіви та документи закладів народної освіти перебували під наглядом Д. А. Ведмідь. Член секції Вольнов (ім'я та по батькові в документі не зазначено) не мав чітко визначених функцій [52].

К. Й. Осипова та С. П. Костін так описують у своєму нарисі роботу архівної секції тих часів:

«Деятельность Архивной Комиссии заключалась в опубликовании ряда законодательных мер (приказы Губисполкома), направленных к учету и охране архи-

вов в губернии и к разъяснению должностным лицам и учреждениям необходимости бережного отношения к имеющимся у них ведомственным архивам...

Затем Секция приступила к деятельному обследованию всех архивов и выборке из них материалов, касающихся истории города Николаева и истории революционного движения на Херсонщине. Был найден, между прочим, ряд дел имеющих чрезвычайно ценное историко-политическое значение, например: дело о Л. Д. Троцком, матросе Матюшенко, дело Петрацевца, Баласогло, Хрусталева-Носаря, дела бывших провокаторов, подробные донесения о стачках и чрезвычайно ценный комплект прокламаций и брошюр за 1906–1907 гг., дела относящиеся к пребыванию добровольческой армии в Николаеве, дела о подпольных С-Д [социал-демократических] и С-Р [социал-революционных] организациях.

Однако, подводя итоги работы Николаевской Архивной Секции (или Комиссии) при Наробразе, положившей первые шаги к объединению архивного дела на месте в одних руках (идея централизации архивного дела в руках высшего правительства), нельзя не заметить, что эта Комиссия производила одностороннюю исследовательскую работу в той части архивных материалов, которые по тем или иным политическим соображениям момента были наиболее нужными и интересными, игнорируя как чисто специальную архивно-техническую работу (сортировка дел, их классификация, систематизация и описание), так и архивно-научную работу по подготовке этих дел к историческим исследованиям, путем составления подробных научных описаний» [53].

Здається, що коментарі до тексту К. Й. Осипової та С. П. Костіна не потрібні. Без них очевидно, що Я. П. Ряппо спрямував роботу архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти не на забезпечення збереженості архівних документів, їх систематизацію й описування, а лише на виявлення матеріалів з історії революційного руху та громадянської війни на Миколаївщині.

Приблизно в травні 1920 р. Я. П. Ряппо переїхав до Одеси, де очолив Губнаросвіту та вступив до лав більшовицької партії, а в січні 1921 р. – до Харкова справляти свій внесок у розвиток народної освіти на посаді заступника голови Наркомосу УСРР, але присутність його в Наркомосі УСРР означала ще більший вплив на організацію управління архівною справою в Україні. Ймовірно, через від'їзд Я. П. Ряппо в Миколаєві змінили керівника архівної комісії. 13 серпня 1920 р. на цю посаду був призначений Вольнов [54].

У фондах держархіву Миколаївської області збереглися звіти архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти. У річному звіті за 1920 р. зазначено, що архівною комісією взято на облік архів Морського відомства (Центральний Чорноморський військово-морський архів), в якому зберігалося понад 200 тисяч справ за період від XVIII ст., у т.ч. таємні справи з Севастополя, архіви міщанської управи, міський архів зі справами канцелярії військового губернатора. Однак, архівна комісія спрямовувала свою роботу на відбір матеріалу, що відноситься «виключно до історії революційного руху в м. Мико-

лаєві». В звіті йшлося про те, що миколаївські архіви досліджувалися вперше, їм надавалася значна увага, оскільки вони могли пролити світло на ставлення царської влади до діячів політичних рухів. Архівною комісією виявлено справу про страту народовольця С. Я. Віттенберга, котрий здійснив замах на імператора Олександра II, справи про єврейські погроми, про перші страйки в Миколаєві, про арешти підпільних друкарень, а також справи колишніх провокаторів. Найцікавіші документи друкувалися на шпальтах газети «Известия» [55]. 10 грудня 1920 р. Головною колегією Губнаросвіти схвалено рішення про заснування музею революції, який згодом передано до відання Істпарту [56]. Отже, головним завданням архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти було дослідження історії революційного руху на підставі архівних документів. Інструкції щодо проведення аналогічної роботи були направлені й до Миколаївського, Херсонського, Єлисаветградського та Дніпровського повітів Миколаївської губернії [57].

У той час архіви Миколаївщини опинилися під реальною загрозою повної й незворотної втрати. Хоча радянська влада в Україні націоналізувала архіви й оголосила їх народним надбанням, але тут же відправила на паперові переробні фабрики. «Паперовий голод» поглинав архіви в Україні. В Миколаєві не міг заспокоїтися Губернський поліграфічний відділ, котрий 20 травня 1920 р. направив до Губвиконкому листа про створення спеціальної комісії для розбирання архівів, оскільки «використання архівів у Миколаєві, Херсоні, Єлисаветграді та інших містах Херсонської губернії може бути без сумніву значною підмогою під час теперішньої паперової кризи». Парадоксально, але в цьому листі Поліграфвідділ зазначив, що «доцільно видати наказ про заборону знищувати будь-який [архівний] папір, а віддавати його у розпорядження Поліграфічної секції при Раднаргоспі для передачі Головпаперу або ближчій паперовій фабриці для переробки» [58]. В архівних справах, що зберігалися Миколаївським міським архівом, постійно вирізався чистий папір або документи, на звороті яких ще можна було щось написати, без всякої експертизи цінності вилучалися справи для передавання установам Головпапіртресту [59].

З метою впорядкування утилізації архівних документів та організації їх належної експертизи на місцях, у Харкові було прийнято рішення про створення відділень ОВАК – губОВАКів. 24 квітня 1920 р. РНК УСРР затвердила «Положення про організацію губернських комісій із вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів» (губОВАКів), в якому зазначалося, що губернські комісії перебувають у віданні ОВАК'у [60].

З Харкова від ОВАК'у до Миколаєва надійшла постанова від 13 травня 1920 р., в якій комісія пропонувала всім установам і приватним особам зареєструвати їхні архіви з точним зазначенням місця зберігання архіву, крайніх дат документів, описів і даних про відповідальну за зберігання документів особу. Відомості про реєстрацію слід було надіслати до Комітету з охорони пам'яток старовини та мистецтва Харківсь-

кого губернського відділу народної освіти (Садова-Куликовська № 9/2, 4-й поверх) [61]. «Але не вважаючи на якнайсуворіші розпорядження, дуже небагато установ зареєстрували свої архіви. Охороняти архіви було майже неможливо через брак людей, коштів і постійне ламання всіх правил і вимог що до охорони. Організувати відділи на місцях через труднощі зв'язку було майже неможливо, а коли їх кінцею кінцем організовано, зсилатися з ними було занадто важко, і вони працювали без керівництва з центру. Крадіж архівів тривав», – констатували стан цієї роботи в цілому по Україні в 1925 р. О. Водолажченко та В. Барвінський [62].

27 травня 1920 р. від ОВАК'у до Миколаївського губвиконкому був відправлений лист із пропозицією терміново заснувати Губернську комісію із вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів [63]. Президія Губвиконкому слухала питання «про організацію губернської комісії з вилучення й утилізації непотрібних архівних матеріалів» 17 червня 1920 р. й прийняла рішення заснувати таку комісію на чолі із представником виконкому [64].

Комісія з вилучення та утилізації архівних матеріалів (Архівна комісія з вилучення та утилізації старих непотрібних архівних матеріалів, ГубОВАК) в Миколаєві заснована 19 серпня 1920 р. Головою комісії призначено М. Д. Пекарського. До роботи в комісії залучено завідувача міського архіву Добровольського Антона В'ячеславовича, а також Іванова Лева Леонтіївовича, Преображенську Віру Петрівну, Каменську Марію Василівну, Минаєву Клавдію Трохимівну, Леві Анну Іллівну, Ружину Тетяну Іванівну, Гельфандбейн Єлизавету Наумівну, С. А. Толстову, П. Ф. Скрипниченко, Є. В. Никифорову, А. І. Афицького [65]. У своїй діяльності комісія спиралася на «Інструкцію Губернским комісіям з вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів», в якій зазначалося, що установа повинна розібрати архівні документи у такий спосіб: спершу відділити документи, потрібні для поточного діловодства; потім виокремити документи постійного зберігання (важливими для наукових досліджень уважалися архіви військово-морського відомства, канцелярій губернаторів, особливо секретні політичні справи, документи з історії революції, селянських, робітничих, громадських рухів і статистичні дані); нарешті, виділити до знищення непотрібні для потреб установи документи. Архіви розбиралися за комбінованою системою: за описами та шляхом безпосереднього ознайомлення з документами. У міських і земських архівах лишалися недоторканими до прийняття рішення щодо них документи 50–70-х роках XIX ст. Усі справи радянських установ мали зберігатися п'ять років, а потім ті з них, що визнавалися цінними для подальшого зберігання, планувалося передати до центральних архівосховищ [66].

На практиці робота Комісії з вилучення та утилізації архівних матеріалів у Миколаївській губернії розпочалася 15 вересня 1920 р., після отримання кількох телеграм із Харкова [67], й здійснювалася повільно через неявку представників «зацікавлених» відомств на її засідання. ГубОВАК'у доводилося самотужки розбирати й ставити на облік архіви. Члени комісії

обстежили архіви губернського відділу народної освіти, відділу соціального забезпечення, губернського фінансового відділу, губернського карного розшуку, тюремної інспекції, губернського відділу народного здоров'я, батальйону військ внутрішньої варті, державного банку та інших установ. У звіті комісії за період від 14 вересня 1920 р. до 1 січня 1921 р. указано, що низька продуктивність праці пояснюється відсутністю досвідчених спеціалістів, тому що матеріали доводиться розбирати «з особливою обережністю, щоб не знищити архіви, потрібні для історії». До 1 січня 1921 р. комісія утилізувала 504 пуди архівного паперу, з яких 400 пудів брудного й 104 придатного до повторного використання [68].

Спершу складається враження, що члени Миколаївського губОВАК'у навмисне доповідали губвиконкому про відсутність у Миколаєві архівного матеріалу, який підлягав утилізації, оскільки прагнули зберегти якомога більше історичних документів. Так, М. Д. Пекарський писав у доповідній записці до Миколаївського губвиконкому 17 вересня 1920 р.: «За змістом інструкції Комісії створюються в Губернських містах унаслідок того, що в них сконцентровано всі архіви, звідки потрібно черпати непотрібний архівний матеріал, придатний для переробки на фабриці. Миколаїв лише нещодавно став Губернським містом, так що про ті архіви, що їх мали на увазі під час організації архівних комісій, не може бути мови» [69]. Дослідники Геннадій Боряк та Ірина Матяш дійшли висновку, що діяльність Особливої Всеукраїнської архівної комісії та її місцевих органів, зокрема у Миколаївській губернії, мала позитивний результат, оскільки хоча б частково вдалося запобігти знищенню цінних для історії документів XIX ст. [70]. Однак, величезні обсяги архівних справ, вказані в актах про утилізацію, як і кількість самих актів, вражає, тому зроблений шанованими вченими висновок видається дещо поспішним. Для прикладу наведемо тут тексти актів від 8 липня 1921 р. та від 15 липня 1921 р.:

«АКТ. 1921 года июля 8 дня. Мы, нижеподписавшиеся, присутствовали при взвешивании на весах Отдела Утилизации ненужных архивных материалов архивов: Губземотдела, бывшего Николаевского Отделения Государственного Банка, Губернского Центрального Архива, при чем оказалось: разных дел подлежащих утилизации архива Губземотдела пятьдесят восемь пудов и Губернского Центрального Архива разных дел Николаевской Тюремной Инспекции двадцать пять пудов, а всего восемьдесят три пуда, которые переданы в отдел утилизации. Представитель Николаевского Губфинотдела Н. Малевич, Председатель утиля Л. Иванов, Архивариус А. Добровольский, Предгубкомбума [подпись]»;

«АКТ. 1921 года июля 15 дня. Мы, нижеподписавшиеся, присутствовали при взвешивании на весах Губкомбума ненужных архивных материалов Губернского Центрального Архива, при чем оказалось: дел бывшей Николаевской тюремной инспекции, Каторжной тюрьмы, исправительного арестантского отделения, бывшей Николаевской Ремесленной Управы, бывшей Николаевской Городской Управы, Городской Полиции, Канцелярии Николаевского Градонача-

льника и контор Николаевских Нотариусов в количестве 10570, весом 85 пудов, которые и переданы в Губкомбум... Заведующий организационно-техническим отделом Губархсекции А. Добровольский. Заведующий Губархсекцией Губполитпросвета Г. Ильгисонис» [71].

Звіти про роботу Миколаївського міського архіву свідчать про те, що його співробітникам доводилося весь час розбирати архівні фонди й віддавати на утилізацію архівні справи. Дослідник історії ОБАК Олексій Макієнко покладає відповідальність за знищення херсонських архівів на голову місцевого відділення Миколаївського губОБАКу О. Шматова. М. Д. Пекарський запропонував створити в Херсоні місцеве відділення, очевидно вирішивши перекласти відповідальність за утилізацію херсонських архівів на місцевих діячів [72]. У Херсоні О. Шматов устиг в стислі терміни утилізувати документи 1-шої чоловічої гімназії, ломбарду, кредитного товариства, митниці й навіть міської управи, до співробітників якої йому довелося застосувати «рішучі» заходи [73]. За ініціативи О. Шматова Губполітвиконком в грудні 1921 р. схвалив програму суцільного використання міських архівів Херсона для вирішення проблеми паперового дефіциту [74].

Таким чином, стає очевидним, що реєстрація архівів здійснювалася з метою не пропустити жодного з них, а впорядкування утилізації ще не означало запобігання знищенню архівів. Навпаки, радянська влада, намагаючись розпочати історію «з чистого аркушу» й створити нове суспільство енергійно вживала заходів до «стирання» пам'яті про минуле. З цього приводу О. Водолажченко та В. Барвінський написали так: «...ОБАК і її місцеві органи були зацікавлені переважно в тому, щоби постачати «Югбуму» сировину. Через те між архівними секціями і ОБАК повстала боротьба за цілість архівів. Секції були кволі, коштів у них було ще менше як у ОБАК і її органів, а тому перемогли останні: якщо секції не встигали відібрати важливий матеріал, архів передавалося на фабрику без перегляду і відбирання і всякі протести були зайві. Стан архівних робітників був скрутний. Вони діставали дуже малу платню, пайки одержували найменші, а робота їхня була дуже важка і не позиточна. Але не вважаючи на це архівні робітники ані в центрі, ані на місцях не залишали своєї роботи вирятуння архівів» [75].

У цей час у Києві В. Міяковський та інші, очевидно, до кінця не усвідомлювали подій, що відбувалися в Харкові. Київське архівне управління відновило свою роботу на початку 1920 р. [76]. Більше того Архівне управління у Києві функціонувало й під час польської окупації міста (7 травня – 12 червня 1920 р.) [77]. В. Міяковський продовжував реалізовувати ідеї, закладені ще В. Модзалевським (помер 3 серпня 1920 р.). Однак, Київське архівне управління тепер зовсім не мало повноважень для управління архівною справою в Україні. В липні 1920 р. Київська губнаросвіта видала Архівному управлінню й Головному архіву охоронного листа, але, незважаючи на нього, ці інституції втратили своє помешкання [78]. Через ці події, В. Міяковський 20 липня 1920 р. написав листа до Наркомосу УСРР, в якому наполягав на визначенні

місця Архівного управління в системі Наркомосу: «...хоча Головне Архівне Управління номінально в Харкові, але реально центр архівної справи у Києві. Тут знаходиться Головний Архів, та лише тут і можливі зносини зо всіма частинами України для налагодження Архівної роботи» [79]. 16 грудня 1920 р. член Всеукраїнської Академії Наук Микола Василенко звернувся до видатного українського вченого, члена ВУКОПМИС'у Дмитра Багалія: «Коли ми з Вами бачились останній раз у Харкові на страсному тижні цього року, Ви мені хвалились, що Вам удалося переглянуть Хар[ківський] Іст[оричний] Архив в Головний и взагалі посунути архивну справу на більш безпечніший ґрунт. З огляду на події, ми, києне, так мало мали звязків з Харковом, що зараз майже нічого докладного не знаємо, як стоїть архивна справа відносно України взагалі в центрі, себто в Харкові. Недавно я став ближче офіційно до архивної справи в Києві, бо обібран головою архивної ради... В Києві взагалі архивна справа стоить дуже кепсько. Є теж архивне управління, на чолі якого стоїть дуже цінна, енергійна, передана ділу людина Владимир Варламович Міяковський, якій був правою рукою Микола покійного В. Л. Модзалевського, але він б'ється як риба об лід, багато зробив для захисту і охорони, збереження і спасення архівів в Києві, але сама інституція (архівне управління) не має відповідного впливу і певного стану, бо до сеї пори не має ні штатів, ні її певного затвердження. Управління існує при Наробразі, але останній тяготиться ею і люде, які стояли и стоять на чолі Наробразу не тільки не цікавляться архивною справою, але де-які з них ставились і вороже. Переказують, що одне из попередніх керівств Наробразу висловився так: архивні справи це старі нечемні шпаргалки, які треба попалити. На підставі цього трапляються дивовижні події, бо помочи, захисту ні від кого для Арх[івного] Упр[авління] немає... Ось через що у Архівного Управління виникла думка про скликання в Києві з'їзду архивних діячів для полагодження справи і вироблення загальних основ архивної реформи на Україні... Так як Наробраз ставиться до архивної справи більш ніж холодно, то рішено було звернутися до Академії Наук з проханням, щоб вона взяла на себе ініціативу по скликанню з'їзду і щоб підготовчу роботу доручила Архівному Управлінню... Академія висловила тільки побажання, щоб з'їзд був скликаний в Києві, а не в Харкові...» [80]. У січні–квітні 1921 р. у Харкові архівна секція ВУКОПМИС'у розглядала різні питання, як-то: про концентрацію архівів і підвищення кваліфікації працівників [81], обстеження й охорону архівів [82], діяльність ВУКОПМИС'у була сполучена з Істпартком (6 квітня 1921 р. ВУЦВК видав постанову про затвердження положення про комісію при ВУЦВК з історії української революції і комуністичної партії) [83]. Однак, очевидно, що питання про долю Архівного управління також не сходило в Харкові із порядку денного. 28 квітня 1921 р. відбулося засідання колегії Наркомосу УСРР, в якому взяли участь голова Наркомосу Г. Ф. Гринько, заступник голови Наркомосу Я. П. Ряппо, начальник фінансово-економічного управління Наркомосу В. Є. Бутвин, а також А. І. Гендрихівська, О. І. Попов, А. П. Машкін, М. Зо-

тін та інші члени колегії. Докладав заступник наркома закордонних справ, член ВУЦВК і голова ВУКОП-МИС'у Левко Ковалів, який запропонував виокремити з ВУКОПМИС'у Головне Архівне управління, пов'язати його з Істпартком, на чолі управління поставити колегію в складі М. О. Скрипника, Л. Б. Коваліва та С. В. Косіора. Протокол засідання підписав Г. Ф. Гринько, а від членів колегії Я. П. Ряппо [84]. 24 серпня 1921 р. у Харкові відбулося ще одне засідання колегії Наркомосу УСРР, на якому Я. П. Ряппо головував особисто. На цьому засіданні схвалено рішення про затвердження положення, штатів та складу колегії Головного архівного управління. Головою колегії затверджено М. О. Скрипника, заступником Д. І. Багалія, членами – П. Я. Гальперіна, М. В. Довнар-Запольського та В. І. Веретенникова. Підписав протокол заступник голови Наркомосу УСРР Я. П. Ряппо [85]. Крім Головного архівного управління в Харкові, започатковувалися центральні та історичні архіви, а також центральні архіви революції в Києві та Харкові, в губернських містах України засновувалися Губархи (губернські управління архівною справою), а при них – губернські історичні архіви та губернські архіви революції [86]. Відтак, саме в Харкові, а не в Києві, де ще жевріли національні ідеї, не лише постав радянський орган управління архівною справою в Україні – Головне архівне управління УСРР, була визначена мережа місцевих архівних установ, а й певною мірою перетнулися київські та миколаївські стежки архівної справи.

9 травня 1921 р. завідувач музейно-екскурсійно-виставковою секцією Губполітосвіти (прізвище в документі не зазначено) скликав засідання комісії з приводу організації Губернського архівного управління. В засіданні взяли участь представник Миколаївського губвиконкому (прізвище в документі не зазначено), Губполітосвіти (прізвище в документі не зазначено), Губнаросвіти (прізвище в документі не зазначено), губОВАКу (М. Д. Пекарський), Істпарту (В. М. Фідровський – ?), а також завідувачі міського (А.В. Добровольський) та Чорноморського військово-морського архівів (Б. А. Кніпер – ?). Е постанові, прийнятій на засіданні, вказувалося:

«Признать то положение, в котором находится сейчас архивное дело, ненормальным; к упорядочению архивного дела принять срочные и энергичные меры.

Считать декреты Сов[ета] Нар[одных] Ком[иссаров] по указанному вопросу руководящим началом в работах по упорядочению архивного дела.

Принимая во внимание, что архивам Ник[олаевской] губ[ернии] грозит опасность уничтожения, принять срочные меры к прекращению беспорядочных выдач архивной бумаги, добиваясь категорических приказов Губисполкома по этому вопросу.

[Архивный] подотдел создать при политико-просветительном отделе Губнаробраза. Заведующего выделить по соглашению полит.-просвета и Истпарты; о создании подотдела поставить в известность центр.

Поручить имеющему быть созданным подотделу урегулировать вопрос об утилизации архивной бумаги. Покаместь поручить зав. музейной секцией в сро-

чном порядке выделить представителя в Комиссию по утилизации архивного материала.

Зав. музейной секцией и зав. Истпарты разработать проект приказа губисполкома. Вопрос о создании архивного подотдела поставить в повестку коллегии Наробраза 10 мая. Подписи» [87].

На цьому засіданні розглянуто кошторис для створення та утримання «Губернського центрального архіву» в сумі 40 435 руб. [88]. Разом із цим, ініціативу заснування архівного підвідділу Губполітосвіти (Губернського архівного управління), про який йдеться в документі, не підтримано, оскільки в резолюції вказано лише про можливість заснування архівних секцій або підсекцій.

Рішення про створення в складі Народного комісаріату освіти РСФРР Головного Політико-Освітнього Комітету прийнято в жовтні 1920 р. [89]. Відповідний орган цього ж року засновано й у складі Наркомосу УСРР. Губполітосвіта в Миколаєві розпочала діяльність з лютого 1921 р. Вона була створена шляхом реорганізації Позашкільного відділу на Єдиний політико-освітній центр губернії. Діяльність Губполітосвіти ускладнювалася постійною зміною керівників (ця сама вада характерна й для Губнаросвіти), відсутністю фінансування й досвідчених співробітників. Від початку роботи Губполітосвіти в її структурі діяли ті ж самі секції, що й у позашкільному відділі: бібліотечна, клубна та музейна. До кінця березня 1921 р. музейну секцію реорганізовано в музейно-виставково-екскурсійну. Як очевидно, окрема архівна секція була створена у травні 1921 р. [90]. До керівництва архівною секцією було закликано Ільгісоніса Георгія Мойсейовича; секретарем стала Преображенська Віра Петрівна; організаційно-технічною частиною опікувався завідувач міського архіву Добровольський Антон В'ячеславович; архіваріусом-інструктором був Іванов Лев Леонтійович; інструкторами – Минаєва Клавдія Трохимівна, Леві Анна Іллівна, Ружина Тетяна Іванівна, Шкуратов Пантелей Петрович, помічником архіваріуса – Микола Іванович Цуканов [91]. У відомостях на виплату жалування співробітникам секції зустрічаємо прізвища М. Н. Карпової та Г. Р. Оніщенко.

У своїй діяльності губернська архівна секція спиралася на ленінський декрет «Про реорганізацію та централізацію архівної справи в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці» від 1 червня 1918 р. та на положення про Миколаївську губархсекцію, що окреслювало її структуру та функції.

«Положение о [Николаевской] Губархсекции
1. Общее положение

§ 1. Для ликвидации архивов как особых частей при учреждениях всех ведомств и организаций, для охраны архивных дел, подлежащих исследованию в научно-историческом отношении, для пересмотра и организации архивов при действующих учреждениях, собирания материалов по истории Революции и Р.К.П. [рабоче-крестьянской партии] и для утилизации архивов в целях усиления производств бумаги, учреждается при Губполитпросвете Губнаробраза губернская архивная секция.

§ 2. Архивная секция ликвидирует согласно декрета от 1 июня 1918 г. (Собрание Указ[онений] № 40 за [19]18 г.) все архивы и делопроизводства, как особые части учреждений всех ведомств и организаций, находящихся в городах, местечках, селах и прочих местах губернии, составляя из всех архивов единый Губернский Архивный Фонд.

§ 3. Архивная секция охраняет, изучает и издает документы, материалы, интересные и важные в историко-научном отношении, ненужные же для научных целей архива направляет в отдел утилизации.

§ 4. Губернская архивная секция организует, руководит и направляет деятельность уездных архивных секций, комиссий и пр[очих] по архивному делу, которые находятся в непосредственном ее подчинении, выполняя задачи и функции Губ[ернской] Архивной Секции на местах.

Примечание: В тех уездах, где нет уезд[ных] арх[ивных] секций Губсекция ведает архивным делом непосредственно.

2. Структура

§ 5. Во главе Губархсекции стоит заведующий, назначаемый Губнаробразом [«Губнаробразом» – закреплено в тексте] Губполитпросветом.

§ 6. При заведующем архивной секцией находится комиссия – Совет в составе из заведующих отделениями секции, секретаря секции и представителя от Наробраза.

Примечание: В состав могут быть кооптированы специалисты в качестве консультантов на правах членов его.

§ 7. В ведение совета входит рассмотрение и обсуждение общих вопросов архивного строительства, научного использования архивов и важнейших частных мер по сохранению и упорядочению архивов.

§ 8. Губархсекция распадается на отделения: организационно-техническое, научно-издательское и секретариат.

§ 9. Организ[ационно]-технич[еское] отделение ведет точный учет и принимает меры охраны государственных, общественных, частных архивов, рукописных и старопечатных собраний соответственно характера в Никол[аевской] губернии.

§ 10. Контролирует через инструкторов и на местах через организуемые им уездные секции, порядок и условия хранения архивов существующих учреждений, следит, чтобы ни учреждения, ни отдельные лица не уничтожали дел, документов, материалов и проч[ее].

§ 11. Создает, вместе с научно-издательским отделением, Центральный исторический архив для изучения архивного материала путем сосредоточения в соответствующем помещении архивов губернских, уездных, волостных и проч[ее] учреждений и Архивом революции.

§ 12. Орг[анизационно]-техн[ическое] отд[еление] разбирает [архивы,] перешедшие в [ее] ведение, к полному или частичному уничтожению, выделяет документы и материалы, представляющие научную ценность, для дальнейшего хранения и изучения в Центр[альном] Ист[орическом] Архиве и Архиве

Революции, отправляет архивы не представляющие научной ценности в отдел утилизации.

§ 13. Просматривает дела архив[ов], предназначенных Советом к полному или частичному уничтожению, для того, чтобы случайно не могли быть уничтожены документы, имеющие историко-научную ценность. Составляет описи и описания уничтожаемых дел и подлежащих хранению.

§ 14. Командирует по губернии вместе с другими отделениями секции инструкторов для разборки архивов на местах и перевозки их в Центр[альный] Ист[орический] Архив.

Научно-издательское отделение

§ 15. Научно-издательское отделение приводит рукописные и старопечатные издания в должный порядок, согласно требованиям архивоведения, занимается научной регистрацией, описанием и всесторонним изучением письменных источников, командирует на места лиц, занимающихся изучением прошлого по письменным источникам.

§ 16. Составляет и издает программы, вопросники, анкеты для собирания, приведения в известность, описания и изучения документов, грамот, актов, свитков, столбцов, писем, мемуаров, дневников, автографов, карт, планов, рукописей исторического, юридического, научного, литературного, церковного и иного содержания, старопечатных изданий по специальности и пр[очее].

§ 17. Заказывает копии неизданного исторического материала, относящегося к истории губернии и хранящегося в архивах, библиотеках, музеях, древнерукописных и иных учреждениях вне пределов губернии.

§ 18. Печатает тексты письменных памятников, снимки, и иного рода материалы и ученые труды по специальностям.

§ 19. Организует с'езды, разведки, экспедиции и курсы с научными целями, а также для рациональной постановки дела археографии, архивоведения и подготовке лиц для работы на местах.

§ 20. Популяризирует в широких слоях населения сведения по архивному делу, истории губернии, культуры и пр[очее] путем издания книг, брошюр и снимков, объявления при обозрении архивных собраний, лекций по вопросам палеографии, архивоведения и др[угого] и способствует поднятию в массах интереса к письменным, старопечатным памятникам и бережному отношению к ним.

Секретариат:

1) Канцелярия, 2) Личный состав, 3) Информация, 4) Делопроизводство.

Заведующий Губархсекцией Ильгисонис

Секретарь Преображенская» [92].

Губархсекція взяла на облік архіви ліквідованих дореволюційних установ (канцелярії Миколаївського військового губернатора, канцелярії градоначальника, міської управи, тюремної інспекції, міської поліції, сирітського суду та інші), сконцентрувала їх у новоствореному Миколаївському губернському центральному [історичному] архіві й створила Губернський архівний фонд. Співробітники губархсекції в присутності понятих відкривали приміщення відомчих архі-

вів і перевозили з них документи до губархіву. Переглядаючи прийняті на зберігання архівні документи, співробітники секції виокремили 200 справ з історії революції, які стали основою для започаткування в Миколаєві Архіву Революції [93]. Губархсекція видавала за документами, що зберігалися губернським центральним архівом і міським архівом, архівні довідки на запити громадян і установ. Довідки засвідчувалися підписами голови губархсекції.

Втім, аналіз документів фонду «Миколаївської губернської архівної секції» доводить, що вона також займалася утилізацією архівних справ ліквідованих установ дореволюційного періоду. Щоправда, 1921 року в роботу губархсекції була впроваджена «Загальна інструкція комісіям – Радам для розбирання архівів». Наявність цієї інструкції свідчить про спробу запровадження наукової експертизи цінності накопчених в ліквідованих органах влади, установах, організаціях і на підприємствах архівних справ. Відтак, текст самої інструкції має сенс навести для кращого розуміння того, які критерії цінності застосовували архівісти Миколаївщини початку 20-х років ХХ ст. під час відбору документів ХVIII – початку ХХ ст. для вічного зберігання.

«Общая инструкция комиссиям – Советам для разбора архивов

§ 1. При разборе архивов, поступающих в ведение Губ[ернских] и Уезд[ных] Арх[ивных] секций для выделения у них дел и документов, подлежащих уничтожению, комиссия руководствуется настоящей общей инструкцией.

§ 2. Преступая к работам, председатель комиссии, прежде всего, запрашивает от учреждения дела, которые подлежат разбору, краткий, но точный список дел, имеющих для учреждения практическое значение. Все такие дела, независимо от срока и окончания их, комиссия должна отобрать для хранения в первую очередь.

§ 3. При просмотре дела должны быть просмотрены тщательно от листа до листа.

§ 4. При всяком сомнении и разногласии комиссии относительно исторической ценности какого-либо дела, таковые должны признаваться подлежащими сохранению.

§ 5. Все дела и бумаги, возникшие или составленные ранее 25 июня 1811 г., независимо от содержания, а также от того, являются ли они подлинниками или копиями, уничтожению не подлежат и должны быть сохраняемы в целостности и особенно тщательно рассматриваются архивные документы до 1863 г.

§ 6. В виду общего правила не подлежат уничтожению, а должны быть отбираемы на хранение все дела и бумаги, как бы незначительны они не были в делопроизводственном отношении, коль скоро они могут служить научно-историческим материалами для освещения исторических событий или жизни исторических личностей, для исследования состояния и развития государственных учреждений, правового строя страны, государственной или общественно-народной жизни во всех ее проявлениях, духовной и материальной культуры.

Так как дать исчерпывающее перечисление всех категорий дел, подлежащих сохранению, невозможно, то и в настоящей инструкции дается примерное. Не подлежат уничтожению все дела и бумаги, содержащиеся в себе:

а) данные о международных сношениях, о международном положении государства;

б) законы, официальные и частные проекты их, материалы по их разработке и проведению;

в) указы и повеления в порядке верховного управления состоявшиеся, равно как всякие общие распоряжения и руководящие указания и разъяснения центральных, местных установлений и должностных лиц;

г) данные о возникновении, развитии, упразднении правительственных учреждений, органов самоуправления и общественных организаций;

д) годовые сметы и ревизионные отчеты об их исполнении и всякие общие отчеты о состоянии и деятельности ведомств, учреждений, органов самоуправления и общественных организаций;

е) всякого рода общие описания, сводные таблицы и статистические данные о всех сторонах государственной и народной жизни и культуры;

ж) данные о состоянии и развитии финансовых и разных отраслей государственного хозяйства, военных и морских сил государства;

з) данные о состоянии и развитии путей сообщения и сношений, государственного призрения и частной благотворительности, народного здоровья и иных отраслей общественного благосостояния и безопасности;

и) данные о землевладельческом, промышленном, торговом и вообще экономическом положении страны и отдельных классов населения;

к) данные о религиозных, политических и социальных движениях и настроениях населения;

л) данные о положении и развитии культов, науки, искусства, литературы, печати, техники, учебного дела, об отдельных памятниках и публичных сооружениях;

м) данные о состоянии нравов и бытовых особенностей населения;

н) данные об отдельных исторических и чрезвычайных событиях и жизни выдающихся лиц;

о) судебные решения и определения, поскольку они являются материалами для истории общества и нравов, а также, поскольку ими возбуждаются и решаются вопросы о толковании законов;

п) дела и документы, которым придавалось особое значение в делопроизводстве назначением их секретными и т. п.;

р) документы на недвижимость как материал для истории социальных отношений и аграрного строя;

с) кроме того сохраняются книги и бумаги, имеющие архивно-справочное значение, – как описи, реестры, алфавиты и проч.;

т) равным образом сохраняются, независимо от содержания, те архивные материалы, которые представляют интерес в археологическом или палеографическом отношении...» [94].

Важливим з точки зору історії архівної справи на Миколаївщині є питання про заснування повітових архівних секцій при підвідділах Повітполітосвіт. Спеціально для повітових архівних секцій Миколаївською губернською архівною секцією було розроблене Положення, яке окреслювало їх структуру, права та функції.

«Положение об уездных архивных секциях при Научно-Политическом подотделе Уездполитпросвета

«1. Для ликвидации архивов как особых частей при учреждениях всех ведомств и организаций, для охраны архивных дел, подлежащих исследованию в научно-историческом отношении, для пересмотра и организации архивов при действующих учреждениях, собирания материалов по истории революции и Р. К. П. [рабоче-крестьянской партии] и для утилизации архивов в целях усиления производства бумаги, учреждаются при уездных отделах Наробраза уездные архивных секции.

2. Все оконченные дела и архивы, как упраздненных учреждений, так и ныне существующих советских, профессиональных, кооперативных, общественных организаций, предприятий и заведений, поступают в полное ведение и распоряжение архивной секции.

3. Дела и архивы, необходимые учреждениям для текущего производства, могут оставаться на местах, только с ведома архивной секции, которая контролирует порядок и условие хранения их и имеет постоянное наблюдение.

4. В своей деятельности уездная архивная секция руководствуется положением Р-Кр. [рабочее-крестьянского] правительства, приказами и инструкциями Губархсекции, исходящими от Губполитпросвета.

5. Во главе секции стоит заведующий, назначаемый Уездполитпросветом Наробраза.

6. При архивной секции образуется совет по архивным делам из числа ответственных сотрудников секции и одного представителя заинтересованного учреждения.

7. Архивная секция издает приказ через местный исполком о регистрации всех архивов безотносительно их назначения и немедленно приступает к обследованию и регистрации архивов. Секция обязана останавливать и категорически воспрещать какое бы то ни было вмешательство учреждений и лиц в архивное дело и препятствовать всеми средствами и силами уничтожению дел и архивов без ведома архивной секции.

8. Архивная секция должна побуждать учреждения и лиц, коим принадлежат архивы, к приведению их в порядок.

9. Уездархсекция может производить выделение дел и документов, необходимых для текущей работы учреждения, причем секция имеет постоянное наблюдение за этим архивом.

10. Уездная секция обязана зарегистрировать, обследовать, привести в порядок все архивы городских, волостных, сельских учреждений, заведений, предприятий, организаций уезда своим аппаратом или

назначая на местах инструкторов-специалистов. Уездная секция обязана сосредотачивать архивы в одном помещении при секции, составит уездный архивный фонд, которым и заведывает. Откуда уже постоянно отправляют в город Николаев архивы, запаковав их вместе с описями, в сопровождении сотрудника секции в распоряжение Никгубархсекции.

11. В зависимости от количества архивов и текущей работы устанавливаются следующие примерные штаты для уездных архивных секций: заведующий, один архивариус, один или два помощника архивариуса, один делопроизводитель, два служителя.

12. Уездные секции по сформировании должны представить Губсекции план своих работ» [95].

З аналізу документів держархіву Миколаївської області видно, що повітові архівні секції діяли принаймні у двох повітах: Дніпровському та Херсонському. У звіті Миколаївської повітнаросвіти за вересень 1921 р. зазначено, що «в той час як архіви розкриваються» повіт не в змозі створити архівну секцію через відсутність кандидатури на посаду завідувача [96]. Відтак, співробітники губернської архівної секції «відраджалися до повітів для обстеження і контролю всіх архівів, як ліквідованих установ, так і нині існуючих радянських, професійних, кооперативних, громадських організацій, підприємств і закладів. Їм надавалося право вилучати і переміщувати до Миколаєва архіви цих установ та користуватися підводами повітових, волосних і сільських виконкомів...» [97]. У держархіві Миколаївської області збереглися документи про відрядження співробітників губархсекції до населених пунктів Миколаївського повіту, зокрема Богоявленська.

Незважаючи на зусилля губархсекції та створення повітових архівних секцій, становище архівів у повітових центрах і волостях було жахливим. Більшість документів була спалена, не спеціально, а просто тому, що їх використовували замість дров у роки паливної кризи. Інші були знищені різними військовими та бандитськими формуваннями, що лютували на Миколаївщині в 1918–1920 роках. Коли ж нарешті організовано повітові виконавчі комітети та їм передано справи колишніх волосних управлінь, хоча й не повністю, оскільки більша частина їх вже була знищена, це не врятувало місцеві архіви. Архівними справами опалювали тепер приміщення виконкомів, працівники канцелярії виконкомів торгували архівними документами на базарах [98].

Аналогічні події відбувалися в сусідній Одеській губернії. Ще в квітні 1919 р. в Одесі була створена Комісія з охорони і розробки революційних архівів при губвідділі юстиції. 16 березня 1920 р. Одеський губернський відділ народної освіти видав наказ (опублікований 21 березня 1920 р.) про концентрацію всіх відомчих архівів міста Одеси й губернії та створення Єдиного обласного [99] архівного фонду, що дало початок Одеському історичному архіву [100]. 10 серпня 1920 р. засновано Одеську губернську комісію з вилучення та утилізації непотрібних архівних документів [101].

13 січня 1922 р. РНК УСРР прийняла постанову «Про ліквідацію діяльності ОВАК, губернських архі-

вних комісій і архівних секцій», відповідно до якої усі права й обов'язки ліквідованих установ передавалися Головному архівному управлінню і губернським архівним управлінням [102]. Постановою РНК УСРР від 31 жовтня 1922 р. «Про охорону архівів» запроваджувався Єдиний Державний Архівний Фонд (ЄДАФ) [103]. Однак, Миколаївська губернська архівна секція здійснювала свою роботу до 22 листопада 1922 р., тобто до ліквідації Миколаївської губернії.

«Роботи було занадто багато, а людей і коштів дуже мало. Треба було організувати місцеві органи при Губнаросвітах. Коли їх організовано і їм пересилалося ті незначні гроші, що вдавалося здобути в Наркомосі, губнаросвіти часто не передавали їх куди слід, залишаючи на свої потреби. Розв'язання багатьох дуже важливих питань Наркомос відсував на якийсь невизначений час. За яскраву ілюстрацію до цього може бути те, як проходив декрет про охорону архівів. Проект його був поданий до Наркомосу на ухвалу в Раднаркомі в лютому 1922 року, а ухвалено його Раднаркомом 31 жовтня 1922 року. Працювати, не маючи ані коштів, ані можливості наглядати за запровадженням до життя своїх правил і інструкцій було кепсько. У РСФРР не вважаючи на краший стан справи Головне Архівне Управління при Наркомосі на початку 1922 року реорганізовано в Центральне Архівне Управління при ВЦВК'ті. А на Україні на кінці 1922 року в колегії Наркомосу ухвалено передати Головарх до Головархосу як відділ наукового комітету. Цей акт спричиняв зменшення і так не що й великого штату Головарху і угіршував і так досить важкі умови роботи. Недоладна постановка архівної справи, що була наслідком невизначеного стану місцевих архівних органів, позбавлених матеріальної бази і недостатнього авторитету Головарху і Губархів, як органів, що були при Наркомосі, примусили Головарх порушити перед ВЦВК питання про реорганізацію архівного управління за прикладом РСФРР, тобто за перехід Головарху до відання ВЦВК, а Губархів до ГВК'ів» [104].

З січня 1923 р. ВУЦВК затвердив «Положення про Центральне архівне управління», за яким Головне архівне управління при Наркомосі УСРР реорганізовано в Українське центральне архівне управління (Укрцентрархів) при ВУЦВК. Укрцентрархів здійснював загальне керівництво архівною справою в республіці. Місцевими органами Укрцентрархіву стали створені при Президіях губвиконкомів Губархи, при яких функціонували губернські історичні архіви для зберігання, впорядкування і наукового розроблення місцевих архівних матеріалів.

Губарху в Миколаєві створено не було, ймовірно через ліквідацію Миколаївської губернії, архіви Миколаївщини у 1923 р. – п. пол. 1925 р. підпорядковувалися Одеському губернському архівному управлінню.

При ліквідації радянських губернських організацій і установ Миколаївської губернії наприкінці 1922 р. їхні архівні документи були передані на зберігання до Одеського історичного архіву, де вони зберігалися до 7 травня 1927 р. [105]. Архівні документи за період до 1917 року залишилися на зберіганні в Миколаївському міському архіві. Округний комунальний відділ, до

відання якого потрапив міський архів, зовсім не турбувався про забезпечення збереженості його документів. У 1923 р. міський архів перетворено на склад комунального відділу, з дерев'яних стелажів архіву влаштовано прилавки і полиці для крамниці, а всі архівні матеріали звалені на підлогу в одній із кімнат колишнього міського архіву. Не в кращому стані знаходилися архіви на місцях. Через відсутність приміщень і спеціального обладнання цінні архівні документи зберігалися в сараях, стайнях або в підвалах, в результаті чого вони втрачалися через пожежі, затоплювалися водою або розкрадалися. К. Й. Осипова та С. П. Костін так писали в своєму нарисі про той час: «У цей період наїжджали з Одеси представники Губархіву, які детально обстежували стан справ із архівами в місті Миколаєві, складали акти, що направлялися до центру й губвиконкому, але цим їх діяльність обмежувалася, тому що через відсутність у їхньому розпорядженні коштів вони не були в змозі вживати будь-яких екстрених заходів для врятування архівного матеріалу від загибелі». До 1924 р. низка установ у Миколаєві вжила заходів до впорядкування своїх архівів, навіть Округний комунальний відділ, винний у довершенні хаосу в колишньому міському архіві, заснував свій власний архів. Ймовірно з метою своєї реабілітації Округмунвідділ забрав на зберігання до цього архіву 25 пудів тих архівних справ міського архіву, котрим удалося вижити. Округмунвідділ звернувся до Одеського губарху за практичними вказівками щодо організації зберігання архіву. На це звернення 16 грудня 1924 р. надійшла відповідь Одеського губарху, в якій йшлося про те, що у вищих колах обговорюється питання про призначення до Миколаєва спеціального уповноваженого Губарху, а до цього часу Округмунвідділу слід ужити всіх заходів щодо охорони архівних справ колишнього міського архіву, так як у «Центрі» їм надають важливого значення [106].

Перехід на триступеневу систему управління в Україні вимагав корінної перебудови мережі архівних установ. У зв'язку з цим на місцях були ліквідовані губернські архівні управління та створено округні архівні управління [107]. З 3 червня 1925 р. Миколаїв став центром окремого Миколаївського округу (м. Первомайськ стало центром Первомайського округу, в якому згодом було створене Первомайське окружне архівне управління), а 10 вересня 1925 р. Президія Миколаївського окрвиконкому видала постанову про створення Миколаївського окружного архівного управління, яке в своєму першому звіті констатувало втрату в період революційних подій і громадянської війни більшості дореволюційних архівів та документів періоду 1917–1919 рр. Рештки Миколаївського міського архіву складали лише 10 дореволюційних фондів. Миколаївське окружне архівне управління здійснило надзвичайного обсягу роботу із виявлення в межах округу й концентрації дореволюційних архівних документів у своїх сховищах: на сьогодні в Державному архіві Миколаївської області налічується 259 фондів 74 326 архівних справ періоду до 1917 року. Вони є найціннішим скарбом, оскільки

це все, що лишилося нам від наших предків, які жили й творили історію наприкінці XVIII – на початку XX ст.

Отже, період 1917–1925 рр. в архівній історії України надто неоднозначний. Він характерний, поперше, невдалими спробами здійснення в Українській Народній Республіці архівної реформи, спрямованої на централізацію і структурування управління архівною справою в державі та концентрацію історичної документальної спадщини українського народу в спеціалізованих архівних установах і початком реальної реорганізації архівної справи радянською владою. В основу архівної реформи закладалася національна ідея. Досі не втрачають своєї значущості пропозиції щодо заснування в Україні Національного архіву. Проекти, підготовлені В. Модзалевським, В. Міяковським, за умови їх реалізації більше б відповідали самій природі українства, а також науковому спрямуванню архівної роботи, особливо щодо аполітичності діяльності архівів, та забезпеченню збереженості архівних документів на всіх рівнях (загальнодержавному, губернському та повітовому), однак визвольні змагання українського народу 1917–1921 рр. закінчилися невдачею й перемогою більшовицької Росії. Відтак, за основу формування вже радянської архівної системи в Україні був покладений ленінський декрет від 1 червня 1918 р. «Про реорганізацію й централізацію архівної справи в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці». Слід відзначити, що ідеї архівних діячів Української Народної Республіки через певні історичні умови не досягали Миколаєва й не мали впливу на миколаївські архіви та архівістів. У той же час архівні органи Росії не випускали з поля зору миколаївські архіви, вже тоді намагаючись визначити в їхніх фондах цінні історичні документи.

Реальна реорганізація архівної справи на Миколаївщині розпочалася від встановлення радянської влади, проте радянські органи, попри декларації, почали свою діяльність не з врятування й захисту архівів, а з використання архівних документів для боротьби з політичними опонентами. Зокрема, в Миколаєві діяла архівна комісія судово-слідчої секції Ради робітничих і військових депутатів.

У перші роки радянська влада ще цінувала авторитет української національної науки, відтак до складу колегії Головного архівного управління УСРР потрапили такі українські вчені як Дмитро Багалій, Митрофан Довнар-Запольський, Василь Веретенников, а в Миколаєві працювати на архівній ниві продовжував завідувач міського архіву – Антон Добровольський. Утім, у той час аналогічні тенденції до залучення старих спеціалістів спостерігалися й в Росії. Причетність учених до управління архівною справою вплинула на визначення місця архівів у системі освіти: Головного архівного управління – в Наркомосі УСРР, а архівних комісій на місцях – в складі музейних секцій позашкільних відділів Губнаросвіти (1920 р.). Однак, діяльність цих архівних комісій від самого початку спрямовувалася на виявлення й концентрацію документів з історії революції. Згодом були зроблені кроки до подальшої політизації діяльності архівів:

губернські та повітові архівні секції підпорядковано відповідно губполітосвітам губернських відділів народної освіти та повітполітосвітам повітових відділів народної освіти (1921 р.).

Беззаперечно, що на формування радянських органів управління архівною справою в Україні здійснив вплив заступник голови Наркомосу УСРР Я. П. Ряпо. Значення архівів для влади він усвідомив ще в Миколаєві у 1917–1920 рр., спершу використовуючи архівні документи з метою знищення політичних опонентів, а згодом спрямовуючи архівну комісію до дослідження історії революційних рухів.

По-друге, період 1917–1925 рр. характерний катастрофічними втратами архівних документів в роки революційних подій і громадянської війни. Усі заходи архівних органів як Української Народної Республіки, так і більшовицького уряду УСРР, спрямовані на врятування архівів, у тих умовах не досягали своєї мети. У повоєнний період в Україні розпочалися паливна та паперова кризи, жертвою яких стали архівні документи. Для впорядкування утилізації архівних документів для потреб паперової промисловості було прийнято рішення про створення місцевих органів Особливої Всеукраїнської архівної комісії – губОВА-Кієв. У Миколаївській комісії з вилучення та утилізації архівних матеріалів (губОВАКУ) не вбачається органу, який би запобігав знищенню архівних документів, навпаки губОВАК, а після нього й губархсекція, виконували плани більшовиків зі стирання пам'яті про минуле. Орієнтовно за період 1917–1925 рр. на Миколаївщині загинуло щонайменше 5 млн. архівних справ періоду до 1917 р., більш за все постраждали архіви у повітових центрах і волостях.

Разом із тим, Миколаївська губерньська архівна секція вдалася до більш вагомих організаційних заходів: нею було частково сконцентровано архівні фонди ліквідованих установ губерньського центру та повітів, створено повітові архівні секції, губерньський архівний фонд, губерньський історичний архів і архів революції. Значущість внеску губархсекції в розвиток архівної справи на Миколаївщині також полягає в розробленні нею положень про губерньську й повітові архівні секції та спробі запровадження наукової експертизи цінності архівних документів. Очевидно, заслуга цього належить голові губархсекції Георгію Ільгісонісу. Не сприяли збереженості миколаївських архівів й подальші адміністративно-територіальні зміни в УСРР: втрата статусу губернії і міста Миколаєва як губерньського центру спричинила зупинку архівної роботи й подальше знищення архівів. Миколаївський окркомунвідділ зруйнував сховища міського архіву, перетворивши їх на складські приміщення.

Таким чином, архіви Миколаївщини, накопичені в період із кінця XVIII ст. до 1917 р., не пережили революцію, громадянську війну та радянські утилізаційні кампанії повоєнного часу. Разом із архівами втрачено пам'ять про людей і події, відновити її неможливо, тому наша історія завжди буде в «ближніх плямах».

ЛІТЕРАТУРА

1. Левченко Л. Л., Огорокова Л. І. Шнеєр Самарович Людковський – краєзнавець, історик-архівіст, громадський діяч / Л. Л. Левченко, Л. І. Огорокова // Еврейское население на Николаевщине. Сборник документов и материалов. Т. 2. – Николаев, Атол, 2004. – С. 32–39; Левченко Л. Л. Центральний Чорноморський архів: післямова до подій 1934 року / Л. Л. Левченко // Архіви України. – 2014. – № 2. – С. 165–214.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО) України, ф. 2581, оп. 1, спр. 12, арк. 21–22; Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 15–15 зв.
3. Ряппо Я. П. Автобіографія / Большая биографическая энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/108880/Ряппо; Павленко А. П. Офіцери Чорноморського флота в органах влади в 1917 г. / А. П. Павленко // Документ. Архив. История. Современность. – Вып. 14. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2014. – С. 98–112.
4. Виговський М. Ян Ряппо: реформатор системи освіти в Україні 1920-х років / М. Виговський // Пам'ять століть. – 2004. – № 2. – С. 79–89; Донченко Л. Внесок Я. П. Ряппо у розробку питань підготовки вітчизняних соціально-педагогічних кадрів (20–30-ті рр. ХХ ст.) / Л. Донченко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2006. – № 4. – С. 60–64; Білецька С. В., Білик В. М., Борисенко Н. О. Внесок Я. П. Ряппо в розробку питань українського шкільництва / С. В. Білецька, В. М. Білик, Н. О. Борисенко // Історія педагогіки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. Г. В. Троцько. – Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2008. – С. 402–404; Ворожбіт В. В., Ігнат'єва А. І. Внесок Я. П. Ряппо в розвиток масової педагогічної публіцистики / В. В. Ворожбіт, А. І. Ігнат'єва // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – Вип. 32(85). – 2013. – С. 27–31; Пилипенко О. С. Діяльність Я. П. Ряппо в державному апараті управління освітою в УСРР у 1920-ті роки / О. С. Пилипенко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Історія та географія». – 2013. – Вип. 49. – С. 123–124.
5. Піскурьов С. Миколаїв. Рік 1917. Червоні коліщатка. Оповідь без героя / Сергій Піскурьов. – Миколаїв : Вид-во Ірини Гудим, 2007. – 72 с.
6. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 7–7зв.
7. ДАМО, ф. Р-2247, оп. 1, спр. 2, арк. 125–128.
8. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 279, арк. 63.
9. ДАМО, ф. Р-2247, оп. 1, спр. 52, арк. 2–4.
10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 12, № 654.
11. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 41–42.
12. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 69–69зв.
13. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 81–82 зв.
14. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 123–133.
15. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 4, спр. 2, арк. 4–4 зв. (Доповідна записка В. Модзалевського до Міністерства народної освіти про реформу архівної справи в Україні).
16. Серединський О. В. Миколаївщина в період правління гетьмана П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.) / Державний архів Миколаївської області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mk.archives.gov.ua/.../101-pubmykskoropadsky.html
17. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 7зв.
18. Пухальська Ольга Лаврівна (близько 1860–1925 рр.) – завідувачка Миколаївською громадською бібліотекою у 1892–1925 рр. / ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 71, арк. 2.
19. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 8.
20. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 71, арк. 2.
21. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 8.
22. Хорхордіна Т. История и архивы / Татьяна Хорхордіна. – М., 1994. – С. 6–90.
23. Зусман Самуїл Соломонович / Див.: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими ученими. Кн. 2. Листування: Д–Я. Ч. 1: Д–Н / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Ін-т історії України, Комісія НАН України з наук спадщини акад. В. І. Вернадського, РАН, Архів; ред. кол.: А. Г. Загородній, О. С. Онищенко (голова), В. А. Смолій; уклад.: О. С. Онищенко, В. Ю. Афіані, Л. А. Дубровіна. – К., 2012. – С. 188–191.
24. ЦДАВО України, ф. 3689, оп. 1, спр. 17, арк. 2–3зв. (Доповідна записка В. Модзалевського про завдання Архівно-бібліотечного відділу Головного управління справами мистецтв та національної культури Директорії).
25. Матяш І. Архівна справа в Україні 1917–1921 рр. особи, події, здобутки / Ірина Матяш // Пам'ятки. Том 1. – К., 1998. – С. 8.
26. Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УСРР. – 1958. – № 2. – С. 14.
27. Збірник Указонень та Роспоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. — 1919. – № 34. – Ст. 395; ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 67, арк. 101.
28. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 680, арк. 6–7 зв.
29. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 11–12; ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 13–15.
30. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 709, арк. 25–27 зв.
31. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 709, арк. 22–24.
32. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 512, арк. 25, спр. 710, арк. 7–7зв.; Шевченко О. Хроніка архівного будівництва в Україні (1917–1921 рр.) / Ольга Шевченко // Пам'ятки. Т. 1. – К.: Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 1998. – С. 22.
33. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 709, арк. 28–28 зв.
34. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 20, арк. 107.
35. ІР НБУВ, ф. ХХІХ, спр. 1823, арк. 1–4зв.
36. ІР НБУВ, ф. ХХІХ, спр. 1823, арк. 3–4зв.
37. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 8.

38. ЦДАВО України, ф. 3689, оп. 1, спр. 6, арк. 42; ф. 3689, оп. 1, спр. 14, арк. 103; ф. 3689, оп. 1, спр. 14, арк. 79; ф. 3689, оп. 1, спр. 14, арк. 119.
39. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 686, арк. 21-22 зв.
40. Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархів за 1924 рік / О. Водолажченко, В. Барвінський // Архівна справа. Книжка перша. – Харків : Видання Укрцентрархів, 1925. – С. 47.
41. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 9, арк. 4.
42. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 4.
43. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 5.
44. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 591, арк. 124.
45. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 6.
46. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 36, арк. 1-2 зв., 3 (Справка о последовательном административно-территориальном изменении границ бывшей Херсонской губернии).
47. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 2, арк. 9.
48. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 19, арк. 31.
49. ДАМО, ф. Р-152, оп. 1, спр. 45, арк. 11.
50. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 19, арк. 46.
51. ДАМО, ф. Р-152, оп. 1, спр. 45, арк. 11.
52. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 8зв.–9.
53. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 9–9зв.
54. ДАМО, ф. Р-152, оп. 1, спр. 45, арк. 51.
55. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 67, арк. 8.
56. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 19, арк. 122.
57. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 67, арк. 13зв.
58. ДАМО, ф. Р-152, оп. 1, спр. 125, арк. 19.
59. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 20, арк. 35 зв., 42.
60. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 2.
61. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 7.
62. Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархів за 1924 рік / О. Водолажченко, В. Барвінський // Архівна справа. Книжка перша. – Харків : Видання Укрцентрархів, 1925. – С. 46–47.
63. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 9.
64. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 3.
65. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 9, арк. 4–44.
66. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 9, арк. 1.
67. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 21-22.
68. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 9, арк. 2.
69. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 12.
70. Боряк Геннадій, Матяш Ірина. Формування системи архівних установ та розвиток української архівістики / Архівні установи України: Довідник. Т. 1. Державні архіви / Держкомархів України, УНДІАСД; Редкол.: Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш, Г. В. Папакін. – 2-е вид., доп. – К., 2005. – С. 13.
71. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 10, арк. 9, 10.
72. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 12.
73. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 10, арк. 14.
74. Макієнко О. Роль Особливої Всеукраїнської архівної комісії та її місцевих інституцій у розвитку архівної справи в регіонах України / Олексій Макієнко // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2015. – Т. 22–23. – С. 39.
75. Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархів за 1924 рік / О. Водолажченко, В. Барвінський // Архівна справа. Книжка перша. – Харків : Видання Укрцентрархів, 1925. – С. 47.
76. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 5-6 зв.; Державний архів м. Києва, ф. Р-93, оп. 2, спр. 168, арк. 33-33зв.
77. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 18.
78. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 152, арк. 19-20.
79. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 5, арк. 1.
80. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 28-31 зв.
81. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 27, арк. 3-3зв.
82. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 27, арк. 6.
83. Культурне будівництво в Українській РСР. – К., 1959. – С. 112–113.
84. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 16, арк. 22-22зв.
85. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 16, арк. 75-75зв.
86. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 22, арк. 13.
87. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 4, арк. 1.
88. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 4, арк. 2–2зв.
89. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства, 13 октября 1920 г. – № 82. – С. 413–414.
90. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 75, арк. 4–4зв.
91. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 6, арк. 1–14.
92. ДАМО, ф. Р-152, оп. 1, спр. 246, арк. 72–73зв.
93. ДАМО, ф. Р-152, оп. 1, спр. 246, арк. 71.
94. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 2, арк. 2–4.

95. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 2, арк. 1-13в.
96. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 78, арк. 31.
97. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 5, арк. 6-63в.
98. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 10-103в.
99. 3 грудня 1917 р. по січень 1918 р. існувала Одеська область, до березня 1918 р. – Одеська Радянська Республіка, з 16 квітня 1920 р. – Одеська губернія, однак у документі йдеться про «обласний архівний фонд».
100. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. Р-100, оп. 1, спр. 16, арк. 3; Білоусова Л. Архівіст – професія для людей і власної душі / Лілія Білоусова // Одеські архіви. Інформаційний бюлетень Державного архіву Одеської області. – Випуск XIX, 2015 (Спецвипуск до 95-річчя Державного архіву Одеської області). – Архівісти Одещини: бібліографічний словник. – Одеса, 2015. – С. 8–9; Білоусова Л.Г. Екскурс в історію архівної справи / Лілія Григорівна Білоусова // Праці Державного архіву Одеської області. Том XIV. Присвячується 85-річчю Державного архіву Одеської області. – Одеса, 2005. – С. 22–23; Виногловська С.В. Становлення архівної справи на Одещині. 1920–1932 рр. / Світлана Володимирівна Виногловська // Праці Державного архіву Одеської області. Том XIV. Присвячується 85-річчю Державного архіву Одеської області. – Одеса, 2005. – С. 24–25.
101. ДАОО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 72; ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 18, арк. 3.
102. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-Крестьянского Правительства Украины. 1–18 января 1922 г. – № 1. – С. 21.
103. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1922. –
104. Ч. 46. – Ст. 681; Державний архів Миколаївської області, ф. Р-88, оп. 1, спр. 1, арк. 12–13.
105. Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархів за 1924 рік / О. Водолажченко, В. Барвінський // Архівна справа. Книжка перша. – Харків : Видання Укрцентрархіву, 1925. – С. 47–48.
106. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 3, спр. 72, арк. 1.
107. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 10.
108. Інструкція Центральної Комісії переведення трьохступеневої системи управління про порядок ліквідації Губерніяльних Архівних Управлінь від 15/VII ц. р. Ч. 235 // Бюлетень Укрцентрархіву. Узаконення та розпорядження в архівній справі. – Харків, 1925, жовтень. Ч. 1–2. – С. 9–11.

Л. Л. Левченко

АРХИВЫ НИКОЛАЕВЩИНЫ В КОНТЕКСТЕ АРХИВНОЙ ИСТОРИИ УКРАИНЫ 1917-1925 гг.

В статье освещены трагические события в архивной сфере Николаева и Николаевской губернии периода 1917-1925 гг., в который была утрачена большая часть исторического документального наследия Николаевщины дореволюционной эпохи, а также деятельность архивной комиссии судебно-следственной секции Николаевского совета рабочих и военных депутатов (1917 г.), Николаевской комиссии по изъятию и утилизации архивных материалов (губОВАК, 1920–1921 гг.), Николаевской архивной комиссии при музейной секции Внешкольного отдела Губнаробраза (1920–1921 гг.), Николаевской губернской архивной секции при Губполитпросвете (1921–1922 гг.). Уделено внимание попыткам реформирования архивной отрасли в Украине во времена Центральной Рады, Гетьманата, Директории. Однако, реальная реорганизация архивного дела на Николаевщине началась от установления советской власти, но советские органы поначалу использовали архивы в борьбе с политическими оппонентами, затем в целях исследования истории революции. В 1917–1925 гг. архивные документы на Николаевщине уничтожались массово во время военных действий, топливного и бумажного кризиса. Несмотря на все декларации о защите архивов большевистскому правительству, впрочем как и правительствам Украинской Народной Республики, в тех условиях не удалось предотвратить потери украинских архивов. Ориентировочно за период 1917–1925 гг. на Николаевщине погибло по меньшей мере 5 млн. архивных дел периода до 1917 г., более всего пострадали архивы в уездных центрах и волостях.

Ключевые слова: архивы Николаевщины; государственный архив Николаевской области; архивная комиссия при судебно-следственной секции Николаевского Совета рабочих и военных депутатов; Николаевской комиссия по изъятию и утилизации архивных материалов; Николаевский губОВАК; Николаевская архивная комиссия при музейной секции Внешкольного отдела Губнаробраза; Николаевская губернская архивная секция при Губполитпросвете; Ян Ряппо; Антон Добровольский, Георгий Ильгисонис.

L. Levchenko

THE ARCHIVES OF NIKOLAYEVSHCHINA IN THE CONTEXT OF THE ARCHIVAL HISTORY OF UKRAINE 1917–1925

The article discusses the tragic events in the field of archives of Mykolayiv and Mykolayiv province in 1917–1925. During this period most of the pre-revolutionary historical documentary heritage of Mykolayiv was lost. The paper also highlights the activities of the archival commission of the forensic section of Mykolayiv Council of Workers and Military Deputies (1917), Mykolaiv commission on extraction and utilization of archival materials (gubOVAK, 1920–1921), Mykolayiv archival commission of the museum section of the out of school department of Provincial People's Education (Hubnorosvita) (1920–1921), Mykolayiv provincial archival section at Provincial Political Education (Hubpolitovsita) (1921–1922). Attention is paid to the archival sector reform efforts in Ukraine during the Central Councils, Hetmanate, and Directory. The author concludes that the ideas of Ukrainian archivists of the liberation struggle era did not reach

the archives and archivists Mykolayiv due to military activities and political situation. The actual reorganization of archives in Mykolayiv was started by the Soviet authorities, but Soviet officials first used archives in the fight against political opponents, and only then as a tool to study the history of the revolution. In the 1917–1925, archival documents in Mykolayiv were massively destroyed during the military activities, and paper and fuel crises. Despite all the declarations on the protection of archives issued by the Bolshevik government, they and former the governments of the Ukrainian People's Republic failed to prevent losses of Ukrainian archives in those conditions. During 1917–1925, at least 5 million records created before 1917 were destroyed in the Mykolayiv region. County and district archives suffered the most. The author does not perceive the Mykolayiv commission on the extraction and utilization of the archival materials (gubOVAK) as a body that prevented the destruction of archival documents. On the contrary, gubOVAK and the provincial archival section executed the Bolsheviks plans to erase the memory of the past. However, Mykolayiv provincial archival section resorted to more substantial institutional activities. In part, it managed to concentrate the records of provincial center and counties institutions, created the county sections, Provincial historical archives and the Revolutionary archives. Further administrative and territorial changes in Ukraine (Mykolayiv province liquidation) did not contribute to the archival work. The Regional municipal department turned public archive storage facilities into warehouses and eventually destroyed the city archives.

Key words: *archives of Mykolayiv region; State Archives of Mykolayiv region; archival commission of the forensic section of Mykolayiv Council of Workers and Military Deputies; Mykolaiv commission on extraction and utilization of archival materials; Mykolayiv gubOVAK; Mykolayiv archival commission of the museum section of the out of school department of Provincial People's Education (Hubnorosvita); Mykolayiv provincial archival section at Provincial Political Education(Hubpolitosvita); Yan Ryappo; Anton Dobrovolsky; Georgi Ilgisonis.*

Рецензенти: *Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф.
Тригуб О. П., д-р іст. наук, проф.*

© Левченко Л. Л., 2016

Дата надходження статті до редколегії 10.05.2016

Radoynova D.,
PhD in History,
Professor of the University «Prof. d-R Asen Zlatarov»,
Burgas, Bulgaria

Koprinarov B.,
PhD in History,
associate Professor of the University «Prof. d-R Asen Zlatarov»,
Burgas, Bulgaria

SACRAL SETTLEMENT-ADJACENT TOPOI IN MIDDLE STRANDJA – REAL AND VIRTUAL ASSEMBLIES

The middle part of the mountains Strandjanska is active contact area which offers a lot of special places associated with legends and traditions. This topos, which «tell» on the folk language of the meetings of the various peoples who lived or passed through these lands: Bulgarians and representatives of other Slavic and Balkan peoples. The memory of these places is preserved to this day, and for the local population, they are sacred. They can turn into an attractive center of cultural and historical tourism.

Key words: *sacral geography; mythological precedent; Ethnology of space; cultural and historical memory.*

Ethnologists have long established the existence of *sacral geography* (In: *Етнос и сакрална география*. 2012: 7) – it is a form of mental structuring of space via the means of communal culture. This model of space is connected with the temporal parameters of the social ideology, it functions as a *heterotopia* (Foucault 1986 : 23) – real locations, which are the stages of society's utopias and ideas, maintained and passed on through traditional cults and oral legends.

The study is focused onto the territory of the villages Drachevo, Rosenovo, Fakiya, Golyamo Bukovo, Dolno and Gorno Yabalkovo in the Strandzha Mountain. Their populace has an almost entirely Bulgarian ethnic identity. Strandzha, however, is an active ethnic-cultural contact zone and ethnic identity reflexes are strongly exhibited here. The settlements' territory is perceived as the proprietary, absorbed territory, it is the core of the local microcosm, with the zones around the core serving as limits, they are the borders separating the domestic from the foreign, but also the place where the two meet, communicate or compare their strengths – overtly or covertly (Мороз 2012 : 46).

The topoi and the narrative forms related to them in this area share the common features of their typology.

Regardless of the diversity of landscape features, the cult activities traditionally practiced in their vicinity, as well as their plots, they always structure and translate through time the communal world model. This model has an axiological character, it is structured along the axis of us – them, with the idea of our space being considered in positive terms, while the foreign space – in negative terms (Ташфел 1990 : 149).

A so-called *sacral precedent* (Маразов 2012 : 65) is always present – it is the event that turned the featureless

point in space into a value-loaded site, significant for ethnic self-identity. The sacral precedent almost always reproduces a mythological matrix – it is dislocated to the unimaginably distant or historically irreversible periods of the past.

An established cultural method for rationalising and structuring this settlement-adjacent spatial model is the naming of the site. Once named, the location is taken out of its landscape anonymity; it is legitimised in culture and is included into the community's mental area of control, while the name itself speaks of the ethnic stereotypes of the people, who have faced and tackled their destinies – for real or imaginarily within the specific point in space.

Cultural-narrative phenomena within the studied region can be generally typified into two presentative groups.

– The first can include seemingly ethnic and religious-neutral complexes.

– The second includes local phenomena, which have an expressed ethnic conflict character.

We will present these two groups of sacral topoi in order.

Three topoi belonging to the first group are related to the so-called Marko cycle. About 2.5–3 km away from the village of Drachevo stands a century-old tree known as Krali Marko's Cane.

It is crooked and looks like a giant crutch. According to the legend, it served as a walking stick for the hero who passed through these lands. The people never cut it, so that they would remember Marko's passage through the region.

In the area of the village of Dolno Yabalkovo are two more sacral topoi, which belong to the Marko corpus. One of them is called Marko's Stone by the locals. It is located 2 km southeast from the village and is a large egg-shaped natural rock. Supported by several smaller adjacent rock formations.

According to the legend, the stone once stood upon the hill of Markova Tumba near the village's outskirts. Marko, however, was mistreated when his father's inheritance was divided, he felt angry and pushed the rock with his pinkie finger, throwing it all the way to its current resting location.

Upon the smooth top surface of the rock are two indentations, which are believed to be Marko's footsteps. It is believed that drinking water from them, as well as squeezing under the rock, can treat infertility.

Krali Marko is the primary protagonist of the southern Slavic folklore epos, as well as of an entire legendary cycle, as he was a symbol of ethnic resilience, superhuman strength and health. The hero's name, his presence in the area, even if only imagined, is apparently rationalised as a toponymical and verbally anchored code of Bulgarian identity.

Within the area of the nearby villages of Dolno and Gorno Yabalkovo, almost in the middle of the imaginary four-kilometre line that connects them in the direction northeast-southwest, lie the ruins of a late Roman fortress. The local populace calls this place Kervasaraya and tells this legend: it was once a castle built by three sisters – Kerva, Sara and Yana, and there was a tunnel underneath it, leading all the way to Odrin, and this castle stood right in the middle point of the road between the Black and White Sea.

The site's original name certainly was Caravan Sarai, and it very likely that there really was a large inn offering shelter to merchants who constantly traveled through Strandzha towards Odrin because this is where the so-called Diagonal road, built in Roman times, passed through, connecting the Black Sea ports with Thrace and the White Sea region.

The legend, however, aims to justify the site's name in terms of its own language, in Bulgarian. Odrin was considered to be a Bulgarian city, populated by compact Bulgarian groups, even during the Ottoman period. The Kervasaraya supposedly marked the exact middle point of the road between the Black and White Sea. The measuring, scaling and working with measures and numbers was a sacral technique of structuring space and time in traditional societies.

The second group of acute settlement-adjacent topoi openly expresses ethnic stereotypes and activates historic collisions through plots borrowed from mythology. One such topos, which is based upon the tragic clashes upon the Bulgarian ethnic land, is Gelin mezari – the Bride's grave. According to the legend, which circulates within the narrative complexes of the populations of the villages Fakiya, Rosenovo and Debelt, a great wedding procession passed through the woods many centuries ago. Daali marauders attacked the wedding and slaughtered everyone – from the bride and groom to the oldest woman. The bodies remained there for several days, unburied and desecrated by the wild forest beasts, until all the wedding-goers turned into vampires, and thus the place was considered cursed and no one dared go there anymore.

The location and the legend are apparently based upon two primary cultural fragments. On one side, they demonstrate the established ideas of Balkan mythology: wedding-death; demonization of violently killed and improperly buried characters. On the other hand, this complex is obviously a reflection of deeds and events,

which were not uncommon during the troubled times of Ottoman rule, especially during the times of the Daali marauders, when the Ottoman Empire itself was incapable to deal with these outlaws.

About 3 km away from the village of Drachevo is a topos known as «The two graves». Legend relates this place to the village's old history. When, during the last Russian-Ottoman war, Osman Pasha left these lands, he threatened to burn down the village and the villagers sent two young men – Georgi and Stanko, who climbed upon the highest cliffs to keep watch as sentinels. The Cherkess, however, attacked them from behind, caught them and beheaded them. This is where they were buried initially, giving the place its name. After the Russian's arrival, however, they dug out the bones and buried them with full army honours at the village cemetery.

International clashes can also give rise to the exact opposite plots, in which our own take revenge upon the ethnic aliens for offenses inflicted by them. Such a topical-legendary complex is Shaban's grave near the village of Golyamo Bukovo, about 3 km northeast of the village. According to the local legends, it was the burial site of a Turkish man, named Shaban, who was killed by a Bulgarian out of revenge and then secretly buried there.

The presence of members of a foreign ethnic group within the region can be proven via more locations and legends. Somewhere near the village of Drachevo is an area known as the Hellenic graveyards, lying about 2 km to the east. It is a plain barren place littered with large sharp rocks that emerge naturally from the ground. According to the legend, Hellenes came here during Byzantine times to conquer these lands, yet they died and this place became their burial ground. It is considered to be a bad and unclean place, and that's why it is believed that walnut trees should never be planted there.

It would be too hasty to assume that Hellenes means Greeks in this case. The people of this region believe in the existence of demonic entities, which they call Hellenes. They, according to the legends, were evil man-like creatures, giant in stature, dwelling within abandoned mills and appearing before late travellers at night, in order to scare them. These characters' name, being an ethnonym for the other ethnos, indicates one of the main features of the reaction towards ethnic foreignness – interpreting it as demonism, and relating it to reactions of fear and hostility (Мицева 1991 : 194).

Sacral geography and the legendary narratives that have merged with it within the region of Sredna Strandzha are forms of ethnic interpretation of space through the means of memory. The space itself functions as a text (Тоноров 1983 : 227), which contains within itself different messages about the human communities inhabiting it – be they local, ethnic or religious. The ethnology of space is above all else a topography of the various community types.

Therefore these places can be attractive objects for rural and cultural tourism. Tourists are attracted by their simple, rural way of life and their unspoiled, tranquil environment. These are the characteristics that cause their more affluent and powerful neighbours to regard them as backward. By developing tourism they hope to modernize and escape from the stigma of backwardness (Boissevain 1996 : 8).

LITERATURE

1. Marazov, Ivan. 2012. Mogila, grobnitsa, pogrebalni darove. – V : Marazov, Shalganova. 2012. Heterotopiya v Drevna Trakiya. S. Izd. NBU, S. 65–117.
2. Mitseva, E. 1991. Demonologichni personazhi v yuzhnoslavyanskiya folklor. – V: Problemi na b'lgarskiya folklor, T.8 – B'lgarskiya folklor v slavyanskata i balkanskata kulturna traditsiya. S. , Izd. na BAN, S. 190 – 194.
3. Moroz, Andrey. 2012. «Svyatyie» i «strashnyie» mesta. Sozdanie sakralnogo prostranstva v traditsionnoy kulture. – V : Etnos i sakralna geografiya. S. IK Rod, S. 45–56.
4. Sb. Etnos i sakralna geografiya. 2012. – Godishnik na Asotsiatsiya «Ong'l», T. H. Sofiya. IK Rod.
5. Tashfel, Anri. 1990. Sotsialnata identichnosti mezhdugrupovoto povedenie. – V: Idei v sotsialnata psihologiya. S., Univ. izd. Sv. Kl. Ohridski, S. 139–169.
6. Toporov, Vladimir N. 1983. Prostranstvo i tekst. – V : Tekst: semantika i struktura. Moskva. Izd. Nauka.
7. Boissevain, Jeremy. 1996. European reactions to mass tourism. Oxford. Berghahn Books.
8. Foucault, M. 1986. Of Other Spaces. – In : Diacritics, 16, 1986, C. 22–27.

**Д. Радойнова,
Б. Копринаров**

СВЯЩЕННИ НАВКОЛОСЕЛИЩНИ ТОПОСИ У СЕРЕДНИЙ СТРАНДЖИ – РЕАЛЬНИ ТА ВІРТУАЛЬНИ ЗУСТРІЧІ

Середня частина Странджанських гір є активною контактною зоною, у якій відкривається безліч спеціальних місць, пов'язаних з певними легендами та переказами. Це топоси, які «розповідають» фольклорною мовою про зустрічі різних народів, що проживали чи проходили через ці землі: болгар та представників інших слов'янських та балканських народів. Пам'ять про ці місця зберігається донині, а для місцевого населення вони є священними. Вони можуть перетворитися у привабливі центри культурного та історичного туризму.

Ключові слова: *сакральна географія; міфологічний прецедент; етнологія простору; культурно-історична пам'ять.*

**Д. Радойнова,
Б. Копринаров**

СВЯЩЕННЫЕ ТОПОСЫ ОКОЛО СЕЛЕНИЙ В СРЕДНЕЙ СТРАНДЖЕ – РЕАЛЬНЫЕ И ВИРТУАЛЬНЫЕ ВСТРЕЧИ

Средняя часть Странджанских гор является активной контактной зоной, в которой открывается множество специальных мест, связанных с определенными легендами и преданиями. Это топосы, которые «рассказывают» на фольклорном языке о встречах различных народов, проживавших или проходивших через эти земли: болгар и представителей других славянских и балканских народов. Память об этих местах сохраняется по сей день, а для местного населения они являются священными. Они могут превратиться в привлекательные центры культурного и исторического туризма.

Ключевые слова: *сакральная география; мифологический прецедент; этнология пространства; культурно-историческая память.*

Рецензенти: *Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф.
Лозко Г. С., д-р філософ. наук, проф.*

© Радойнова Д., Копринаров Б., 2016

Дата надходження статті до редколегії 13.05.2016

Розділ 5

ХРОНІКА

Животовська В. В.,
учений секретар Миколаївського обласного краєзнавчого музею
м. Миколаїв, Україна
Чернявський В. В.,
канд. іст. наук,
заступник директора з наукової роботи Миколаївського обласного краєзнавчого музею
м. Миколаїв, Україна

КОНФЕРЕНЦІЯ «ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я: ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО СЬОГОДЕННЯ»

30-31 березня 2016 року у Миколаївському обласному краєзнавчому музеї відбулася наукова конференція «Військова історія Північного Причорномор'я: від найдавніших часів до сьогодення». Захід проводився в рамках програми військово-патріотичного виховання населення Миколаївської області на 2015–2020 р., затвердженої рішенням Миколаївської обласної ради від 30 липня 2015 р. № 24.

Головна мета конференції полягала у вивченні ролі військових конфліктів у становленні сучасної культурної, етнічної, політичної та економічної ситуації в регіоні. Роботу конференції відкрив начальник управління культури, національностей та релігій Миколаївської облдержадміністрації, кандидат філософських наук М. Ф. Димитров, який наголосив, що тема заходу є однією з найтрагічніших сторінок в історії суспільства, яка лише зараз, завдяки відкритості архівів, допомагає розкрити маловідомі аспекти історії. Директор обласного краєзнавчого музею В. А. Михайлов побажав учасникам конференції професійного спілкування, успішного обміну думками та насаги у дослідницькій діяльності.

У конференції взяли участь 49 учасників з Києва, Херсона, Одеси, Миколаєва, серед яких 9 докторів наук, а саме – професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова О. В. Потильчак, д-р іст. наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник інституту археології НАН України О. В. Симоненко, д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри історії Чорноморського державного університету імені П. Могили Ю. В. Котляр, д-р іст. наук, професор, завідувача кафедрою історії та археології Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухолинського Н. О. Рижєва, д-р іст. наук, доцент кафедри історії Чорноморського державного університету імені П. Могили І. С. Міронова, д-р іст. наук, профе-

сор кафедри оперативного мистецтва Національного університету оборони України ім. І. Черняховського С. В. Сидоров та ін., а також 18 кандидатів наук.

До пленарного засідання були включені доповіді, що відображають ідеологію та тематику усієї конференції, а саме: «Періодизация военного дела кочевников раннего железного века» О. В. Симоненка, «Регулярна армія і народ у військовій історії України» Ю. В. Котляра, «Радянські режимні установи для військовополонених та інтернованих іноземців на півдні УРСР у 1944–1950-х рр.» О. В. Потильчака, «Николаевский процесс над немецкими военнопленными военными преступниками (10–17 января 1946 г.)» Є. Г. Горбурова. Крім цього, відбулася презентація російськомовного видання книги керівника пресслужби німецьких окупаційних військ у Миколаєві Вальтера Феста «Миколаїв: останній форпост німецьких військ на Чорному морі», у якій описуються історичні події 1918–1919 рр. З цим унікальним джерелом учасників конференції ознайомив один із членів редакційної ради проекту, директор дитячого містечка «Казка», доглядач віртуального музею з історії міста Миколаєва Ю. Й. Любаров.

Після пленарного засідання робота конференції тривала у п'яти секціях: «Північне Причорномор'я та військова справа Стародавнього світу», «Військові конфлікти ХІХ–початку ХХ ст.», «Друга світова війна і Південна Україна», «Історія суднобудування та Військово-Морських Сил України», «Північне Причорномор'я та військові конфлікти сучасності». Тематика поданих доповідей охопила великий період вітчизняної історії від доби античності до сучасних подій на сході України. Публікація збірки матеріалів конференції запланована на літо 2016 року. Адміністрація Миколаївського обласного краєзнавчого музею планує зробити її регулярною науковою подією всеукраїнського масштабу.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ

Науково-методичний журнал

Серія «Історія»

Випуск 262

Том 274

Комп'ютерна верстка *О. Гончарова*.
Друк, фальцювально-палітурні роботи *С. Волинець*.

Підп. до друку 27.06.2016
Формат 60x84¹/₈. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 14,41. Обл.-вид. арк. 13,93.
Тираж 300 пр. Зам. № 5021.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел. : 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chdu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009.